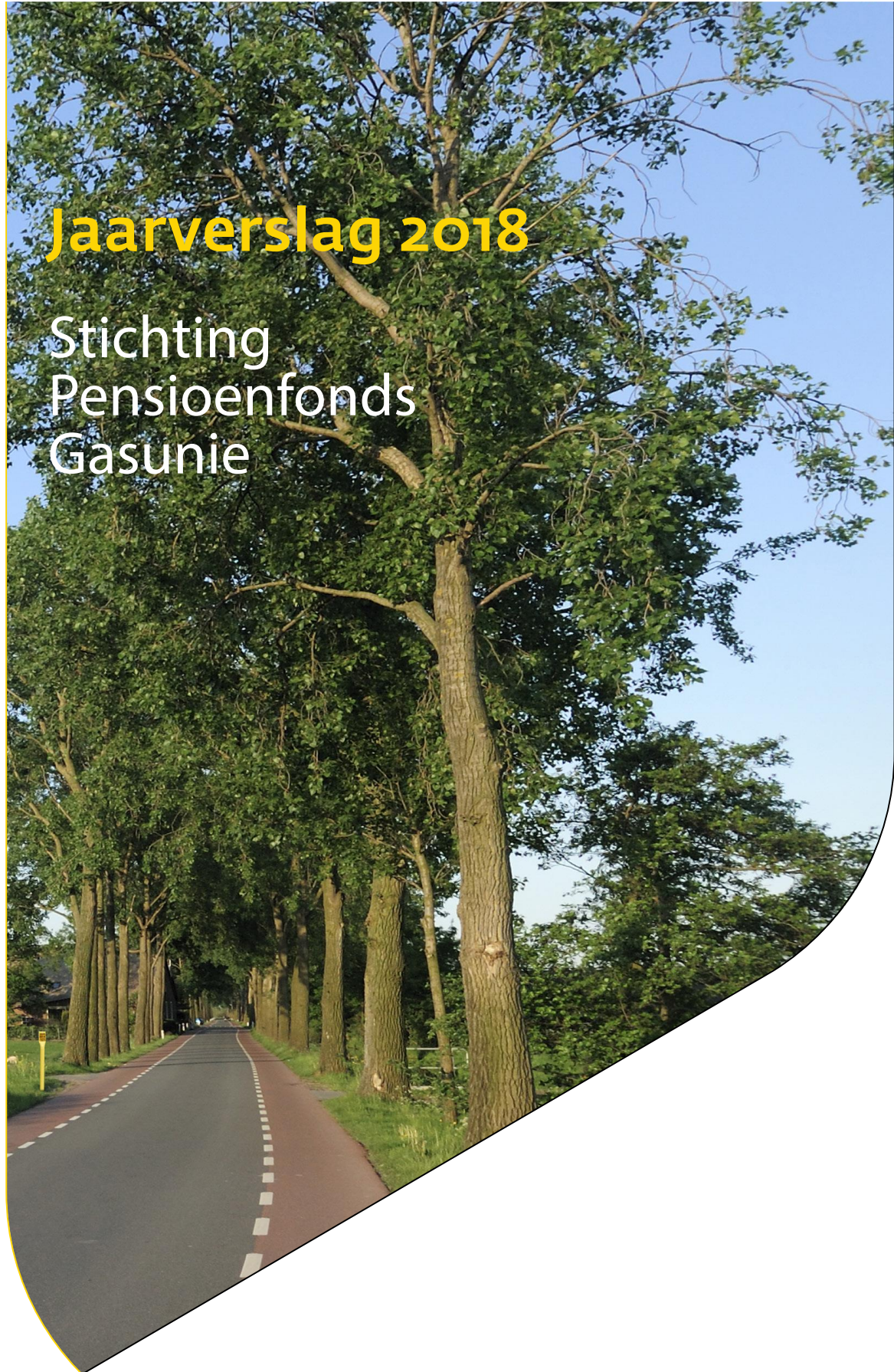

Jaarverslag 2018

Stichting
Pensioenfonds
Gasunie

Jaarverslag 2018

Stichting Pensioenfonds Gasunie

Inhoudsopgave

Bestuursverslag	5
Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen	6
1 Woord van de voorzitter	8
2 Algemene informatie	10
2.1 Profiel	10
2.2 Organisatie	10
2.3 Personalia	11
2.4 Bestuurscommissies en uitvoering	14
2.5 Missie, visie en doelstellingen	16
3 Financiële positie en beleid in 2018	18
3.1 Financiële positie	18
3.2 Status herstelplan	19
3.3 Haalbaarheidstoets en herstelkracht	20
3.4 Toeslagbeleid	20
3.4.1 Verleende toeslagen	21
3.4.2 Niet-verleende toeslagen	21
3.5 Kostentransparantie	23
3.6 Besturing en toezicht	27
3.6.1 Code Pensioenfondsen	27
3.6.2 Zelfevaluatie en geschiktheidstoets	28
3.6.3 Compliance en gedragscode	28
4 Integraal risicomanagement	29
4.1 Governance (3 lines of defense)	29
4.1.1 Inrichting sleutelfuncties	30
4.2 Risico Management Systeem	31
4.3 Concrete risico's	31
4.3.1 Strategische risico's	31
4.4 Risicotolerantiegrenzen en beheersmaatregelen	33
4.4.1 Inleiding	33
4.4.2 Toelichting per strategisch risico	33
4.5 Risicobeeld pensioenfonds	36
4.5.1 Ontwikkeling VEV en vereiste dekkingsgraad	36
4.5.2 Impact markt- en renterisico op de dekkingsgraad per eind 2018 (gevoeligheidsanalyse)	36
4.5.3 Ontwikkelingen risicomanagement	37
5 Beleggingen	38
5.1 Resultaten beleggingen	38
5.2 Beleggingsbeleid	39
5.3 Marktonwikkelingen 2018	40
5.4 Samenstelling beleggingsportefeuille	41
5.5 Afdekking van financiële risico's	44
5.6 Individueel pensioensparen	45
5.7 Maatschappelijk verantwoord beleggen	45
6 Pensioenen	48
6.1 Pensioencommunicatie	48
6.2 Pensioenregeling en uitvoeringsovereenkomsten	49
6.2.1 Pensioenregeling	49
6.2.2 Uitvoeringsovereenkomsten	50
6.3 Pensioenadministratie	50
7 Wet- en regelgeving en relevante ontwikkelingen	51
8 Actuariële analyse	54

9	Verslag Raad van Toezicht	57
10	Verslag Verantwoordingsorgaan	60
11	Vooruitblik	62
Jaarrekening		64
12	Jaarrekening	65
	12.1 Balans per 31 december 2018	65
	12.2 Staat van baten en lasten	66
	12.3 Kasstroomoverzicht	67
	12.4 Toelichting op de jaarrekening	68
	12.4.1 Algemeen	68
	12.4.2 Grondslagen	68
	12.4.2.1 Algemene grondslagen	68
	12.4.2.2 Grondslagen voor waardering van activa en passiva	70
	12.4.2.3 Grondslagen voor bepaling van saldo van baten en lasten	73
	12.4.2.4 Grondslagen kasstroomoverzicht	75
	12.5 Toelichting op de balans per 31 december 2018	76
	12.6 Risicobeheer	88
	12.7 Niet in de balans opgenomen verplichtingen	96
	12.8 Toelichting op de staat van baten en lasten over 2018	97
	12.9 Gebeurtenissen na balansdatum	100
Overige gegevens		102
13	Actuariële verklaring	103
14	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	105

Bestuursverslag

Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen¹

Bedragen x €1.000	2018	2017	2016	2015	2014
Aantal verzekerden (per jaareinde)					
Deelnemers, actief en voortgezet	1.728	1.763	1.778	1.753	1.708
Gewezen deelnemers	590	561	544	560	578
Pensioengerechtigden	1.686	1.681	1.678	1.655	1.631
Totaal aantal verzekerden	4.004	4.005	4.000	3.968	3.917
Pensioenen					
Kostendekkende premie	40.442	42.740	38.016	30.556	25.523
Gedempte kostendekkende premie	21.091	21.999	21.703	21.619	21.028
Feitelijke premie					
- Jaarlijkse bijdrage	33.293	27.628	27.201	26.194	26.621
- uit opbouwdepot	0	4.070	4.400	2.431	nvt
Premiedekkingsgraad	101,6%	91,5%	103,2%	107,4%	120,2%
Uitkeringen	39.585	39.069	38.431	37.899	38.293
Toeslagverlening					
Actieve deelnemers	0,2% ²	0,0%	0,0%	1,53%	1,70%
Gewezen deelnemers en ingegane pensioenen	0,2% ²	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Vermogen en solvabiliteit					
Aanwezig eigen vermogen	81.907	165.070	38.658	42.318	111.714
Minimaal vereist eigen vermogen (Pensioenwet art. 131)	59.699	58.538	59.939	55.046	52.217
Vereist eigen vermogen (Pensioenwet art. 132)	340.056	337.721	342.063	325.888	184.875
Technische voorzieningen	1.420.571	1.394.968	1.426.597	1.308.789	1.243.262
Actuele dekkingsgraad	105,8%	111,8%	102,7%	103,2%	109,0%
Beleidsdekkingsgraad	112,0%	108,3%	98,1%	105,5%	111,9%
Minimaal vereiste dekkingsgraad (Pensioenwet art. 131)	104,2%	104,2%	104,2%	104,2%	104,2%
Dekkingsgraad behorende bij vereist eigen vermogen (Pensioenwet art. 132)	123,9%	124,2%	124,0%	124,9%	114,9%
Reële dekkingsgraad	91,6%	88,0%	80,7%	86,2	nvt
Gemiddelde duratie Technische voorziening	18,3	17,6	17,9	17,4	16,9
Gemiddelde marktrente (interne rekenrente)	1,38%	1,48%	1,32%	1,67%	1,88%

¹ Aantallen en bedragen per ultimo jaar.

² Het besluit tot toeslagverlening is na balansdatum genomen. De toeslag per 1 januari 2019 wordt niet meegenomen in de voorziening per 31 december 2018.

Bedragen x €1.000	2018	2017	2016	2015	2014
Beleggingen voor risico fonds					
Balanswaarde	1.503.118	1.559.946	1.489.553	1.361.043	1.360.955
Beleggingsopbrengsten	-52.828	104.877	121.750	13.156	207.403
Samenstelling beleggingsportefeuille					
Aandelen	46,4%	49,4%	51,4%	47,3%	33,5%
Vastrentende waarden	43,2%	41,2%	41,4%	44,3%	52,7%
Vastgoed	10,0%	8,8%	7,7%	7,4%	7,1%
Derivaten	0,4%	0,4%	-0,5%	1,0%	6,7%
Beleggingsrendement					
Jaarrendement portefeuille	-3,29%	7,28%	9,11%	1,05%	18,1%
Beheerskosten³					
Directe uitvoeringskosten vermogensbeheer	1.661	1.338	971	988	723
Uitvoeringskosten pensioenbeheer	2.159	1.850	1.933	1.743	1.636
Pensioenbeheer (kosten in € per deelnemer)	436	363	381	351	343
Vermogensbeheerkosten (in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,21%	0,19%	0,19%	0,19%	0,19%
Transactiekosten (in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,09%	0,09%	0,09%	0,07%	0,08%

³ Voor een nadere uiteenzetting van dit onderwerp, zie paragraaf 3.5.

1 Woord van de voorzitter

Inleiding

Hoewel de dekkingsgraad aan het eind van het jaar 2018 te lijden had onder de dalende beurskoersen en de dalende rente, kon het pensioenfonds per 1 januari 2019 voor het eerst sinds 2014 een (kleine) indexatie toekennen. Daarnaast heeft het fonds in 2018 veel gedaan om de communicatie met de deelnemers te verbeteren. Met een zogenaamd ALM (Asset Liability Management) onderzoek is getoetst of het beleggingsbeleid nog aansluit bij de verplichtingen van het fonds. Het risicomanagement is verder ontwikkeld.

Ontwikkeling van de dekkingsgraad

De actuele dekkingsgraad ging naar beneden door de dalende koersen en rente in december 2018. Eind november bedroeg deze dekkingsgraad nog 111,0%, eind december was de dekkingsgraad gedaald tot 105,8%. Ten opzichte van 31 december vorig jaar is dat een daling van 4,7%.

De gemiddelde dekkingsgraad over een heel jaar steeg van 108,3% naar 112,0%. Deze gemiddelde dekkingsgraad wordt ook wel aangeduid als beleidsdekkingsgraad.

Wel indexatie

Het fonds wil graag de pensioenen laten meegroeien met de stijgende prijzen. Dit heet indexatie. Indexatie is alleen toegestaan als de beleidsdekkingsgraad hoger is dan 110%. In 2018 steeg de beleidsdekkingsgraad van 108,3% naar 112,0%. Dit maakte het mogelijk om in 2019 beperkt te indexeren. Deze indexatie bedroeg 0,2%. Dit is de maximaal mogelijke indexatie bij deze dekkingsgraad.

Bestuurswijzigingen

Per 1 juli 2018 is de heer Flip van Koten toegetreden tot het bestuur. Hij vervangt de heer Maurice de Wilde die per diezelfde datum is afgetreden. Verder is mevrouw Petra Smeets per 15 februari 2019 afgetreden. Zij heeft gebruik gemaakt van de vrijwillig vertrekregeling bij N.V. Nederlandse Gasunie. Het bestuur bedankt de heer De Wilde en mevrouw Smeets voor hun grote inzet, bijdrage en betrokkenheid voor het fonds.

Raad van Toezicht ingesteld

Per 1 oktober 2018 is een raad van toezicht ingesteld. De visitatiecommissie is vervallen. De nieuwe leden van de visitatiecommissie waren begin 2018 al geworven met de bedoeling om te zijner tijd toe te treden tot de raad van toezicht. Het bestuur is blij dat deze leden ook daadwerkelijk bereid zijn geweest om hierin zitting te nemen.

Communicatie verbeterd

Het bestuur heeft in 2018 veel gedaan om de communicatie met de deelnemers te verbeteren. Zo zijn de hoogtepunten van 2017 samengevat op een infographic en op een flyer. De infographics zijn opgehangen in de kantoren van N.V. Nederlandse Gasunie en GasTerra B.V. De flyers zijn per e-mail of per post naar alle deelnemers en gepensioneerden gestuurd. Daarnaast zijn de belangrijkste brieven van het fonds omgezet in begrijpelijke taal, zodat deelnemers beter begrijpen waar de brief over gaat. Er zijn goed bezochte pensioenworkshops gehouden, waarin deelnemers leren hoe zij de pensioenplanner kunnen gebruiken. Verder is er een deelnemerspanel gevormd waarin met deelnemers wordt overlegd over manieren om de communicatie verder te verbeteren. Ook wordt er regelmatig informeel overleg gevoerd met de Vereniging van Pensioengerechtigden en Postactieven van Gasunie en GasTerra.

Ontwikkelingen risicomanagement

Het pensioenfonds heeft in 2018 het risicomanagement verder vormgegeven. Zo is er integraal risicomanagementbeleid opgesteld en heeft het fonds concrete risicotolerantiegrenzen vastgesteld. Het ICT beleid is volledig herzien. De nieuwe Europese richtlijn voor pensioenfondsen IORP II geeft regels voor de inrichting van het risicomanagement. Deze regels heeft het fonds gevolgd. Het bestuur heeft een zogenaamde SWOT-analyse gedaan. Dit houdt in dat de sterktes en zwaktes, maar ook de belangrijkste kansen en bedreigingen van het fonds op een rij zijn gezet. Daarbij heeft het bestuur dankbaar gebruik gemaakt van de inbreng van

de Vereniging van Pensioengerechtigden en Postactieven van Gasunie en GasTerra. In mei 2018 werd een Europese verordening van kracht die nieuwe regels geeft op het gebied van de bescherming van persoonsgegevens (AVG). Het pensioenfonds heeft de nodige acties ondernomen waardoor het aan die nieuwe regels kan voldoen.

ALM onderzoek gedaan

Het bestuur heeft in 2018 een ALM onderzoek laten uitvoeren. Hiermee heeft het bestuur beoordeeld of het beleggingsbeleid moet worden aangepast om te kunnen voldoen aan de doelstellingen van het pensioenfonds. Daar is uitgekomen dat het beleggingsbeleid niet hoefde te worden aangepast omdat dit beleid nog goed paste bij de risico's die het fonds bereid is te lopen.

Pijngrensbeleid ingevoerd en getoetst

Om het risico dat pensioenen moeten worden gekort verder te beperken, heeft het bestuur in maart 2018 het zogenoemde pijngrensbeleid ingesteld. Het pijngrensbeleid houdt in dat het pensioenfonds een aantal maatregelen heeft genomen om de gevolgen van een sterke daling van de aandelenkoersen en/of met een sterke daling van de rente te kunnen beperken. Het bestuur heeft een maximum gesteld aan wat dit mag kosten. In het kader van het ALM onderzoek heeft een externe adviseur de werking van het pijngrensbeleid kritisch beoordeeld. De conclusie was dat het pijngrensbeleid toegevoegde waarde heeft en goed werkt. Juist omdat het pensioenfonds het erg belangrijk vindt dat de kans op korting van pensioenen zo klein mogelijk is.

Vooruitblik

Op het gebied van communicatie zal in 2019 de lijn, die afgelopen jaar is ingezet, worden voortgezet. Ook in 2019 zal er weer een poster en flyer komen met de belangrijkste zaken van 2018. Ook staan er diverse pensioenworkshops en bijeenkomsten van het deelnemerspanel gepland.

De nodige werkzaamheden op het gebied van beleggingen staan op stapel. Zo wordt er gekeken naar een nieuwe aanbieder van de hypotheekportefeuille. Ook zal het beheer van de kredietobligaties tegen het licht worden gehouden.

Op het gebied van risicomanagement zal het uitbestedingsbeleid worden geactualiseerd. Daarbij zal bijzondere aandacht worden besteed aan ICT risico's. Verder zal er in 2019 een zogenoemde SIRA worden uitgevoerd, een analyse van de integriteitsrisico's bij het fonds. Eind 2019 zal een audit worden uitgevoerd door de interne audit afdeling van N.V. Nederlandse Gasunie.

In vervolg op de SWOT analyse in 2018 zal het bestuur een meer uitgebreide toekomstvisie formuleren, waarbij een aantal mogelijke toekomstscenario's de revue zullen passeren.

Uiteraard blijft het bestuur het pensioendebat op nationaal en Europees niveau volgen. Als daartoe aanleiding is, zal het bestuur tijdig communiceren over de gevolgen van deze ontwikkelingen voor het pensioenfonds.

Groningen, 11 juni 2019

Janneke Hermes

2 Algemene informatie

2.1 Profiel

Stichting Pensioenfonds Gasunie

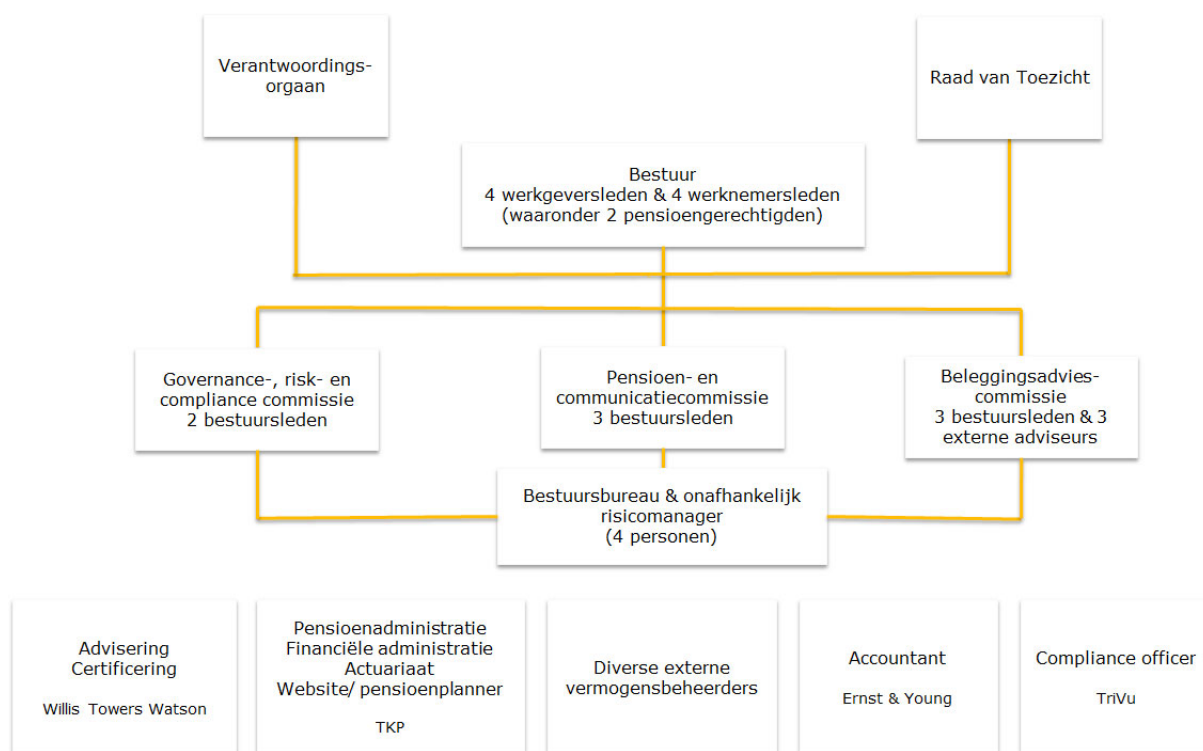
Stichting Pensioenfonds Gasunie (hierna: het pensioenfonds) is statutair gevestigd te Groningen en is opgericht op 15 september 1965. De laatste statutenwijziging was op 1 oktober 2018. Het pensioenfonds is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41009373.

Statutaire doelstellingen

Het pensioenfonds heeft ten doel het zeker stellen en verstrekken van pensioenen en andere uitkeringen aan (gewezen) deelnemers en gepensioneerden en aan nagelaten betrekkingen van (gewezen) deelnemers en gepensioneerden van N.V. Nederlandse Gasunie (hierna: Gasunie) en van de aangesloten onderneming GasTerra B.V. (hierna: GasTerra).

2.2 Organisatie

De samenhang van alle organen en commissies binnen het pensioenfonds wordt in het onderstaande schema visueel weergegeven.

2.3 Personalia

Bestuur

Naam	Functie	Voorgedragen door:	Bestuurslid sinds	Einde zittingsduur
Dhr. A.J. Algra (1950)	plv. secretaris	Pensioengerechtigden	01-07-2017	01-07-2021*
Dhr. A.J. den Herder (1967)	lid	Ondernemingsraden Gasunie/GasTerra	01-03-2015	01-07-2019*
Mw. J. Hermes (1978)	voorzitter	N.V. Nederlandse Gasunie	19-08-2008	01-07-2022*
Dhr. J. Hooghiem (1982)	secretaris	Ondernemingsraden Gasunie/GasTerra	01-07-2017	01-07-2021*
Dhr. F.F. van Koten (1970)	lid	GasTerra B.V.	01-07-2018	01-07-2022*
Dhr. I.M. Oudejans (1961)	plv. voorzitter	N.V. Nederlandse Gasunie	01-07-2013	01-07-2022*
Vacature ⁴	lid	N.V. Nederlandse Gasunie		
Dhr. R. Snijder (1950)	lid	Pensioengerechtigden	01-07-2014	01-07-2022*

* Herbenoembaar

Vergoeding bestuursleden namens pensioengerechtigden

De bestuursleden die voorgedragen zijn door de pensioengerechtigden ontvangen een vergoeding van vier duizend euro per jaar. Alle onkosten worden geacht te zijn inbegrepen in deze vergoeding. De overige leden van het bestuur ontvangen geen vergoeding namens het pensioenfonds.

Bestuursbureau

Naam	Functie
Dhr. D. Hermans ⁵	Finance & Control
Dhr. P.H.J. van der Pol	Vermogensbeheer
Mw. A. Sari	Pensioenbeheer
Dhr. S.J. Swaters	Manager bestuursbureau

Onafhankelijk risicomanager

Naam	Functie
Dhr. S.J. Swaters	Onafhankelijk risicomanager

Beleggingsadviescommissie

Naam	Functie
Mw. J. Hermes	plv. voorzitter
Dhr. I.M. Oudejans	voorzitter
Dhr. R. Snijder	lid
Dhr. R.M. Salomons	extern adviseur
Dhr. H. Schuijt	extern adviseur
Dhr. C. Tromp ⁶	extern adviseur

⁴ Tot 15 februari 2019: mw. P.H.J. Smeets, tevens voorzitter van de pensioen- en communicatiecommissie.

⁵ Tot 15 maart 2019: dhr. H. Scholtens.

⁶ Tot 1 oktober 2018: dhr. W.W. Boonstra.

Pensioen- en communicatiecommissie

Naam	Functie
Dhr. A.J. Algra	lid
Dhr. J. Hooghiem	voorzitter
Vacature ⁷	lid

Governance-, risk- en compliance commissie

Naam	Functie
Dhr. A.J. den Herder ⁸	voorzitter
Dhr. F.F. van Koten ⁹	lid

Compliance Officer

Naam	Organisatie
Mw. I.C. Agema	TriVu

Verantwoordingsorgaan

Naam	Functie	Voorgedragen door:	Einde zittingsduur*
Dhr. A.F. Elzinga (1961)	lid	werkgevers	01-07-2022
Dhr. A.E.C. Faas (1943)	lid	pensioengerechtigden	28-01-2023
Dhr. A.M.P. Versteeg (1976)	voorzitter	werknemers, voorzitter	28-01-2023

*Allen herbenoembaar

Raad van Toezicht

Naam	Functie	Einde zittingsduur
Dhr. M.J.G. Driessen ¹⁰ (1958)	voorzitter	1-10-2022*
Dhr. H. Hoos ¹¹ (1968)	lid	1-10-2022**
Mw. D.J.M.P. Horsmeier ¹² (1951)	lid	1-10-2022***

*Herbenoembaar tot 1-10-2025

**Herbenoembaar tot 1-10-2026

***Herbenoembaar tot 1-10-2024

⁷ Tot 15 februari 2019: mw. P.H.J. Smeets.

⁸ Tevens toehoorder bij de pensioen- en communicatiecommissie.

⁹ Tot 1 juli 2018: M.W.J. de Wilde. De heer F.F. van Koten is tevens toehoorder bij de beleggingsadviescommissie.

¹⁰ Tot 1 oktober 2018 voorzitter van de visitatiecommissie.

¹¹ Tot 1 oktober 2018 lid van de visitatiecommissie.

¹² Tot 1 oktober 2018 lid van de visitatiecommissie.

Nevenfuncties per 31 december 2018

Naam bestuurslid	Nevenfuncties
Dhr. A.J. Algra	Bestuurslid - Stichting RK Kerkhof Groningen Bestuurslid - Stichting Oud Papier Actie – Groningen Zuid Lid Parochiebestuur – Hildegardparochie te Groningen Bestuurslid - Vermogensbeheerfonds Bisdom Groningen-Leeuwarden
Dhr. A.J. den Herder	Manager HSE - N.V. Nederlandse Gasunie Reserveofficier bij NATOPS – Ministerie van Defensie
Mw. J. Hermes	Manager Corporate Finance and Risk Advisory Lid Donatiecommissie – N.V. Nederlandse Gasunie
Dhr. J. Hooghiem	Manager Procurement – N.V. Nederlandse Gasunie
Dhr. F.F. van Koten	CFO – GasTerra B.V. Bestuurslid - KVGn Bestuurslid – Energie Delta Institute
Dhr. I.M. Oudejans	CFO – N.V. Nederlandse Gasunie Lid Raad van Toezicht – Zorggroep Alliade
Externe accountant	
Ernst & Young Accountants LLP	Mw. A. Snaak RA
Adviserend actuaris	
Towers Watson Netherlands B.V.	Dhr. W. Eikelboom AAG
Certificerend actuaris	
Towers Watson Netherlands B.V.	Dhr. R.T. Schilder AAG

2.4 Bestuurscommissies en uitvoering

Bestuur

Het bestuur voert het beheer van het pensioenfonds en is bevoegd alle zaken van het pensioenfonds te behandelen en beslissingen daaromtrent te nemen. Dit met inachtneming van wet- en regelgeving, de bepalingen in de statuten van het pensioenfonds, de uitvoeringsovereenkomsten en de pensioenreglementen. Het bestuur blijft, conform de Pensioenwet, altijd verantwoordelijk voor de juiste uitvoering van de uitbestede taken.

Mevrouw P.H.J. Smeets is in verband met haar vertrek bij Gasunie per 15 februari 2019 gestopt als bestuurslid. Daarnaast heeft de heer I.M. Oudejans aangegeven dat hij per 1 oktober 2019 bij Gasunie zal vertrekken. Gasunie heeft mevrouw A.C.M. Melman en de heer J.S. Douma voorgedragen als hun opvolgers. Het bestuur heeft in januari 2019 ingestemd met de voordracht van beide aspirant-bestuursleden.

Mevrouw A.C.M. Melman en de heer J.S. Douma volgen een opleidingstraject en wonen sinds de voorgenomen benoeming, zonder stemrecht, de bestuursvergaderingen en de vergaderingen van de pensioen- en communicatiecommissie respectievelijk de governance-, risk- en compliance commissie bij. De heer J.S. Douma woont tevens als toehoorder de vergaderingen van de beleggingsadviescommissie bij.

Onafhankelijk risicomanager

Het bestuur heeft een onafhankelijk risicomanager benoemd. De onafhankelijk risicomanager oefent zijn functie onafhankelijk van de commissies uit en ziet vanuit zijn rol toe op het naleven van het integraal risicomanagementbeleid en de prudent person regel bij de totstandkoming van adviezen van de commissies.

Bestuursbureau

Het bestuur heeft een bestuursbureau ingesteld om alle werkzaamheden voor het pensioenfonds te coördineren en het secretariaat te voeren. Het bestuursbureau coördineert en bewaakt tevens alle uitbestede werkzaamheden.

De werkzaamheden van het bestuursbureau zijn onderverdeeld in de drie aandachtsgebieden van de commissies:

- ▶ vermogensbeheer,
- ▶ pensioenbeheer en communicatie, en
- ▶ governance, risicomanagement en compliance.

Tevens draagt het bestuursbureau zorg voor de algehele ondersteuning van het bestuur en alle commissies.

Het bestuur heeft een aantal bevoegdheden gedelegeerd aan het bestuursbureau. Deze bevoegdheden zijn vastgelegd in het document 'Delegatie van bevoegdheden'.

Het bestuursbureau is het eerste aanspreekpunt voor het pensioenfonds en beheert alle contracten. Het bestuursbureau volgt ook de ontwikkelingen op het gebied van pensioenbeheer, wet- en regelgeving en adviseert het bestuur hierover.

Uitvoering en financiële administratie

Het bestuur heeft alle dagelijkse werkzaamheden met betrekking tot het uitvoeren van de pensioenregelingen en de financiële administratie uitbesteed aan TKP Pensioen B.V. (TKP) te Groningen. De beleggingsadministratie wordt uitgevoerd door Kas Bank N.V. (Kas Bank).

Vermogensbeheer

Het bestuur heeft het vermogensbeheer bijna volledig uitbesteed aan externe vermogensbeheerders.

Vermogensbeheerder	Categorie
BlackRock Advisors (UK) limited (BlackRock)	Aandelenportefeuille
Cardano	Staatsobligaties en rentederivaten
Lombard Odier (Europe) S.A.	Inflation linked bonds en krediet obligatie portefeuille
Syntrus Achmea	PVF Particulier Hypothekenfonds
DWS	Beursgenoteerde vastgoedportefeuille
Altera en CBRE Global Investors	Niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen
Sweco Capital Consultants	Ondersteuning niet-beursgenoteerde vastgoedportefeuille
Morgan Stanley	Grondstoffenportefeuille
Kas Bank	Collateral management en afdekken valuta risico
NN Investment Partners	Pensioenspaarkapitaal uit de pensioenspaarregeling

Het bestuursbureau stelt eens per kwartaal fact sheets op voor de beleggingsadviescommissie en het bestuur. Deze fact sheets geven een overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen bij iedere vermogensbeheerder.

Voor zover activiteiten op beleggingsgebied niet zijn uitbesteed worden zij beheerd door het bestuursbureau. Niet uitbesteed zijn een beperkt deel van het liquiditeitenbeheer en transacties die noodzakelijk zijn voor het beheersen van het renterisico en transacties voor de uitvoering van het pijngrensbeleid.

Beleggingsadviescommissie

De beleggingsadviescommissie adviseert het bestuur over het strategische beleggingsbeleid, over de financiële risico's en over de uitgangspunten en uitkomsten van ALM-studies. Met inachtneming van het vastgestelde beleggingsbeleid brengt de beleggingsadviescommissie uit eigen beweging of op verzoek adviezen uit aan het bestuur. Dit betreft adviezen over onderwerpen uit de jaarplanning of over andere (actuele) onderwerpen.

Pensioen- en communicatiecommissie

De pensioen- en communicatiecommissie adviseert het bestuur over het te voeren pensioenbeleid, de communicatie over het pensioen en het beheer en de uitvoering van de pensioenregelingen.

Governance-, risk- en compliance commissie

De governance-, risk- en compliance commissie adviseert het bestuur over governance en ondersteunt het bestuur bij het beleid rondom niet-financiële risico's. Daarnaast is de governance-, risk- en compliance commissie verantwoordelijk voor het opstellen van het uitbestedingsbeleid, IT-beleid en risicomitigatie omtrent IT-risico's.

Verantwoordingsorgaan

Het pensioenfonds heeft een verantwoordingsorgaan dat uit drie leden bestaat. Het bestuur legt jaarlijks verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan. Naast de jaarlijkse verantwoording vindt door het jaar heen overleg plaats over advies plichtige onderwerpen.

Raad van Toezicht

Het bestuur heeft per 1 oktober 2018 een raad van toezicht benoemd. De raad van toezicht oefent het interne toezicht uit op het bestuur. De drie externe deskundigen die de raad van toezicht vormen, zijn de leden van de visitatiecommissie die tot 1 oktober

2018 voor het interne toezicht verantwoordelijk waren. Over het jaar 2018 is het interne toezicht dan ook uitgeoefend door de visitatiecommissie.

Compliance

De compliance functie over 2018 is uitbesteed aan TriVu. TriVu heeft de rapportage over 2018 verzorgd.

Overige externe ondersteuning

Het bestuur wordt bijgestaan door een externe adviserend actuaris Towers Watson Netherlands B.V. Daarnaast maakt het bestuur ten behoeve van de certificering van de jaarrekening gebruik van een certificerend actuaris (Towers Watson Netherlands B.V.) en een registeraccountant (Ernst & Young Accountants LLP). Waar nodig worden door het bestuur andere externe deskundigen geraadpleegd.

2.5 Missie, visie en doelstellingen

Missie

“Stichting Pensioenfonds Gasunie voert de pensioenregelingen uit voor de (gewezen) medewerkers van de N.V. Nederlandse Gasunie en van de aangesloten onderneming GasTerra B.V. Het is de ambitie om een duurzaam en betrouwbaar pensioenfonds te zijn dat de (financiële) verwachtingen van zijn deelnemers en gepensioneerden nu en in de toekomst kan waarmaken. Het pensioenfonds bewaakt de balans tussen kwaliteit en kosten, communiceert duidelijk en transparant met deelnemers, gepensioneerden en andere belanghebbenden en biedt flexibiliteit aan de medewerkers van Gasunie en GasTerra zodat zij hun pensioen waar mogelijk af kunnen stemmen op de persoonlijke situatie.”

Visie

“Transparantie, (intergenerationele) solidariteit en financierbaarheid van het pensioenstelsel zijn belangrijk. Heldere en transparante communicatie zijn van toenemend belang om het pensioenbewustzijn van deelnemers te vergroten en om de betrokkenheid bij het pensioenfonds te borgen.

Het pensioenfonds vindt een afgewogen beleidskader inclusief integraal risicomanagement, efficiënte samenwerking met het bestuursbureau, de sociale partners en adviseurs en adequaat toezicht op uitvoerende partijen op het gebied van vermogensbeheer en pensioenuitvoering essentieel en besteedt daar dus veel aandacht aan. Het pensioenfonds heeft als ambitie om zijn deelnemers en gepensioneerden een waardevast pensioen te bieden, maar realiseert zich dat een waardevast pensioen alleen bereikt wordt door het nemen van risico's. Het pensioenfonds probeert ten minste de nominaal toegezegde pensioenen na te komen.”

Doelstellingen

Op basis van de visie heeft het bestuur vier concrete doelstellingen geformuleerd.

Doelstelling 1: Het zeker stellen van de nominale pensioenaanspraken en pensioenrechten.

In 2018 heeft het bestuur het zogenaamde “pijngrensbeleid” ingevoerd om het risico dat pensioenen zouden moeten worden gekort te beperken. Het pijngrensbeleid houdt in dat het pensioenfonds een maatregel heeft genomen om de gevolgen van extreme marktsituaties te kunnen opvangen. Een extreme marktsituatie is gesteld op een aandelenschok van -30% en/of een renteschok van -100 basispunten (= -1%-punt) over de gehele rentecurve, hierna aangeduid als ‘schok’. De maatregel houdt in dat financiële instrumenten worden gekocht die de gevolgen van een schok zodanig mitigeren dat de dekkinggraad na het optreden van een schok nog binnen 10 jaar hersteld kan worden tot het vereiste niveau. Het pijngrensbeleid is aldus een soort ‘verzekering’ om extreme situaties te kunnen opvangen, waardoor minder snel gekort hoeft te worden. Het pijngrensbeleid kost geld. Het bestuur heeft daarom per kalenderjaar een maximum gesteld aan het bedrag dat aan het pijngrensbeleid besteed mag worden van 1,5 procentpunt van de dekkinggraad per het einde van het voorgaande kalenderjaar. Dat laatste betekent ook dat de bescherming tegen dergelijke dalingen niet gegarandeerd is. Over het kalenderjaar 2018 is een bedrag ter grootte van 0,2 procentpunt van de dekkinggraad per het einde van 2017 besteed aan het pijngrensbeleid.

Doelstelling 2: *Het waardevast houden van ingegane pensioenen en (premielvrije) pensioenaanspraken.*

In 2018 heeft het bestuur geen toeslag kunnen verlenen op de ingegane pensioenen en (premielvrije) pensioenaanspraken. De dekkinggraad van het pensioenfonds was daartoe niet toereikend.

Doelstelling 3: *Het eigen pensioenbewustzijn en –verantwoordelijkheid vergroten door klantgericht en transparant te communiceren.*

Het bestuur heeft in het kader van het vergroten van het eigen pensioenbewustzijn van de deelnemers verder aandacht besteed aan de segmentatie in doelgroepen. Daarnaast heeft een deelnemerspanel de diverse communicatiemiddelen beoordeeld. Het bestuur streeft ernaar om bij alle communicatie zo veel mogelijk rekening te houden met de doelgroep.

Doelstelling 4: *Het zorgdragen voor een adequate uitvoering van de pensioenregeling.*

Naast continue monitoring aan de hand van kwartaalrapportages vindt frequent overleg plaats met de uitvoeringsorganisatie TKP. In de uitvoering hebben zich in 2018 geen complicaties van betekenis voorgedaan.

3 Financiële positie en beleid in 2018

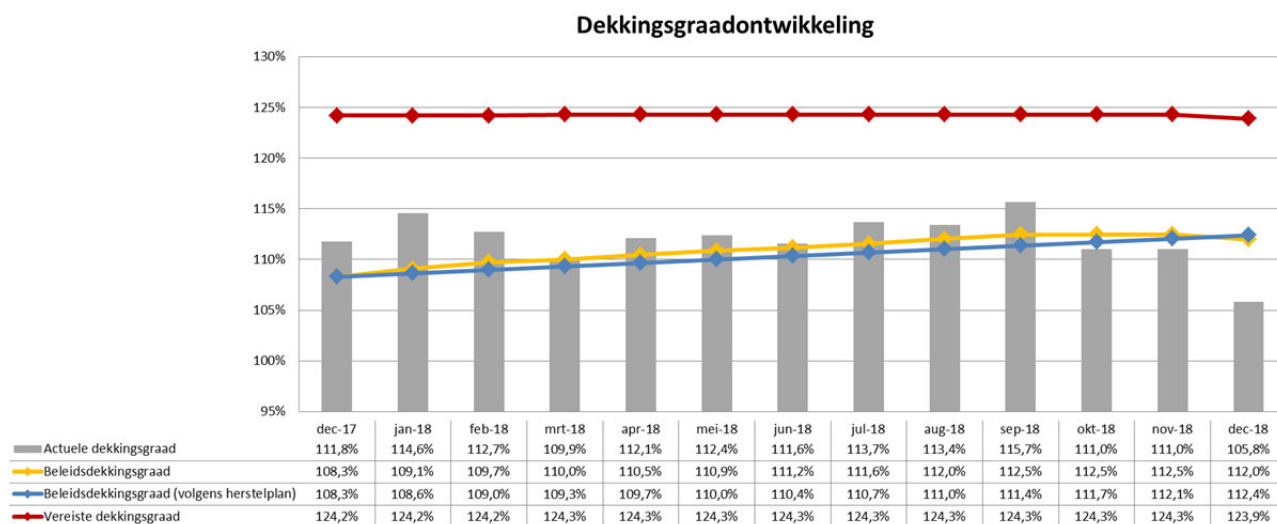
3.1 Financiële positie

Dekkingsgraad

De dekkingsgraad is een belangrijke maatstaf voor de financiële positie van een pensioenfonds. Het geeft het pensioenvermogen als percentage van de contante waarde van de pensioenverplichtingen in de toekomst weer. De dekkingsgraad kan wijzigen door diverse factoren, zoals de ontwikkeling van de waarde van de beleggingen, actuariële ontwikkelingen, veranderende regelgeving en de ontwikkeling van de rentetermijnstructuur.

Actuele dekkingsgraad

De actuele dekkingsgraad per ultimo 2018 was 105,8%. Naar verwachting kunnen de huidige verplichtingen gehaald worden, maar de komende jaren is er naar verwachting geen volledig koopkrachtbehoud en ook niet voldoende buffer om schokken op te vangen. Een financiële gezonde positie heeft het pensioenfonds indien de dekkingsgraad boven de vereiste dekkingsgraad van 123,9% ligt. Bij de vereiste dekkingsgraad is het pensioenvermogen even groot als de pensioenverplichtingen plus de verplichte risicobuffer. Deze verplichte risicobuffer heet ook wel het vereist eigen vermogen (VEV).

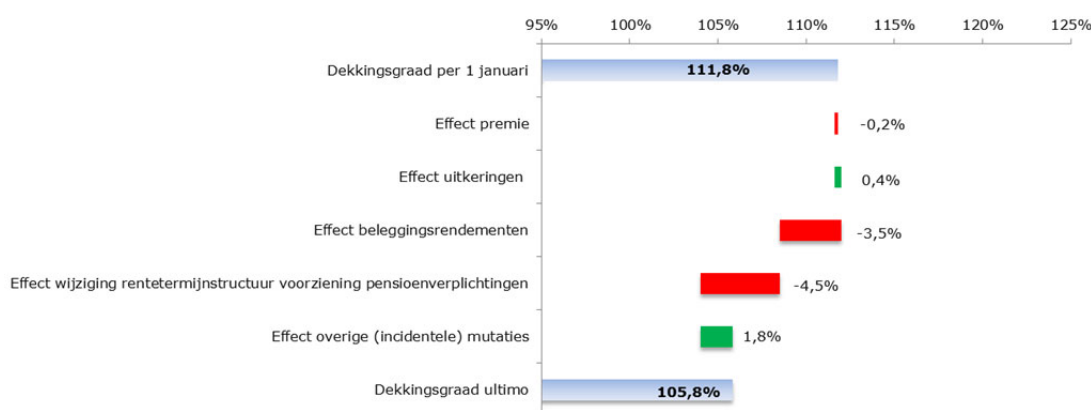
Beleidsdekkingsgraad

De beleidsdekkingsgraad wordt berekend als het voortschrijdend gemiddelde van de actuele dekkingsgraden over 12 maanden. De beleidsdekkingsgraad per ultimo 2018 was 112,0%.

De ontwikkeling van de dekkingsgraden van het pensioenfonds gedurende het jaar is hierboven weergegeven.

De regel 'beleidsdekkingsgraad verwacht volgens het herstelplan' geeft de beleidsdekkingsgraad weer zoals die werd verwacht in het herstelplan dat is ingediend bij DNB in maart 2018.

De verandering in de dekkingsgraad gedurende 2018 werd door de volgende effecten veroorzaakt:

Ontwikkeling dekkingsgraad 2018**Effect beleggingen**

Het beleggingsresultaat ultimo 2018 was negatief en heeft een negatief effect op de dekkingsgraad van 3,5%-punt. Het beleggingsresultaat is negatief beïnvloed door een daling van de aandelenkoersen aan het eind van 2018.

Effect rentetermijnstructuur

Het verschil tussen de rentetermijnstructuur zoals die gold aan het eind van het jaar 2017 en de rentetermijnstructuur ultimo 2018 heeft geleid tot een stijging van de technische voorzieningen in 2018. Deze mutatie had een negatief effect op de dekkingsgraad van 4,5%-punt, veroorzaakt door de rentedaling in 2018.

Resultaat op overige (incidentele) mutaties

In 2018 heeft er een wijziging van de toe te passen AG-prognosetafel plaatsgevonden. De voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds is bepaald aan de hand van de Prognosetafel AG2018. Dit had een positief effect op de dekkingsgraad van 1,1%-punt. Daarnaast heeft een herijking van de ervaringssterfte plaatsgevonden. De introductie van nieuwe cijfers voor de ervaringssterfte zorgt voor een verlaging van de dekkingsgraad met 0,2%-punt.

Het pensioenfonds hanteert sinds vele jaren een opslag voor de overlijdensuitkering van 0,85% van de voorziening voor (tijdelijk) ouderdomspensioen en ingegaan arbeidsongeschiktheidspensioen. De overlijdensopslag is per ultimo boekjaar gesteld op 0,58%. Dit zorgt voor een positief effect op de dekkingsgraad van 0,2%-punt.

Voorheen werd ervan uitgegaan dat mannen 3 jaar ouder zijn dan vrouwen. Per einde boekjaar is dit gewijzigd naar 2 jaar en 5 maanden voor mannen (mannelijke deelnemer ouder dan vrouwelijke partner) en 1 jaar en 11 maanden voor vrouwen (vrouwelijke deelnemer jonger dan mannelijke partner). Deze wijziging leidt tot een verhoging van de dekkingsgraad met 0,7%-punt.

Per 1 januari 2018 is de pensioenregeling gewijzigd. De pensioenleeftijd is verhoogd van 67 naar 68 jaar. Het opbouwpercentage is ongewijzigd gebleven. De op 31 december 2017 opgebouwde ouderdomspensioenaanspraken op pensioenleeftijden 65 en 67 jaar zijn actuariael neutraal omgerekend naar een pensioenleeftijd 68 jaar op basis van de grondslagen per 31 oktober 2017. In de analyse over 2018 wordt gerekend met de grondslagen per 31 december 2017. Het effect hiervan op de dekkingsgraad is -0,05%-punt.

3.2 Status herstelplan

Eind 2017 voldeed het pensioenfonds niet aan de buffervereisten (VEV) waardoor in maart 2018 een herstelplan bij DNB moest worden ingediend. In de loop van 2018 is de financiële positie van het pensioenfonds verbeterd. De beleidsdekkingsgraad (ultimo 2018 112,0%) ligt echter nog beneden het niveau van het vereist eigen vermogen (123,9%), zodat het pensioenfonds nog steeds in een herstelsituatie verkeert. In het eerste kwartaal van 2019 is daarom opnieuw een herstelplan opgesteld en bij DNB ingediend.

Uit de herstelplannen komt naar voren dat het pensioenfonds binnen 10 jaar een dekkingsgraad kan bereiken die zich boven het niveau van de vereiste dekkingsgraad bevindt zonder dat er aanvullende maatregelen benodigd zijn. Het herstel wordt voornamelijk gerealiseerd door het verwachte beleggingsrendement. Zolang het pensioenfonds in herstel is zal het pensioenfonds het herstelplan jaarlijks actualiseren.

3.3 Haalbaarheidstoets en herstelkracht

Mede om toeslagen te kunnen financieren is het pensioenfonds bereid risico te lopen. Het pensioenfonds meet het lange termijn risico in termen van het pensioenresultaat.

De haalbaarheidstoets geeft aan in hoeverre een waardevast pensioen kan worden bereikt. Onder een door DNB aangeleverde set van 2.000 scenario's wordt per geboortjaar over 60 jaar berekend wat het totaal uitgekeerde pensioen is als percentage van het pensioen dat zou zijn uitgekeerd als er nooit zou zijn gekort (ook niet op de opbouw) en altijd zou zijn geïndexeerd met de prijsinflatie.

Het pensioenresultaat is de mediaan ("middelste waarde") van de 2.000 uitkomsten. Daarnaast wordt het resultaat in het slechtweerscenario berekend, dat is het 5e percentiel (d.w.z. dat het resultaat in 5% van de gevallen nog slechter is). Het verschil tussen de mediaan en het 5e percentiel is een maat voor het risico op lange termijn.

Het pensioenfonds hanteert daarbij de volgende grenzen voor het pensioenresultaat:

- ▶ de mediaan van het pensioenresultaat moet hoger zijn dan 80%. Dat geldt zowel uitgaande van het actuele eigen vermogen als uitgaande van het vereist eigen vermogen;
- ▶ het pensioenresultaat in een slechtweerscenario mag niet meer dan 45% afwijken van het pensioenresultaat in de mediaan.

Het pensioenfonds voert jaarlijks een haalbaarheidstoets uit. De resultaten van de haalbaarheidstoets worden getoetst aan de geformuleerde grenzen en jaarlijks gedeeld met sociale partners en het verantwoordingsorgaan. De uitkomsten van de haalbaarheidstoets worden jaarlijks uiterlijk 30 juni gerapporteerd aan DNB.

In 2018 bevond het pensioenresultaat zich binnen de grenzen van de risicohouding.

In 2018 bevond het pensioenresultaat zich binnen de grenzen van de risicohouding.					
		Risicohouding (lange termijn)	2018	2017	
Toetsing Pensioenresultaat		Grens	Resultaat	Resultaat	Voldaan?
<u>Vanuit feitelijke financiële positie</u>					
Mediaan		>80%	92%	83%	Ja
5 ^e percentiel			60%	54%	
Relatieve afwijking t.o.v. mediaan		<45%	34%	35%	Ja

3.4 Toeslagbeleid

Het bestuur streeft naar waardevastheid van de pensioenen door middel van het verlenen van een jaarlijkse toeslag (indexatie).

Toeslagverlening is voorwaardelijk: het bestuur beslist jaarlijks of en - zo ja - hoeveel toeslag wordt verleend op de pensioenrechten en pensioenaanspraken. De toeslagverlening wordt uit het beleggingsrendement gefinancierd.

Maatstaf voor een eventuele toeslagverlening is de gemiddelde stijging van de consumentenprijsindex (CPI) alle bestedingen over de maanden augustus, september en oktober van het voorafgaande jaar zoals gepubliceerd door het CBS.

Voor het toeslagbeleid gelden de volgende regels:

- ▶ indien sprake is van een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen toeslag verleend;

- bij een beleidsdekkingsgraad boven de 110% en onder de 122,3%¹³ (TBI) kan een gedeeltelijke toeslag worden verleend;
- bij een beleidsdekkingsgraad boven circa 122,3% (TBI) kan een volledige toeslag worden verleend.

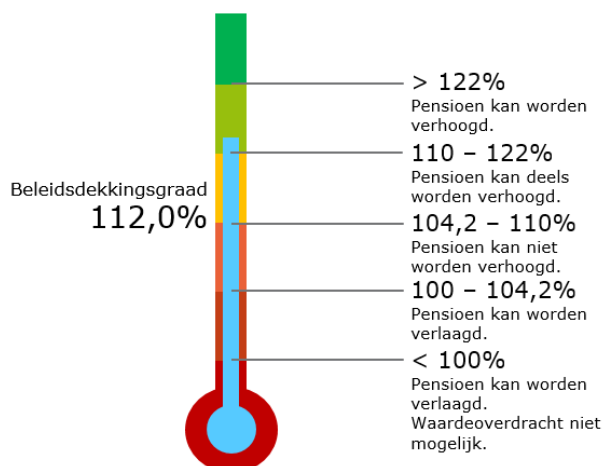
3.4.1 Verleende toeslagen

Ultimo 2018 bedroeg de beleidsdekkingsgraad 112,0%. Aangezien deze dekkingsgraad hoger was dan 110% was er per 1 januari 2019 ruimte voor een gedeeltelijke toeslagverlening van 0,2%. Op basis van de maatstaf zou de volledige toeslag per 1 januari 2019 1,6% hebben bedragen.

3.4.2 Niet-verleende toeslagen

Pensioengerechtigden en gewezen deelnemers

Per 1 januari 2019 bedraagt de totale cumulatieve niet-verleende toeslag maximaal 13,9%. De niet-verleende toeslagen worden op individueel niveau bijgehouden.

¹³ Dit getal is de Toekomst Bestendig Indexeren (TBI) dekkingsgraad per 01-01-2019. Per 01-01-2018 bedroeg de TBI dekkingsgraad 123,0%. Deze grens wordt jaarlijks herijkt.

Jaar	Volledige toeslagverlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Toeslag achterstand
2009	2,9%	0,0%	2,9%	2,9%
2010	0,0%	0,0%	0,0%	2,9%
2011	0,8%	0,0%	0,8%	3,7%
2012	2,5%	0,0%	2,5%	6,3%
2013	2,0%	0,0%	2,0%	8,4%
2014	1,0%	0,0%	1,0%	9,5%
2015	0,5%	0,0%	0,5%	10,1%
2016	0,4%	0,0%	0,4%	10,5%
2017	0,2%	0,0%	0,2%	10,7%
2018	1,4%	0,0%	1,4%	12,3%
2019	1,6%	0,2%	1,4%	13,9%

Actieve deelnemers

Per 1 januari 2019 bedraagt de totale cumulatieve niet-verleende toeslag 3,0%. De niet-verleende toeslagen worden op individueel niveau bijgehouden.

Jaar	Volledige toeslagverlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Toeslag achterstand
2017	0,2%	0,0%	0,2%	0,2%
2018	1,4%	0,0%	1,4%	1,6%
2019	1,6%	0,2%	1,4%	3,0%

Volgorde inhaaltoeslagen

Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan de toekomstbestendige indexatie (TBI) dekkingsgraad van 122,3% kunnen de niet-verleende toeslagen alsnog worden toegekend door het bestuur.

Voor het toekennen van inhaaltoeslagen wordt de pro-rata methode toegepast.¹⁴ Met deze methode wordt het geld over iedereen verdeeld en haalt iedereen in gelijke procentuele stappen zijn of haar achterstand in. Achterstand blijft bestaan totdat het niet-verleende toeslag volledig is ingehaald.

¹⁴ De pro-rata methode heeft per april 2017 de LIFO methode met terugwerkende kracht vervangen.

3.5 Kostentransparantie

Het bestuur vindt een transparante verantwoording en heldere communicatie over de gemaakte kosten van belang.

Aanbevelingen uitvoeringskosten

Het bestuur conformeert zich aan de “Aanbevelingen Uitvoeringskosten” van de Pensioenfederatie. In genoemde aanbevelingen benoemt de Pensioenfederatie de verschillende kostensoorten en worden aanbevelingen gedaan hoe over gecommuniceerd kan worden richting de verschillende stakeholders over deze uitvoeringskosten.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen de volgende drie kostensoorten:

Kostensoorten	2018	2017
Kosten pensioenbeheer (in € per deelnemer)	436	363
Kosten pensioenbeheer (in % van het gemiddeld belegd vermogen)	0,10%	0,08%
Kosten vermogensbeheer (in % van het gemiddeld belegd vermogen)	0,21%	0,19%
Transactiekosten (in % van het gemiddeld belegd vermogen)	0,09%	0,09%

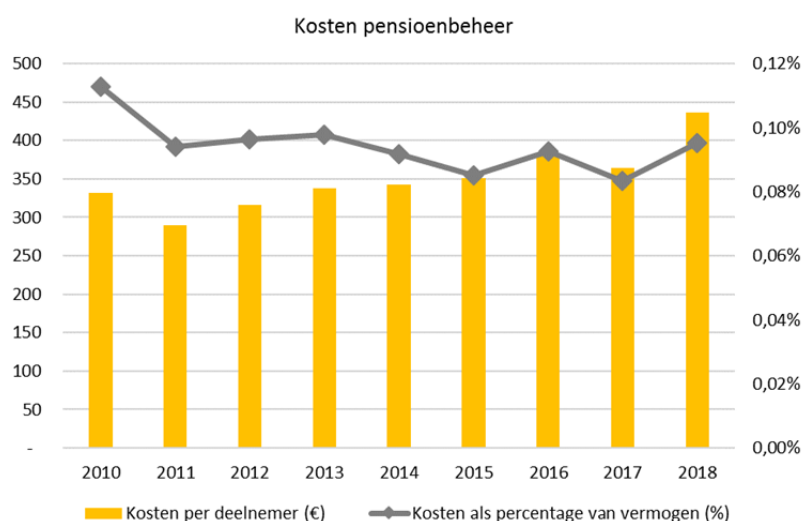
Hieronder volgt een korte toelichting omtrent de definiëring van de begrippen:

- ▶ Onder “Kosten pensioenbeheer” wordt verstaan, de totale kosten van de dienstverlening zoals uitgevoerd door TKP. Verder bestaan de kosten van pensioenbeheer vooral uit contributies en bijdragen, bestuurskosten, communicatiekosten, accountantskosten en actuariskosten. De pensioenuitvoeringskosten worden gerapporteerd in euro’s per deelnemer, waarbij het aantal deelnemers de som is van het aantal actieve deelnemers en gepensioneerden (dus exclusief de gewezen deelnemers). Daarnaast worden de pensioenuitvoeringskosten gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen.
- ▶ Onder “Kosten vermogensbeheer” wordt verstaan, de vergoeding voor de dienstverlening door de (externe) vermogensbeheerders, de beheervergoeding en de rendement-gerelateerde vergoeding van de (externe) vermogensbeheerders. Ook bevatten deze kosten de overige kosten met betrekking tot het vermogensbeheer, waaronder de accountantskosten, bewaarvergoedingen, administratiekosten en juridische kosten. De kosten vermogensbeheer worden gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen.
- ▶ Onder “Transactiekosten” wordt verstaan, de kosten die betrekking hebben op de toe- en uittredingsvergoedingen van de beleggingsfondsen, de kosten van extern beheerde portefeuilles en de derivatentransacties. Omdat doorgaans de werkelijke transactiekosten niet volledig bekend zijn, zijn deze deels geschat in overleg met de betreffende vermogensbeheerder. De (geschatte) transactiekosten worden gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen.

De kosten voor het vermogensbeheer van 0,21% en de transactiekosten van 0,09% zijn als laag te beschouwen ten opzichte van haar zogenoemde “peer-group” en zijn derhalve in lijn met de passieve beleggingsstrategie van de pensioenfondsen.

Kosten pensioenbeheer

Voor een gedetailleerde uitsplitsing van de kosten pensioenbeheer wordt verwezen naar de onderstaande tabel. Een deel van de uitvoeringskosten is bestemd voor pensioenbeheer en een ander deel voor vermogensbeheer. De omvang van de laatste categorie "toewijzing aan vermogensbeheer" is deels gebaseerd op een inschatting. Voor 2018 komt de inschatting van de "toewijzing aan vermogensbeheer" uit op een percentage van circa 31%. Voor 2017 bedroeg dit percentage circa 32%.

Categorie (bedragen x € 1.000)	Pensioenbeheer kosten 2018	Pensioenbeheer kosten 2017	Effect op kosten uitvoering in %
Bestuurskosten	835	834	+0,1%
Kosten verantwoordingsorgaan en visitatiecommissie/Raad van Toezicht	37	31	+19,3%
Administratiekostenvergoeding	751	595	+26,2%
Accountantskosten	46	56	-17,9%
Kosten actuaris (certificering jaarwerk)	40	36	+11,1%
Adviezen, contributies en bijdragen	427	278	+53,6%
Overige	23	21	+9,5%
Uitvoeringskosten	2.159	1.851	
Toewijzing aan vermogensbeheer (inschatting)	669	597	
Kosten pensioenbeheer	1.490	1.254	+18,8%

Uit bovenstaande opstelling blijkt dat de kosten pensioenbeheer in 2018 zijn gestegen met circa 19%, hiervoor zijn de volgende verklaringen:

A. Kosten verantwoordingsorgaan en visitatiecommissie/Raad van Toezicht

Als gevolg van een wijziging in het bestuursmodel, is per oktober 2018 de visitatiecommissie getransformeerd naar een raad van toezicht. Het resultaat hiervan is dat de taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden eveneens zijn gewijzigd, hetgeen een impact heeft op bezoldiging. Genoemde wijziging heeft geresulteerd in een toename van de kosten.

B. Administratiekostenvergoeding

De administratiekostenvergoeding is voor het jaar 2018 gestegen als resultaat voor de (eenmalig) verrichte werkzaamheden inzake de conversie van de (pensioen)rechten naar 68 jaar.

C. Adviezen, contributies en bijdragen

Vanwege het laten uitvoeren van een ALM studie en verschillende onderzoeken naar de grondslagen van de technische voorziening pensioenverplichtingen zijn voor 2018 de advieskosten gestegen.

Het bestuur signaleert een stijging van de kosten van het pensioenbeheer met circa 19% voor 2018 ten opzichte van 2017. Deze stijging is grotendeels terug te voeren naar eenmalig verrichte werkzaamheden (door derden), zoals het doorvoeren van een conversie en het uitvoeren van de ALM studie.

Kosten vermogensbeheer

Categorie	Kosten vermogensbeheer		Overige vermogens-		Totale kosten in % gem. vermogen
	Gem. vermogen	jaarrekening 2018 (€	beheerkosten	Totale kosten	
	2018 (€ mln.)	1.000)	2018 (€ 1.000)	(€ 1.000)	
Extern beheerd vermogen					
Aandelen	766	398	186	584	0,08%
Vastrentende waarden	522	736	339	1.075	0,21%
Grondstoffen	118	155	-9	146	0,12%
Vastgoed beleggingen	146	116	370	486	0,33%
Intern beheer	15	0	0	0	
Overige diensten					
Valuta/collateralbeheer		38	0	38	
Administratie en rapportage		218	0	218	
Totaal excl. toewijzing	1.567	1.661	886	2.547	0,16%
Toewijzing uitvoeringskosten		669		669	
Totaal vermogensbeheer	1.567	2.330	886	3.216	0,21%

De kosten vermogensbeheer zijn onderverdeeld naar drie categorieën:

- ▶ Onder “Kosten vermogensbeheer” wordt verstaan, de kosten zoals die zichtbaar in de jaarrekening zijn verwerkt. Hieronder vallen de beheervergoeding van de (externe) vermogensbeheerder(s), advieskosten alsmede bewaar- en administratiekosten. Voor 2018 betreft het een bedrag van € 1,661 miljoen.
- ▶ Onder “Overige vermogensbeheerkosten) wordt verstaan, de kosten die rechtstreeks ten laste van het beleggingsrendement zijn gebracht. Deze kosten zijn dus niet inbegrepen in de kosten van de vermogensbeheerder(s) zoals opgenomen in de jaarrekening en bedragen voor 2018 € 0,886 miljoen. Het aandeel geschatte kosten is beperkt, dit betreft voornamelijk kosten in de onderliggende beleggingsstructuren.
- ▶ Voorts is een bedrag van € 0,669 miljoen vanuit de uitvoeringskosten toegewezen aan het vermogensbeheer (zie de vorige paragraaf).

De totale kosten vermogensbeheer voor 2018 komen daarmee uit op € 3,216 miljoen. De kosten van vermogensbeheer kwamen in 2018 met € 3,216 miljoen ruim 15% hoger uit dan de € 2,789 miljoen uit 2017. De kostenstijging wordt veroorzaakt door de start van het zogenoemde pijngrensbeleid en door een eenmalige fee in verband met de aanbesteding van de grondstoffenportefeuille.

De extern beheerde mandaten voor vermogensbeheer zijn te karakteriseren als passief. De beheerders hebben de opdracht een benchmark te volgen, waarbij er afspraken zijn over de maximale afwijking ten opzichte van de benchmark. Er is geen sprake van een prestatie-gerelateerde beloning.

Het intern vermogensbeheer betreft onder andere het afsluiten van derivaten, cashmanagement en de allocatie van middelen over de externe vermogensbeheerders.

De kosten voor het vermogensbeheer 2018 liggen met 0,21% een fractie hoger dan in 2017 met 0,19%.

Deze kosten waren wel lager dan de kosten in de benchmark. De meest recente gegevens voor benchmarking zijn die over het jaar 2017 en bedroegen 0,40% (LCP Netherlands; Werk in uitvoering bij pensioenfondsen 2018; vermogensbeheerkosten Nederlandse pensioenfondsen over 2017 met belegd vermogen tussen 1 en 10 miljard euro).

Het bestuur is dan ook van oordeel dat er sprake is van een gunstig kostenbeleid ten aanzien van (extern) vermogensbeheer. Dit hangt direct samen met de keuze voor aandelen- en obligatie-beleggingen die zich richten op een bepaalde index. Dit passieve beheer brengt relatief lage beheerskosten met zich mee.

Transactiekosten

Categorie	Gem. vermogen 2018 (€ mln.)	Transactiekosten jaarrekening 2018 (€ 1.000)	Overige transactiekosten 2018 (€ 1.000)	Kosten in % gem. vermogen
Extern beheerd vermogen				
Aandelen	766	0	101	0,01%
Vastrentende waarden	522	0	804	0,15%
Grondstoffen	118	0	356	0,30%
Vastgoed beleggingen	146	0	21	0,01%
Intern beheerd vermogen	15	0	0	
Overige diensten				
Valuta/collateralbeheer		0	138	
Totaal beheerd vermogen	1.567	0	1.420	0,09%

Ook de transactiekosten kunnen in drie categorieën worden onderscheiden:

- Onder “Transactiekosten jaarrekening” wordt verstaan, de kosten zoals die zichtbaar in de jaarrekening zijn verwerkt. Aangaande de jaarrekening 2018 is hiervan geen sprake.
- Onder “Overige transactiekosten” wordt verstaan, de kosten die rechtstreeks ten laste van het beleggingsrendement zijn gebracht. Deze categorie omvat ook de kosten voor transacties die binnen de beleggingsfondsen plaatsvinden. Omdat de werkelijke transactiekosten niet altijd volledig bekend zijn, zijn deze deels geschat in overleg met betreffende vermogensbeheerder. Bij het beheer van de commodity portefeuille worden derivaten ingezet. Kosten die gemaakt worden in de vorm van een opslag bij een derivatentransactie worden ook als transactiekosten gerekend. Dit verklaart de relatief hoge kostenratio bij de grondstoffen. De transactiekosten vastrentende waarden zijn toegenomen doordat in het kader van het pijngrensbeleid meer rentederivaten worden verhandeld.

De transactiekosten (als percentage van het gemiddeld belegd vermogen) van 0,09% waren in 2017 lager dan de benchmark van 0,10% (LCP Netherlands; Werk in uitvoering bij pensioenfondsen 2018; gemiddelde transactiekosten Nederlandse pensioenfondsen

over 2017; omvang 1 tot 10 miljard euro). In 2018 zijn de transactiekosten net als in 2017 uitgekomen op een percentage van 0,09%.

Het bestuur beoordeelt de transactiekosten als redelijk. Het passieve beheer van aandelen en obligaties brengt relatief lage transactiekosten met zich mee.

3.6 Besturing en toezicht

3.6.1 Code Pensioenfondsen

Bij het inrichten van de governance, het dagelijks functioneren en de daaruit voortvloeiende besluitvorming leeft het bestuur de intenties van de Code Pensioenfondsen na. In september 2018 is de nieuwe Code Pensioenfondsen gepubliceerd. De nieuwe normen zijn besproken en zullen worden nageleefd. In 2019 zal bijvoorbeeld een stappenplan voor het bevorderen van de diversiteit binnen het pensioenfonds opgesteld worden (norm 33).

Diversiteit

Vanuit het oogpunt van diversiteit streeft het bestuur naar een samenstelling waarbij minimaal één vrouw en minimaal één jongere (< 40 jaar) deel uitmaakt van het bestuur, het verantwoordingsorgaan en de raad van toezicht.

In het verslagjaar bestond het bestuur uit twee vrouwen en zes mannen. Twee bestuursleden zijn dan jonger dan 40 jaar. De samenstelling van het bestuur voldoet daarmee aan de gewenste mate van diversiteit. Begin 2019 heeft het bestuur in verband met het vertrek van mevrouw P.H.J. Smeets en ter voorbereiding voor het naderende vertrek van de heer I.M. Oudejans, Gasunie verzocht om nieuwe bestuursleden voor te dragen. Bij deze voordracht is uitdrukkelijk verzocht om het diversiteitsbeleid in acht te nemen. Van de voorgedragen aspirant-bestuursleden is er één vrouw en één man. Daarvan is één jonger dan 40 jaar.

Het verantwoordingsorgaan bestaat uit drie mannen, waarvan geen jonger is dan 40 jaar. Bij toekomstige vacatures in dit orgaan zal dan ook in de profielschets worden aangegeven dat de voorkeur uit gaat naar een vrouw en/of een jongere.

De raad van toezicht bestaat uit één vrouw en twee mannen. Geen van de leden is jonger dan 40 jaar.

Uit de samenstelling van de raad van toezicht en het verantwoordingsorgaan blijkt dat het streven niet geheel is gehaald. Het bestuur benadrukt dat bij de vacante posities het diversiteitsbeleid actief wordt uitgedragen.

3.6.2 Zelfevaluatie en geschiktheidstoets

In september 2018 heeft het bestuur een zelfevaluatie uitgevoerd. Tijdens deze zelfevaluatie heeft het bestuur aandacht besteed aan de opvolging van de aandachtspunten uit de zelfevaluatie van 2017, aan talenten van bestuursleden en aan evenwichtige belangenafweging. Verder sluit het bestuur iedere bestuursvergadering af met een evaluatie van de desbetreffende vergadering zodat ruimte wordt geboden om over en weer feedback te geven.

Het geschiktheidsplan is begin 2018 geactualiseerd en begin 2019 heeft het bestuur een opleidingsbeleid vastgesteld. In het kader van dit opleidingsbeleid hebben de bestuursleden een individueel opleidingsplan opgesteld

3.6.3 Compliance en gedragscode

Het pensioenfonds maakt gebruik van een externe compliance officer voor de uitoefening van het toezicht op de naleving van compliance gerelateerde regelgeving. Begin 2019 hebben alle verbonden personen en insiders van het pensioenfonds de verklaring naleving gedragscode ondertekend. Daarnaast heeft de jaarlijkse inventarisatie van de nevenfuncties van de verbonden personen, relatiegeschenken, uitnodigingen, financiële belangen in zakelijke relaties, persoonlijke transacties en overige situaties van belangenverstrengeling plaatsgevonden. De compliance officer heeft deze gegevens aangeleverd in een compliance rapportage.

Er zijn door de compliance officer in de aangeleverde verklaringen geen afwijkende zaken vastgesteld met betrekking tot de naleving van de gedragscode.

Het pensioenfonds hanteert een gedragscode. De gedragscode is van toepassing op alle aan het pensioenfonds verbonden personen en insiders. Begin 2019 is de gedragscode aangescherpt door de rol van de compliance officer duidelijker vast te leggen.

4 Integraal risicomanagement

Integraal risicomanagement is een belangrijke factor om de doelstellingen van het pensioenfonds te verwezenlijken. Het bewust omgaan met risico's en deze beheersen op basis van de vastgestelde risicohouding en risicobereidheid is onderdeel van de pensioenfondsprocessen.

Dit hoofdstuk beschrijft eerst de governance van het risicomanagement bij het pensioenfonds. Daarna volgt een algemene beschrijving van het risico management systeem van het pensioenfonds, gevolgd door een beschrijving van de belangrijkste strategische risico's. Afgesloten wordt met een risicobeeld van het pensioenfonds en een beschrijving van de ontwikkelingen in het afgelopen jaar.

4.1 Governance (3 lines of defense)

Risicomanagement maakt integraal onderdeel uit van de besluitvorming van het bestuur. Het bestuur is verantwoordelijk voor het vaststellen, uitvoeren en monitoren van het risicobeleid. Hierbij wordt het bestuur ondersteund door haar adviseurs en het bestuursbureau. Het pensioenfonds hanteert voor de verdeling van de verantwoordelijkheden van risicobeheersing het '3 lines of defense' model. Daarnaast kent het pensioenfonds een vierde 'line of defense' in de vorm van de raad van toezicht. De vijfde 'line of defense' wordt gevormd door de toezichthouder, accountant en certificerend actuaire. Hieronder worden deze verschillende beschermingslagen beschreven.

De eerste lijn

Adviserend en beleidsvoorbereidend aan het bestuur zijn de beleggingsadviescommissie, de pensioen- en communicatiecommissie en de governance, risk en compliance commissie. Binnen deze commissies komen beleidsvoorstellen en adviezen tot stand, die vervolgens ter besluitvorming worden voorgelegd aan het bestuur. De commissies nemen derhalve in beginsel niet zelf besluiten, besluiten worden door het bestuur genomen. Het bestuur en de onderliggende commissies vormen samen met het bestuursbureau de beleidsvormende en uitvoerende (1^e-lijns) rol binnen het pensioenfonds. Gezamenlijk dragen zij zorg voor de bepaling en uitvoering van afgewogen beleid in het belang van (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. De overall borging van het Integraal Risico Management (IRM) -proces is belegd bij de governance, risk en compliance commissie.

De tweede lijn

Het pensioenfonds kent 2^e-lijns rollen in de vorm van de sleutelfunctiehouder risicomanagement, die eindverantwoordelijk is voor het risicobeheer binnen het pensioenfonds en de actuariële sleutelfunctiehouder die als voornaamste taak heeft om toezicht te houden op de berekening van de technische voorzieningen. Deze sleutelfuncties worden nader toegelicht in de volgende paragraaf.

De onafhankelijk risicomanager voert de sleutelfunctie risicomanagement uit. Hij heeft een controlerende en spiegelende (2^e-lijns) rol richting de commissies en het bestuur op o.a. financiële en niet-financiële risico's, strategisch beleggingsbeleid in relatie tot de risicohouding en naleving van de beleggingscyclus. Hij rapporteert onafhankelijk van de commissies – door middel van een risico opinie in de voorlegger – aan het bestuur. Hij ziet vanuit zijn rol toe op het naleven van het IRM-beleid en de prudent person regel bij de totstandkoming van adviezen. Daarnaast levert hij tijdens vergaderingen van de commissies en bij de voorbereiding door het bestuursbureau proactief zijn inbreng door de leden van de commissies en van het bestuursbureau te wijzen op het risicomanagementbeleid en omissies in afwegingen van financiële en niet-financiële risico's.

De derde lijn

De 3^e-lijnsfunctie wordt ingevuld door de sleutelfunctiehouder interne audit. De taken en de wijze van invulling van de sleutelfuncties worden in de volgende paragraaf nader beschreven.

Raad van Toezicht

Het bestuur heeft een raad van toezicht ingesteld. De leden zijn onafhankelijk en laten dit tot uiting komen in het toezicht. De raad van toezicht houdt onder meer toezicht op:

- ▶ het beleid van het bestuur,
- ▶ de algemene gang van zaken in het pensioenfonds,
- ▶ adequate risicobeheersing,
- ▶ evenwichtige belangenafweging door het bestuur.

Daarnaast fungeert de raad van toezicht als gesprekspartner van het bestuur en staat het bestuur met raad ter zijde.

Extern toezicht

De toezichthouder (De Nederlandse Bank) controleert het gevoerde beleid en de uitvoering daarvan. De accountant controleert het jaarverslag. De certificerend actuaire controleert of het pensioenfonds heeft voldaan aan de eisen van het financieel toetsingskader uit de Pensioenwet.

4.1.1 Inrichting sleutelfuncties**Inleiding**

Op grond van de Europese richtlijn voor pensioenfondsen IORP II moet het pensioenfonds voldoen aan bepaalde regels voor de governance en het risicomanagement van het pensioenfonds. Eén van de organisatorische gevolgen is dat er drie zogeheten sleutelfuncties bestaan. Dat zijn de volgende:

- ▶ sleutelfunctie risicomanagement (2e lijn);
- ▶ actuariële sleutelfunctie (2e lijn);
- ▶ sleutelfunctie interne audit (3e lijn).

Sleutelfuncties worden vervuld door een 'sleutelfunctiehouder'. Hiervoor geldt het volgende:

- ▶ Een sleutelfunctiehouder wordt benoemd door het bestuur na goedkeuring door DNB.
- ▶ De sleutelfunctiehouder is eindverantwoordelijk voor de taken behorend tot de functie. De functiehouder mag de uitvoering overlaten aan andere personen.
- ▶ De sleutelfunctiehouder rapporteert schriftelijk aan bestuur/RvT.
- ▶ Indien het bestuur aanbevelingen niet (tijdig) opvolgt escaleert de sleutelfunctiehouder naar de RvT en eventueel naar DNB.

Het pensioenfonds heeft begin 2019 de sleutelfuncties als volgt ingericht.

Sleutelfunctie risicomanagement

- ▶ Taakgebied:
 - Beoordeelt, monitort en rapporteert over het risicobeheer.
 - Initieert en adviseert over de vormgeving van het risicobeheer.
- ▶ Sleutelfunctiehouder: een bestuurslid met deskundigheid op het gebied van risicomanagement.
- ▶ Uitvoering van de sleutelfunctie: de onafhankelijk risicomanager.

Actuariële sleutelfunctie

- ▶ Taakgebied:
 - Houdt toezicht op de berekening van de technische voorzieningen.
 - Beoordeelt de betrouwbaarheid en adequaatheid van de berekening van de technische voorzieningen.
 - Beoordeelt het premiebeleid, het beleid bij collectieve waardeoverdrachten, het herverzekeringsbeleid, conversiefactoren of inkooptarieven bij het toekennen van (nieuwe) pensioenrechten of -aanspraken.
- ▶ Sleutelfunctiehouder en uitvoering van de sleutelfunctie: de certificerend actuaire.

Sleutelfunctie interne audit

- ▶ Taakgebied:
 - Evalueert periodiek of de interne controlemechanismen adequaat en doeltreffend zijn.
 - Evalueert de algehele bedrijfsvoering.
 - Draagt ertoe bij dat inefficiënties en 'blinde vlekken' worden onderkend en opgelost.
 - Vormt het sluitstuk van alle waarborgen voor een beheerste en integere bedrijfsvoering.
- ▶ Sleutelfunctiehouder: een bestuurslid met deskundigheid op het gebied van interne audit
- ▶ Uitvoering van de sleutelfunctie: de afdeling interne audit van N.V. Nederlandse Gasunie.

4.2 Risico Management Systeem

In 2017 heeft het pensioenfonds de strategische risicomanagementcyclus explicieter gestructureerd. In 2018 is deze cyclus verder ontwikkeld. De cyclus kan in 4 stappen worden onderverdeeld, zie onderstaande figuur.

Risicohouding

Eind 2017 zijn de individuele risicohoudingen van de bestuursleden besproken en bediscussieerd. Begin 2018 zijn deze individuele risicohoudingen samengebracht en heeft het bestuur gezamenlijk een risicohouding vastgesteld. Deze gezamenlijke risicohouding is gebalanceerd: in het bestuur worden er open discussies gevoerd, het bestuur staat open voor innovatie en vernieuwing en is bereid risico te nemen indien daar een passende beloning tegenover staat, behalve op het punt van integriteit.

Risicotolerantiegrenzen

Voor elk risico heeft het pensioenfonds de risicotolerantiegrenzen vastgesteld. Voor zover mogelijk zijn deze tolerantiegrenzen meetbaar (SMART) gemaakt. De borging van deze risicotolerantiegrenzen in beleid is in 2018 voor een groot deel afgerond en zal in 2019 verder worden doorgevoerd.

Vastlegging en monitoring

De risico's worden elk kwartaal gerapporteerd en gemonitord in de bestuursvergaderingen. Op basis van de IRM-rapportages (financieel- en niet financieel) en het IRM Dashboard wordt gerapporteerd over de belangrijkste door het bestuur geselecteerde risico's. Belangrijk onderdeel van deze rapportage is de werking van de beheersmaatregelen. Ook wordt daarbij de relatie gelegd tussen de risico's en strategische doelstellingen.

In de loop van 2019 zal het pensioenfonds overgaan naar een andere aanbieder van het IRM dashboard. Daarbij zal van de gelegenheid gebruik worden gemaakt om het nieuwe IRM dashboard nog meer te laten aansluiten met de vastgestelde risicotolerantiegrenzen en met de beheersmaatregelen.

4.3 Concrete risico's

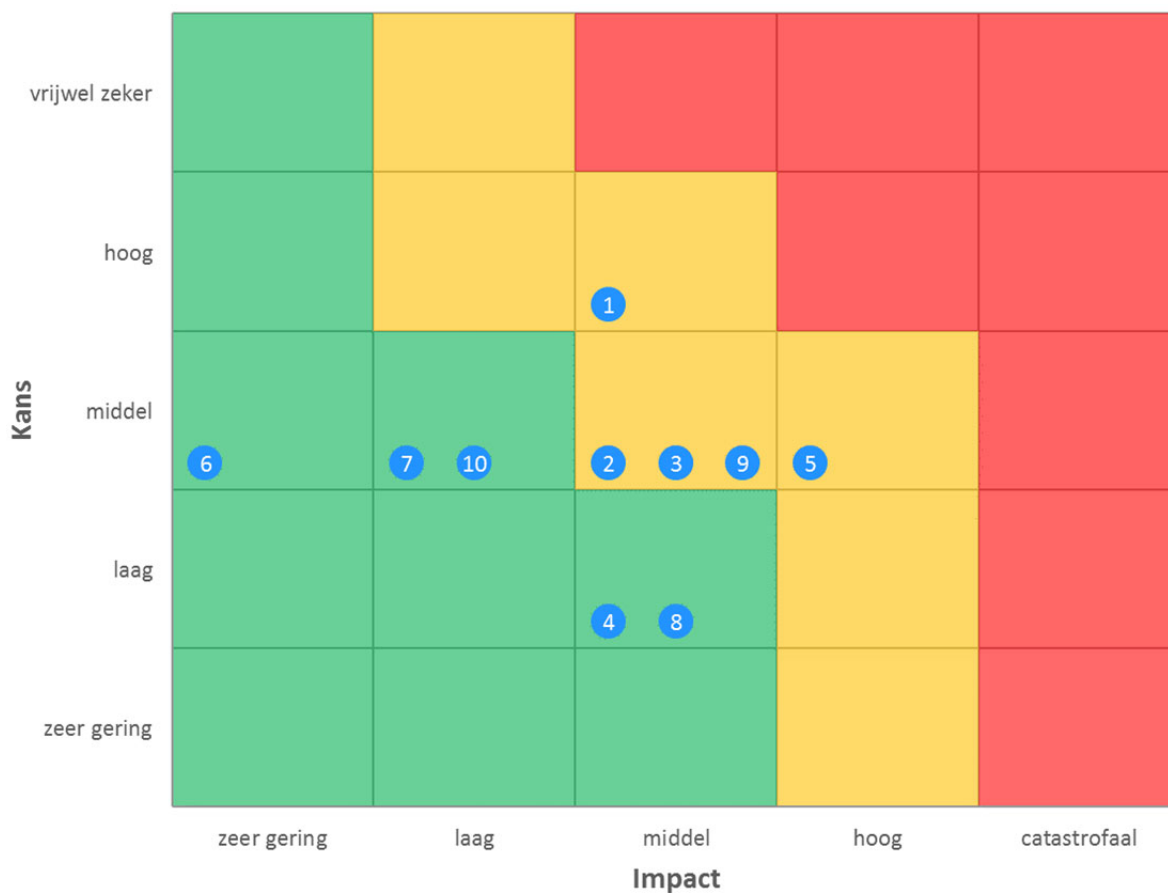
4.3.1 Strategische risico's

Het bestuur heeft tien strategische risico's geïdentificeerd. Om deze strategische risico's verder inzichtelijk te maken zijn de risico's geclassificeerd op basis van een heatmap, waarbij geldt:

- ▶ Groen = laag risico
- ▶ Geel = gemiddeld risico

► Rood = hoog risico.

In de heatmap zijn de netto-risico's weergegeven, dus na toepassing van de beheersmaatregelen.

	Strategisch risico
1	Marktrisico
2	Renterisico
3	Veranderingen in het pensioenstelsel
4	Structureel te lage pensioenpremie
5	Inflatierisico
6	Liquiditeitsrisico
7	Niet in staat om op het gewenste niveau te communiceren, uitlegbaarheid.
8	Onvoldoende inzicht in processen en kwaliteit bij uitvoerders (uitbestedingsrisico)
9	IT-risico bij de pensioenuitvoerder (cyber, datalekken, fraude en persoonsgegevens)
10	Onvoldoende kennis en kunde om veranderingen effectief te initiëren en te realiseren

4.4 Risicotolerantiegrenzen en beheersmaatregelen

4.4.1 Inleiding

De risicobereidheid voor de strategische risico's is gekwantificeerd door het bepalen van risicotolerantiegrenzen. Als het netto risico, dat is het risico dat overblijft nadat beheersmaatregelen zijn toegepast, binnen deze grenzen blijft wordt het geaccepteerd. Als het nettorisico buiten deze grenzen komt, moeten (aanvullende) beheersmaatregelen worden getroffen.

In 2018 is het netto risico voor alle strategische risico's binnen de daarvoor gestelde risicotolerantiegrenzen gebleven. Er was daarom geen acute noodzaak om aanvullende beheersmaatregelen te nemen. Uiteraard volgt het bestuur de ontwikkelingen op deze strategische risicogebieden. Er wordt doorlopend getoetst of de beheersmaatregelen nog (goed) werken en/of verbeterd kunnen worden. Zo wordt bereikt dat de beheersmaatregelen tijdig worden aangepast en aangescherpt op basis van de actuele stand van zaken op het betreffende risicogebied.

In de navolgende paragraaf worden de vijf strategische risico's beschreven die als een gemiddeld risico zijn gekwalificeerd. Daarbij worden de risicotolerantiegrenzen en de belangrijkste beheersmaatregelen toegelicht.

4.4.2 Toelichting per strategisch risico

1 **Marktrisico**

Dit is het risico dat de beurskoersen dalen waardoor het beleggingsresultaat van het pensioenfonds daalt.

Dit risico kan worden verdeeld in drie onderdelen:

- ▶ Prijsvolatiliteit: het risico van winst of verlies als gevolg van wijzigingen in marktprijzen van verhandelbare financiële instrumenten.
- ▶ Marktliquiditeit: het risico dat aanwezige activa onvoldoende snel dan wel niet tegen acceptabele prijzen kunnen worden omgezet in liquide middelen.
- ▶ Concentratie en correlatie: het risico dat, als gevolg van ontoereikende diversificatie binnen de portefeuille, marktontwikkelingen leiden tot een waardedaling van de portefeuille.

Risicotolerantiegrenzen:

- ▶ Voor alle onderdelen:
 - Gewichten van de verschillende onderdelen van de assetportefeuille dienen binnen de grenzen van de strategische asset allocatie te blijven.
- ▶ Prijsvolatiliteit:
 - De performance per categorie mag niet teveel afwijken van de benchmark voor die categorie (maximale tracking error).
 - Bij een 1% parallelle renteschok en/of 30% aandelenschok mag dekkingsgraad niet dalen onder de kritische dekkingsgraad, onder de voorwaarden zoals vastgelegd in het pijngrensbeleid.

Beheersmaatregelen:

- ▶ De beleggingen in aandelen vinden wereldwijd plaats. De spreiding binnen de portefeuille (diversificatie) dempt het prijsrisico.
- ▶ Uitvoeren van een periodieke ALM-studie om vast te stellen of de gekozen portefeuille met zakelijke waarden voldoet aan de gewenste risico versus rendementsafweging.
- ▶ Het grootste deel van de portefeuille is wel liquide, slechts een klein deel van portefeuille (niet-beursgenoteerd vastgoed, $\leq 10\%$ van de totale portefeuille) is weinig liquide.

2 **Renterisico**

Dit is het risico dat veranderingen in de markttrente gevolgen hebben voor de waardering van de toekomstige verplichtingen van het fonds en op de koersen van beleggingen.

Het bestuur dient de toekomstige verplichtingen conform de Pensioenwet te waarderen op basis van de rekenrente zoals deze wordt gepubliceerd door de toezichthouder (DNB). De rekenrente is daarbij gebaseerd op de marktrente. Hierdoor wordt een renterisico voor het pensioenfonds geïntroduceerd, waarbij een dalende rekenrente de verplichtingen in waarde laat stijgen, hetgeen ongunstig is voor de dekkingsgraad van het pensioenfonds, en omgekeerd. Verder is het zo dat bezittingen in de vorm van vastrentende waarden bij een stijging van de rente eveneens in waarde dalen en omgekeerd. De dekkingsgraad is derhalve gevoelig voor renteschommelingen. Het bestuur beschouwt het matchen van het renterisico als zeer belangrijk voor het nakomen van de nominale uitkeringen.

Risicotolerantiegrens:

Bij een stijging of daling van de marktrente moet de renteafdekking zodanig stijgen of dalen dat de pensioenverplichtingen op basis van de marktwaarde voor de eerste 20 jaar bij een gemiddelde rente van 3% volledig worden gematcht.

Beheersmaatregelen:

- ▶ Het renterisico wordt afgedekt met beleggingen in vastrentende waarden en derivaten. Dit gebeurt volgens een rentestaffel. Die zorgt ervoor dat bij een hogere marktrente meer renterisico wordt afgedekt en bij een lagere rente minder renterisico wordt afgedekt.
- ▶ Bij de periodieke ALM studie wordt de strategische beleggingsmix afgestemd op de rentegevoeligheid van de verplichtingen.
- ▶ Bij een parallelle renteschok van 1% mag de dekkingsgraad niet dalen onder de kritische dekkingsgraad, onder de voorwaarden als vastgelegd in het pijngrensbeleid.

3 Veranderingen in het pensioenstelsel

Dit is het risico dat de werkwijze van het pensioenfonds (waaronder begrepen processen en producten) wordt beïnvloed dan wel niet meer houdbaar is als gevolg van veranderingen in de wet- en regelgeving.

Risicotolerantiegrens:

Als het pensioenfonds niet tijdig aan de veranderde regels kan voldoen waardoor een goede pensioenuitvoering niet langer kan worden gewaarborgd.

Beheersingsmaatregelen:

- ▶ Het bestuur zorgt dat het goed geïnformeerd blijft over mogelijke veranderingen in het pensioenstelsel;
- ▶ Periodiek voert het bestuur een SWOT-analyse (Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats) uit. De laatste SWOT-analyse is medio 2018 uitgevoerd.

5 Inflatierisico

Dit is het risico dat het pensioenfonds onvoldoende in staat is om (toenemende) verplichtingen als gevolg van (verwachte aanpassing aan) inflatie te financieren zonder belanghebbenden te benadelen.

Risicotolerantiegrens:

Het pensioenfonds beperkt het inflatierisico door spreiding binnen de strategische asset allocatie in haar beleggingsbeleid. Het pensioenfonds accepteert het resterende inflatierisico. Indexatie is voorwaardelijk, er is geen recht op indexatie. Wel heeft het bestuur de ambitie om pensioenen waardevast te houden

Beheersmaatregelen:

- ▶ Indexatie is voorwaardelijk, er is geen recht op indexatie. Wel heeft het bestuur de ambitie om pensioenen waardevast te houden.
- ▶ Gewichten van de inflatiedependende activa (inflation linked bonds, vastgoed, commodities) dienen binnen de grenzen van de strategische asset allocatie te blijven.

9 *IT-risico bij het pensioenfonds en de pensioenuitvoerder*

Het pensioenfonds heeft geen eigen IT-systemen. Dit is uitbesteed aan externe dienstverleners.

Het IT-risico bij deze dienstverleners kan worden verdeeld in vier categorieën:

- ▶ Autorisatiemanagement en logische toegangsbeveiliging: het risico als gevolg van:
 - het niet volledig of niet accuraat zijn van informatie/informatiesystemen;
 - het niet toegankelijk zijn van informatie voor geautoriseerde gebruikers;
 - het toegankelijk zijn van informatie voor niet geautoriseerde gebruikers.
- ▶ Business en IT continuity management: het risico dat de continuïteit van de (kritische) bedrijfsprocessen/de gehele instelling in gevaar komt als gevolg van het niet beschikbaar zijn van de IT-infrastructuur (waaronder applicaties en systemen).
- ▶ IT Changemanagement: het risico als gevolg van:
 - ontoereikend beheer van de ICT-omgeving en/of -processen en/of;
 - het onvoldoende (tijdig) kunnen anticiperen op ontwikkelingen in de business, op technische innovaties of op overige externe factoren.
- ▶ IT Incidentmanagement: risico dat een IT incident niet of niet tijdig wordt onderkend, leidend tot een gebeurtenis waarbij de bedrijfsvoering van het pensioenfonds in gevaar komt.

Risicotolerantiegrenzen:

Voor alle categorieën geldt het volgende:

- ▶ Het pensioenfonds accepteert de kans dat een incident mogelijk is gedurende het komende jaar. Het pensioenfonds is zich er van bewust dat nooit volledig uit te sluiten valt dat zich een incident voordoet, maar de impact van een incident dient altijd beperkt te zijn.
- ▶ Een enkel negatief effect is acceptabel, zolang het pensioenfonds zelf voldoende vertrouwen heeft in het eigen beleid en/of in staat is dit aan te passen. Structureel negatieve effecten zijn niet acceptabel, omdat dit zou betekenen dat het pensioenfonds niet langer voldoet aan de geldende wet- en regelgeving.

Beheersingsmaatregelen:

In de overeenkomsten met dienstverleners worden de volgende afspraken gemaakt:

- ▶ Autorisatiemanagement en logische toegangsbeveiliging: awareness voor phishing, social engineering en social surfing.
- ▶ Business en IT continuity management: een business continuity plan met voldoende aandacht voor ICT-security, beleid op het gebied van disaster recovery, uitwijklocatie(s) en backup- en recoverysystemen.
- ▶ IT Changemanagement: changemanagementbeleid waarbij vaste procedures gelden, periodieke controles worden uitgevoerd en updates tijdig worden geïmplementeerd.
- ▶ IT Incidentmanagement: incidentmanagementbeleid met procedures om incidenten te ontdekken, te classificeren en de (mogelijke) impact te bepalen, waarna effectieve beheersmaatregelen worden geselecteerd en geïmplementeerd.

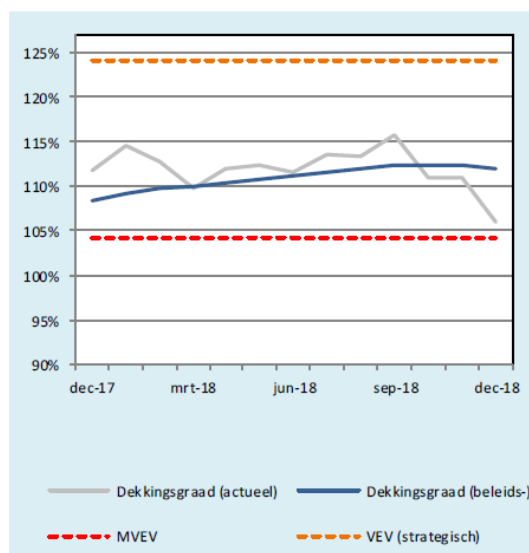
4.5 Risicobeeld pensioenfonds

4.5.1 Ontwikkeling VEV en vereiste dekkingsgraad

Een indicatie van het risicobeeld is het VEV en de bijhorende vereiste dekkingsgraad. De volgende grafiek geeft de ontwikkeling weer van de belangrijkste dekkingsgraden van het pensioenfonds in 2018. Hieruit blijkt dat de beleidsdekkingsgraad lager is dan de vereiste dekkingsgraad (o.b.v. de strategische portefeuille).

Indien het pensioenfonds naar verwachting binnen 10 jaar herstelt naar het VEV is een korting op de opgebouwde aanspraken en ingegane rechten niet nodig. De dekkingsgraad, van waaruit het pensioenfonds nog net kan herstellen om binnen 10 jaar op het VEV uit te komen, wordt de kritische dekkingsgraad genoemd. Deze is per 31 december 2018 96% en daar zit het pensioenfonds ruim boven.

Om de risico's van effecten ('schokken') van onverwachte gebeurtenissen op de dekkingsgraad te meten en monitoren maakt het pensioenfonds gebruik van de standaardtoets. Deze standaardtoets is gebaseerd op de door DNB gedefinieerde negatieve gebeurtenis die zich met een kans van 2,5% geïsoleerd zou voordoen. Het bestuur heeft eind 2018 expliciet vastgesteld dat de standaardtoets geschikt is om deze risico's voor het pensioenfonds vast te stellen.

4.5.2 Impact markt- en renterisico op de dekkingsgraad per eind 2018 (gevoeligheidsanalyse)

De volgende tabel geeft de gevoeligheid van de dekkingsgraad weer op 31 december 2018 voor het rente- en aandelenrisico waarbij beide risico's zich gecombineerd voordoen. Hierbij wordt verondersteld dat de andere beleggingen onveranderd blijven en de aandelenkoersen variëren tussen -35% en +35%. De rente varieert tussen -100 en +100 basispunten. De effecten van deze bandbreedtes op de dekkingsgraad worden in de volgende tabel weergegeven. Het rode gebied geeft aan dat de doelstellingen niet meer gehaald worden. Het groene gebied geeft aan dat er naar verwachting toekomstbestendig geïndexeerd kan worden. Uit de tabel blijkt dat het pijngrensbeleid tot gevolg heeft dat bij een 1% parallelle renteschok en een 30% aandelenschok de dekkingsgraad niet onder de kritische dekkingsgraad (92,4%) zal dalen.

	Aandelenschok														
	-35.0%	-30.0%	-25.0%	-20.0%	-15.0%	-10.0%	-5.0%	0.0%	5.0%	10.0%	15.0%	20.0%	25.0%	30.0%	35.0%
-125	97.1%	99.1%	101.0%	103.0%	105.0%	107.0%	109.0%	110.9%	112.9%	114.9%	116.9%	118.9%	120.8%	122.8%	124.8%
-100	93.7%	95.8%	97.9%	99.9%	102.0%	104.1%	106.2%	108.2%	110.3%	112.4%	114.4%	116.5%	118.6%	120.6%	122.7%
-75	90.3%	92.5%	94.6%	96.8%	98.9%	101.1%	103.3%	105.4%	107.6%	109.8%	111.9%	114.1%	116.2%	118.4%	120.6%
-50	87.3%	89.5%	91.8%	94.0%	96.3%	98.5%	100.8%	103.1%	105.3%	107.6%	109.8%	112.1%	114.4%	116.6%	118.9%
-25	87.0%	89.3%	91.7%	94.0%	96.4%	98.7%	101.1%	103.5%	105.8%	108.2%	110.5%	112.9%	115.2%	117.6%	120.0%
0	88.7%	91.2%	93.6%	96.1%	98.5%	101.0%	103.5%	105.9%	108.4%	110.8%	113.3%	115.8%	118.2%	120.7%	123.1%
25	90.7%	93.3%	95.8%	98.4%	100.9%	103.5%	106.1%	108.6%	111.2%	113.8%	116.3%	118.9%	121.5%	124.0%	126.6%
50	92.5%	95.2%	97.9%	100.5%	103.2%	105.9%	108.5%	111.2%	113.9%	116.5%	119.2%	121.9%	124.6%	127.2%	129.9%
75	94.4%	97.2%	99.9%	102.7%	105.5%	108.3%	111.1%	113.8%	116.6%	119.4%	122.2%	124.9%	127.7%	130.5%	133.3%
100	96.3%	99.2%	102.1%	105.0%	107.9%	110.8%	113.7%	116.5%	119.4%	122.3%	125.2%	128.1%	131.0%	133.9%	136.8%

4.5.3 Ontwikkelingen risicomanagement

In 2018 zijn diverse maatregelen genomen om de effectiviteit van het risicomanagement te verbeteren. In de eerste plaats is het integraal risicomanagementbeleid verder uitgewerkt. Daarbij zijn de risicotolerantiegrenzen zoveel mogelijk meetbaar gemaakt. Ook is het ICT-beleid uitgebreid en aangescherpt.

Het bestuur heeft in 2018 een ALM studie laten uitvoeren. Daarbij is eerst beoordeeld in hoeverre de huidige strategische asset allocatie nog paste bij de risicohouding van het pensioenfonds. De uitkomst was dat dit nog steeds het geval was. Daarna is de ALM studie zelf gedaan om te kijken of de strategische asset allocatie nog paste bij de actuele marktomstandigheden. Conclusie was dat dit het geval was en dat het de voorkeur heeft om de bestaande strategische asset allocatie te handhaven. Ook is op basis van de ALM-studie besloten om de bestaande rentestaffel te handhaven. Tot slot is gekeken naar de werking van het pijngrensbeleid. Daarbij is vastgesteld dat het pijngrensbeleid goed werkt, omdat het de kans op korten licht verlaagt.

Een belangrijke verbetering is aangebracht in de uitvoering van het pijngrensbeleid. In de loop van 2018 bleek dat het pijngrensbeleid een gecombineerde aandelenkoers- en renteschok goed zou opvangen. De uitvoering van het pijngrensbeleid bleek nog niet goed te zijn afgestemd op de verwerking van afzonderlijke schokken (alleen een schok in de aandelenkoersen of alleen in de rente). De uitvoering van het pijngrensbeleid is daarom begin 2019 verduidelijkt, zodat zowel een gecombineerde schok als de afzonderlijke schokken kunnen worden opgevangen tot maximaal het daarvoor vastgestelde budget (zie paragraaf 2.5 onder doelstelling 1).

Het bestuur heeft in 2018 een SWOT-analyse gedaan. Daarbij worden de sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen in kaart gebracht. De uitkomst van de SWOT-analyse is als volgt:

Sterktes	Zwaktes
▶ Heldere organisatie en duidelijke besluiten ▶ “Eigen” pensioenfonds zorgt voor meer betrokkenheid ▶ Deskundig en divers bestuur, waardoor het slagvaardig en wendbaar is	▶ Klein bestuur en bestuursbureau ▶ Hoge kosten per deelnemer¹⁵ ▶ Indexatie achterstand
Kansen	Bedreigingen
▶ Deelnemers meer betrekken door goede communicatie ▶ Goedkopere uitvoering door automatisering	▶ Invoering nieuw pensioenstelsel ▶ Toenemende regelgeving

In 2019 zal aandacht worden besteed aan actualisering van het uitbestedingsbeleid en het verder inbedden van het ICT-beleid. Daarnaast zal de tweejaarlijkse SIRA worden uitgevoerd en zal een interne audit plaatsvinden.

¹⁵ Het pensioenfonds heeft relatief weinig deelnemers ten opzichte van het belegd vermogen, waardoor de kosten per deelnemer hoog uitvallen.

5 Beleggingen

5.1 Resultaten beleggingen

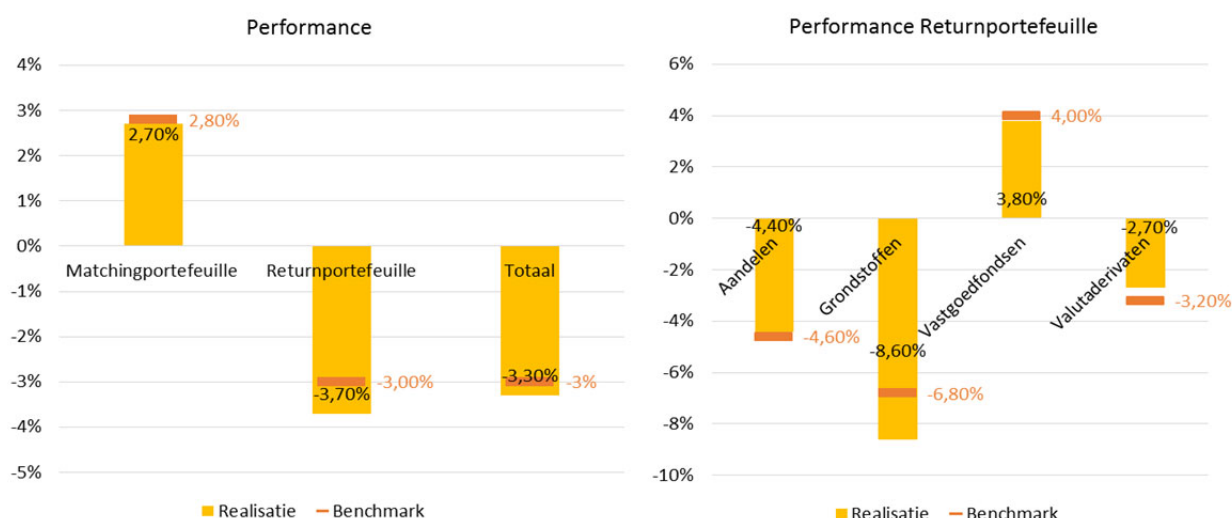
Performance

In 2017 was de performance 7,3%. In 2018 bedroeg het behaalde totaalrendement op de beleggingen -3,3%. Het gerealiseerde rendement op de beleggingsportefeuille in 2018 was 0,3% lager dan het rendement van de benchmark index.

Tabel performance

	In % per categorie 2018		In % per categorie 2017	
	Realisatie	Benchmark	Realisatie	Benchmark
Matchingportefeuille	2,7	2,8	-0,8	-2,6
Returnportefeuille				
Aandelen	-4,4	-4,6	8,8	9,2
Grondstoffen	-8,6	-6,8	-8,5	-10,6
Vastgoedfondsen	3,8	4,0	15,9	13,6
Return (excl. derivaten)	-3,7	-3,0	7,8	7,4
Valutaderivaten	-2,7	-3,2	5,2	5,2
Return (incl. derivaten)	-6,4	-6,2	12,1	12,6
TOTAAL	-3,3	-3,0	7,3	7,0

Er zijn verschillende oorzaken voor de relatieve underperformance van 0,3% op de portefeuille. De grondstoffenportefeuille moest met name het laatste kwartaal inleveren ten opzichte van de benchmark. Ook enkele aandelenfondsen hadden door uitsluitingen op basis van het ESG-beleid te maken met een rendement dat lager lag dan de benchmark.

5.2 Beleggingsbeleid

Het strategische beleggingsbeleid gedurende 2018 is op hoofdlijnen gelijk gebleven aan het beleid in 2017. Het pensioenfonds hanteert een 'passieve' beleggingsstijl. Het grootste deel van de portefeuille wordt belegd in producten die een benchmark zo goed mogelijk volgen. De Strategische Asset Allocatie (SAA) is daarmee de belangrijkste keuze ten aanzien van het rendement en het risico van het pensioenfonds. Om rendement te kunnen behalen is het nodig om risico's te nemen. Het rendement is nodig om te kunnen herstellen en op termijn de koopkracht te behouden (doelstelling 2). Het beperken van het risico is nodig om de huidige opgebouwde rechten en pensioenen zo goed mogelijk te beschermen (doelstelling 1). De afweging tussen rendement en risico wordt gemaakt in een ALM studie. In 2018 heeft het pensioenfonds een uitgebreide ALM studie uitgevoerd. Geconcludeerd is dat de bestaande SAA de best passende is voor het pensioenfonds.

De SAA is opgesplitst in twee hoofdportefeuilles: de return portefeuille en de matching portefeuille.

Ongeveer twee derde van de portefeuille wordt ingezet voor het halen van rendement. Dit gedeelte van de portefeuille noemen we de return portefeuille. Deze portefeuille is erop gericht om voldoende rendement te realiseren om te kunnen herstellen en om op termijn de (toekomstige) pensioenen te kunnen laten stijgen met de inflatie.

Het resterende deel van de beleggingen wordt gebruikt om de huidige hoogte van de (toekomstige) pensioenen met een grote mate van zekerheid te kunnen vasthouden. Dit gedeelte van de portefeuille noemen we de matching portefeuille.

Het pensioenfonds is gevoelig voor een renteverandering. Bij een lagere rente nemen de verplichtingen toe. Een deel van de beleggingen stijgt ook in waarde bij een dalende rente en 'matched' daarmee de verplichtingen. De verplichtingen van het pensioenfonds zijn alle naar verwachting uit te keren pensioenen in de nabije en de verre toekomst. Deze verplichtingen worden daarbij naar het heden teruggerekend.

Het rente afdekpercentage geeft aan voor welk percentage het renterisico van de verplichtingen afgedekt is. Het pensioenfonds hanteert hiervoor een staffel. Het uitgangspunt hierbij is: bij een lage rente minder afdekken, bij een hoge rente meer afdekken. De achterliggende gedachte is dat een zeer lage rente niet lang kan voortduren zodat de rente een groter potentieel heeft bij een stijging dan bij een daling. Gedurende 2018 was het afdekpercentage circa 30%.

Het pensioenfonds staat niet alleen bloot aan het renterisico en het inflatierisico. In hoofdstuk 4 wordt in meer detail aandacht gegeven aan de risico's en de monitoring van deze risico's. Het beleggingsbeleid is zodanig ingericht dat het totale risico acceptabel blijft bij een zo hoog mogelijk rendement. Een belangrijke genomen maatregel om dit te realiseren is het spreiden van het risico in de beleggingen. Het pensioenfonds belegt daarom in verschillende soorten beleggingscategorieën zoals aandelen, grondstoffen, vastgoed, obligaties en hypotheeklen die ieder voor zich anders reageren op marktontwikkelingen. Ook binnen een beleggingscategorie wordt gespreid belegd. Zo geldt bij aandelen dat er wereldwijd belegd wordt (regiospreiding) en ook in bedrijven in verschillende sectoren (banken, chemie, ICT etc.).

Het renterisico kan via verschillende soorten beleggingen verlaagd worden. Het pensioenfonds gebruikt hiervoor (staats)obligaties en rentederivaten. Het verlagen van één risico (in dit geval het renterisico) resulteert echter vaak in andere risico's. Het beleggen in staatsobligaties betekent dat deze gevoelig is voor een andere rente dan de verplichtingen (staatsobligatie rente ten opzichte van UFR rente). Hierdoor ontstaat een spread risico. Bij het beleggen in renteswaps wordt de UFR rente beter benaderd, daartegenover staat dat er tegenpartijrisico en liquiditeitsrisico ontstaat. Ook ontstaat er een hefboomeffect (leverage).

Het pensioenfonds erkent dat er ook extreme schokken kunnen optreden. Om de negatieve impact van de extreme situaties te beperken heeft het Bestuur een pijngrens gedefinieerd. De pijn is het korten van rechten. Onder de pijngrens dreigt het korten van rechten en het niet meer kunnen voldoen aan doelstelling 1. Sinds maart 2018 hanteert het pensioenfonds daarom het pijngrensbeleid. Met het pijngrensbeleid moet zo goed als mogelijk voorkomen worden dat de dekkingsgraad bij het optreden van een extreem scenario onder de pijngrens komt. Het te hanteren extreme scenario (stress scenario) is een aandelenschok van -30% en/of een parallelle renteschok van -100 basispunten. Het pensioenfonds is zich ervan bewust dat hierdoor niet alle marktschokken opgevangen kunnen worden en accepteert dit rest risico.

Op het gebied van regelgeving heeft het pensioenfonds in 2018 aandacht besteed aan EMIR. De afkorting EMIR staat voor European Market Infrastructure Regulation en deze Europese verordening bevat onder meer regels voor het afwikkelen van derivaten door een centrale tegenpartij. Bij deze afwikkeling zijn clearing members betrokken. Clearing members zijn partijen die fungeren als intermediair tussen het pensioenfonds en de centrale tegenpartij. Ter voorbereiding van het proces van centrale afwikkeling zijn al in 2017 door het pensioenfonds contracten afgesloten met twee clearing members. Pensioenfondsen zijn momenteel nog vrijgesteld van de verplichting tot centrale afwikkeling. Het pensioenfonds monitort de ontwikkelingen, indien het economisch aantrekkelijk is kan het pensioenfonds snel overstappen op centrale afwikkeling.

5.3 Marktentwikkelingen 2018

In 2018 groeide de wereldeconomie, maar het economische momentum en optimisme zwakten af naarmate het jaar vorderde. Aan het begin van het jaar was er sprake van gesynchroniseerde groei en een robuuste economische ontwikkeling. Vooral de groei in de Verenigde Staten was positief, mede veroorzaakt door de tijdelijke effecten van de fiscale verruiming. Ook in Europa, Japan en opkomende landen was de groei sterk. In de tweede helft van 2018 vertraagde het wereldwijde groeimomentum en waren de macro-economische omstandigheden meer in balans.

De aanhoudende expansie van de economie van de afgelopen periode zorgde voor gunstige omstandigheden op de arbeidsmarkt. Vooral in de Verenigde Staten, Japan en in Noord-Europa zijn er de afgelopen jaren veel banen gecreëerd en is de werkloosheid sterk gedaald. Het huidige werkloosheidsniveau ligt op het niveau van voor de crisis, en er zijn zelfs sectoren waar krapte is ontstaan.

De hoge economische groei en krappe arbeidsmarkt leidden in 2018 niet tot een sterke toename van de inflatie. De ECB en de BoJ, de centrale banken van Europa en Japan, ondersteunden de economie via historisch lage renteniveaus en opkoopprogramma's. De voortdurende economische expansie zorgde ervoor dat de ECB zich comfortabel genoeg voelde om het opkoopprogramma – een belangrijke maatregel om de economie te ondersteunen – te stoppen per eind 2018. De Federal Reserve, de centrale bank van de Verenigde Staten, ging verder op het eerder ingezette pad om het beleid voorzichtig te normaliseren. De beleidsrente werd vier keer verhoogd en de balans van de centrale bank werd langzaam afgebouwd.

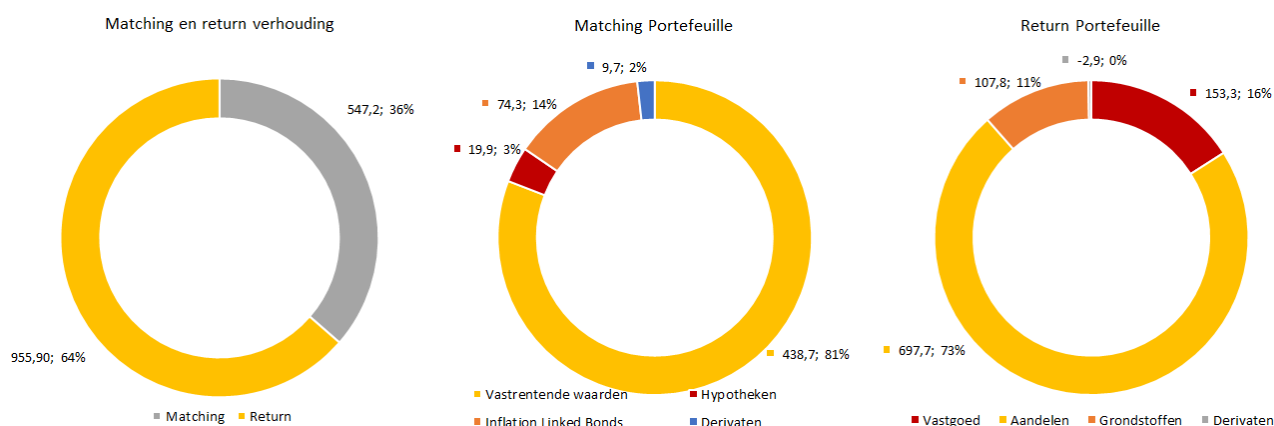
Het afgelopen jaar werd ook gekenmerkt door politieke onzekerheden. Een van de belangrijkste politieke onzekerheden was het handelsconflict tussen de Verenigde Staten en China. Beide landen stelden handelstarieven in en dreigden met verdere escalatie. Dit zorgde voor onzekerheid voor bedrijven en onrust op financiële markten. Brexit was een ander politiek risico waardoor de markten beïnvloed werden. Daarnaast zorgden de verkiezingen in Italië voor onrust in de eurozone. De Vijfsterrenbeweging en Lega – de winnaars van de verkiezingen – vormden een regering en presenteerden een begroting die niet goed ontvangen werden door de Europese Commissie en beleggers.

Financiële markten kenden een turbulent jaar. Na een lange periode van gunstige ontwikkelingen en rendementen, stelden beleggers in 2018 hun groeiverwachtingen naar beneden bij en behaalden de meeste risicovolle beleggingen een negatief rendement in 2018. Gedurende het jaar vestigden Amerikaanse aandelenmarkten aanvankelijk nieuwe records, maar in de laatste maanden draaide het sentiment onder beleggers en verdampten de winsten. Uiteindelijk sloten de Amerikaanse beurzen het jaar zelfs met verlies. In Europa en Azië was dat niet anders. De beursindices waren volatiel en leden stevige verliezen. De meeste beleggingen in vastrentende waarden daalden ook in waarde. Obligaties met een kredietopslag ondervonden de negatieve effecten van de stijgende risicopremies. Veilige staatsobligaties hadden daarentegen een positief rendement. Ook het koersverloop op de grondstoffenmarkt was opmerkelijk. De olieprijs stond in oktober boven 75 US dollar, maar sloot het jaar onder 50 US dollar ondanks de aangekondigde productieverlaging van de OPEC-landen.

5.4 Samenstelling beleggingsportefeuille

Algemeen

Alle beleggingen zoals vermeld in dit hoofdstuk zijn tegen de marktwaarde per ultimo 2018 en zijn inclusief te vorderen interest, dividendbelasting en af te wikkelen transacties. Voor beurs verhandelde effecten geldt dat de marktwaarde gelijk is aan de beurskoers. Voor beleggingen waarvoor geen of geen actuele beurskoers beschikbaar is, wordt de zogenoemde “net asset value” (NAV) volgens opgave van de vermogensbeheerder of een waardering volgens een algemeen geaccepteerd model als indicatie gebruikt voor de bepaling van de marktwaarde. Sinds 2011 wordt er qua indeling in de feitelijke en strategische beleggingsportefeuille gewerkt met een zogeheten matching- en returnportefeuille structuur.

De **matchingportefeuille** bestaat voornamelijk uit staatsobligaties, hypotheekbeleggingen en kredietobligaties aangevuld met renteswaps. Deze portefeuille heeft als doel om te zorgen voor een stabiele ontwikkeling van de financiële positie van het pensioenfonds door het nominale renterisico te beperken. Ook zijn de inflatie-gerelateerde obligaties (ILBs) hieraan toegevoegd. De **returnportefeuille** bestaat veelal uit zakelijke waarden en heeft als doel het behalen van een hoog rendement om goede indexatiekansen voor de (gewezen) deelnemers van het pensioenfonds te creëren. In onderstaande tabel en toelichting wordt beschreven hoe de feitelijke en strategische indeling van het belegd vermogen gehanteerd door het pensioenfonds aansluit op de RJ610 indeling in de jaarrekening.

Overzicht belegd vermogen voor risico pensioenfonds (in miljoen euro)

Overzicht belegd vermogen voor fiscaal pensioenfonds (in miljoen euro)								
	Stand RJ610	Verschil	2018			2017		
	€	€	€	%	Norm	€	%	Norm
Matching								
Vastrentend / vaste coupon	650,7	-212,0	438,7	29,2	26,0	424,8	27,2	26,0
ILB/Hypotheken				6,3	6,5		6,1	6,5
- Inflation linked-bonds	–	74,3	74,3	4,9		74,6	4,8	
- Hypotheken	–	19,9	19,9	1,3		20,1	1,3	
Liquiditeiten	0,7	3,9	4,6	0,3	2,5	10,9	0,7	2,5
Matching ex overlay	651,4	-114,0	537,4	35,8	35,0	530,4	34,0	35,0
Overlay bij Matching Derivaten								
Swaps/swaptions	9,7	0,0	9,7	0,6		-4,6	-0,3	
Totaal Overlay	9,7	0,0	9,7	0,6		-4,6	-0,3	
Matching incl. overlay	661,1	-114,0	547,1	36,4	100,0	525,8	33,7	100,0

Return

Aandelen in								
Vastgoedmaatschappijen	151,0	2,3	153,3	10,2	10,0	139,8	9,0	10,0
Aandelen	699,6	-1,9	697,7	46,4	47,5	768,4	49,2	47,5
Grondstoffen	–	107,8	107,8	7,2	7,5	117,9	7,6	7,5
Totaal Return	850,6	108,3	958,9	63,8	65,0	1026,2	65,8	65,0
Overlay bij return Derivaten								
Aandelenopties	0,0	0,0	0,0			0,3		
Grondstoffenderivaten	-5,7	5,7	0,0			0,0		
Valutaderivaten	-2,9	0,0	-2,9	-0,2		7,7	0,5	
Totaal Overlay	-2,9	0,0	-2,9	-0,2		8,0	0,5	
Return (incl. overlay)	842,0	114,0	956,0	63,6	65,0	1034,2	66,3	65,0
Totaal	1.503,1	0,0	1.503,1	100,0	100,0	1.559,9	100,0	100,0

Toelichting bij de tabel

In de kolom “Verschil” wordt het verschil aangegeven tussen de standen van ultimo 2018 op basis van RJ610 indeling en de indeling zoals het pensioenfonds die hanteert.

Matching: de feitelijke en strategische indeling van het belegd vermogen ten opzichte van de RJ610 indeling zoals vermeld in de jaarrekening vertoont een verschil met een bedrag van € 212 miljoen voor wat betreft vastrentend. Een bedrag van € 74,3 miljoen wordt gerubriceerd van vastrentend naar inflation-linked bonds (ILBs), dit betreft obligaties uitgegeven door Duitsland en Frankrijk met een inflatie-gerelateerde coupon. Eenzelfde geldt voor de her-rubricering van € 19,9 miljoen van vastrentend naar hypotheek. Tot slot, € 3,9 miljoen gaat van vastrentend naar liquide middelen, dit betreft hypothecaire obligaties met een kortlopend rentekarakter en een geldmarktfonds.

Gesaldeerd geldt voor matching inclusief overlay een verschil in de feitelijke en strategische indeling van het belegd vermogen ten opzichte van de RJ610 indeling met een bedrag van € 114 miljoen.

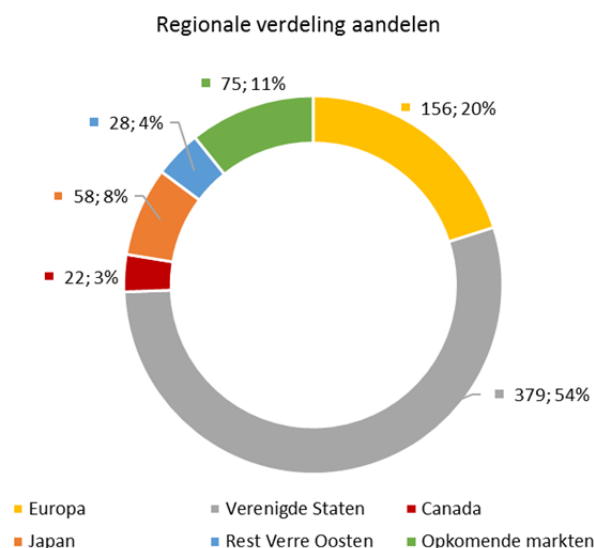
Return: de feitelijke en strategische indeling van het belegd vermogen ten opzichte van de RJ610 indeling zoals vermeld in de jaarrekening vertoont een verschil met een bedrag € 1,9/ € 2,3 miljoen aan vastgoed is in de jaarrekening ingedeeld als aandelen. Dit wordt hier geherrubriceerd. Voor grondstoffen betreft het een bedrag van € 107,8 miljoen. Een bedrag van € 5,7 miljoen aan overlopende verplichtingen is vanuit derivaten maar grondstoffen gerubriceerd.

Gesaldeerd geldt voor return inclusief overlay een verschil in de feitelijke en strategische indeling van het belegd vermogen ten opzichte van de RJ610 indeling met een bedrag van € 114 miljoen.

In de navolgende paragraaf “afdekking van financiële risico’s” wordt de onderliggende valuta exposure in detail weergegeven. Evenals ultimo 2017 zijn de wegingen ultimo 2018 op basis van de marktwaarde van de beleggingen in lijn met de strategische beleggingsmix. De wegingen van de strategische beleggingsmix zijn in 2018 ten opzichte van 2017 niet gewijzigd.

Aandelenfondsen

De aandelenportefeuille bestaat volledig uit indexfondsen bij een externe beheerder. Gedurende 2018 is de totale aandelenportefeuille met € 70 miljoen in waarde afgenomen tot € 698 miljoen.

Regionale verdeling	Marktwaaarde aandelen in € miljoen		Marktwaaarde aandelen in % van totaal	
	Ultimo 2018	Ultimo 2017	Ultimo 2018	Ultimo 2017
Europa	140	156	20	20
Verenigde Staten	379	414	54	54
Canada	22	25	3	3
Japan	53	58	8	8
Rest Verre Oosten	28	31	4	4
Opkomende markten	75	84	11	11
Totaal	698	768	100	100

Vastgoedfondsen

Ultimo 2018 is er voor € 153,3 miljoen belegd in vastgoedfondsen. Dit is een toename van € 13,5 miljoen ten opzichte van de stand ultimo 2017. Ongeveer 50% van de vastgoedportefeuille is belegd in beursgenoteerde vastgoedfondsen en de overige 50% is belegd in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen. Inzake niet-beursgenoteerd vastgoed is de verwachting dat het pensioenfonds in de loop van 2019 volledig belegd is in Nederlandse woningen. Ultimo 2018 stond er nog een laatste commitment open van € 11,4 miljoen.

Grondstoffen

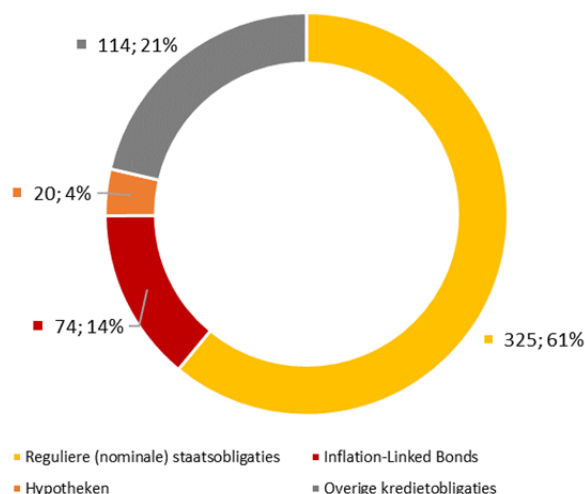
In 2018 is de grondstoffenportefeuille opnieuw aanbesteed. Uiteindelijk heeft het pensioenfonds gekozen voor dezelfde aanbieder (Morgan Stanley). Ultimo 2018 is voor € 108 miljoen belegd in grondstoffen middels zogeheten 'total return swaps'. Dit zijn derivaten die ervoor zorgen dat een hoofdsom de rendementsontwikkelingen van een aantal grondstoffenmarkten volgt. De bij de swaps behorende onderliggende waarden zijn US Treasury Bills met een maximale looptijd van 1 jaar. Ten opzichte van de stand per ultimo 2017 is de waarde van deze portefeuille met € 10 miljoen afgenomen.

Vastrentende waarden

Ultimo 2018 is er voor € 533 miljoen belegd in langlopende vastrentende waarden (merendeels obligaties), waarvan € 325 miljoen belegd in staatsobligaties met een vaste coupon en € 114 miljoen in kredietobligaties met een vaste coupon. Voorts is € 74 miljoen in inflation-linked bonds (ILB's) belegd en € 20 miljoen in hypotheek.

Het is de bedoeling om het bedrag dat nu is belegd in ILB's te beleggen in hypotheek.

Verdeling vastrentende waarden

Voor de goede orde zij vermeld dat de onderstaande marktwaardes inclusief opgelopen rentes zijn.

Verdeling vastrentende waarden	Marktwaaarde obligaties in € miljoen (incl. opgelopen rente)		Marktwaaarde obligaties in % van totaal	
	Ultimo 2018	Ultimo 2017	Ultimo 2018	Ultimo 2017
Reguliere (nominale) staatsobligaties	325	311	61	60
Inflation-Linked Bonds	74	75	14	14
Hypotheek	20	20	4	4

Overige kredietobligaties	114	114	21	22
Totaal	533	520	100	100

De spreiding ultimo 2018 over staatsobligaties, ILB's en kredietobligaties is in lijn met de strategische mix die voorschrijft dat 20% van de matching portefeuille belegd is in kredietobligaties, 60% in nominale staatsobligaties terwijl 20% wordt gespreid over het totaal van inflatie gerelateerde staatsobligaties (ILB's) en hypotheek.

Liquide middelen

Ultimo 2018 is door het pensioenfonds voor € 5 miljoen aangehouden als liquide middelen. Dit betekent een daling van € 6 miljoen ten opzichte van het jaar daarvoor.

5.5 Afdekking van financiële risico's

Valutaderivaten

Beleggingen in aandelen, vastgoedfondsen en grondstoffen kunnen ook buiten het eurogebied plaatsvinden. De voornaamste valutarisico's zijn in US Dollars, Japanse Yen en Britse Pond. Voor zover deze beleggingen niet in euro's luiden, wordt door middel van valutaderivaten het valutarisico grotendeels – voor 80% - afgedekt. Eind 2018 wordt o.a. valutarisico gelopen op een aantal aandelenbeleggingen in ongeveer 20 landen in opkomende markten (ongeveer gelijk aan 5% van de totale beleggingsportefeuille). Sinds 2011 wordt vanwege liquiditeit technische redenen het valutarisico van de grondstoffenportefeuille niet meer afgedekt.

Rentederivaten

Het pensioenfonds heeft in 2018 gebruik gemaakt van rentederivaten. De rentederivaten hebben ultimo jaar een marktwaarde van € 10 miljoen positief en hebben deels een voorwaardelijk karakter (swaptions). Het doel van deze derivaten is enerzijds het nominale renterisico van de verplichtingen aanvullend af te dekken bovenop de reeds bestaande renteafdekking van de portefeuille met vastrentende waarden, terwijl het liquiditeitsrisico beperkt blijft, en anderzijds het proces van herbalancering te vereenvoudigen. Daarnaast heeft het pensioenfonds gekochte swaptions in positie in het kader van het pijngrensbeleid.

	Feitelijke afdekking voor de gevolgen van rentedaling in % van de TV*	Afdekking voor de gevolgen van een extreme rentedaling (min 1% punt) in % van de TV*	Totale afdekking
Renteafdekking door obligaties en rentederivaten			
Nominale obligaties	5%		5%
Swaps	25%		25%
Swaptions	0%	105%	105%
Totaal	30%	105%	135%

* TV staat voor Technische voorzieningen.

Staats- en kredietobligatiebeleggingen beschermen het pensioenfonds tegen de gevolgen van een rentedaling. Ultimo 2018 was op die manier ongeveer 5% van het renterisico van de verplichtingen afgedekt.

Het pensioenfonds beschikt over gekochte en verkochte voorwaardelijke rentederivaten (swaptions). De gekochte swaptions zijn aangeschaft in het kader van het pijngrensbeleid. Deze posities beschermen het pensioenfonds bij een extreme rentedaling. Bij een extreme rentedaling (daling 1% punt) was ultimo 2018 ongeveer 135% van het totale renterisico van de verplichtingen afgedekt. Inzet van gekochte swaptions heeft als voordeel dat een goede bescherming tegen de gevolgen van een sterke rentedaling wordt geboden, terwijl het opwaartse potentieel bij een rentestijging behouden blijft en er dan geen liquiditeitsrisico ontstaat. Daarnaast zijn ook swaptions verkocht die leiden tot het tot stand komen van een swap indien een rente-indicator een bepaalde grens overschrijdt en die hierdoor het proces van rente-afdekking stroomlijnen.

Ultimo 2018 had het pensioenfonds in het kader van het pijngrensbeleid geen aandelenopties voor bescherming tegen koersdalingen in portefeuille. Begin 2019 heeft het pensioenfonds het pijngrensbeleid verduidelijkt, zodat de renteafdekking bij een extreme rentedaling niet hoger zal zijn dan 100%.

5.6 Individueel pensioensparen

Vanaf 2001 tot en met 2014 heeft het pensioenfonds zijn deelnemers de mogelijkheid tot “individueel pensioensparen” aangeboden, zoals opgenomen in het pensioenspaarreglement. Met het door de deelnemer opgebouwde kapitaal wordt bij einde dienstverband of op de pensioendatum aanvullend pensioen bij het pensioenfonds ingekocht. De beleggingsrisico's komen tijdens de opbouwfase voor rekening van de individuele deelnemers.

Met ING Asset Management B.V. heeft het bestuur een dienstverleningsovereenkomst en Service Level Agreement (SLA) gesloten voor het onderbrengen van het pensioenspaarkapitaal. Ultimo het boekjaar hebben de deelnemers een kapitaal opgebouwd ter grootte van € 831.721 (2017: € 863.615).

Het bestuur heeft het voornemen om de regeling te beëindigen en het resterende kapitaal per 31 december 2018 om te zetten in extra pensioenaanspraken voor de betreffende deelnemers. De reden voor deze collectieve waardeoverdracht is dat er steeds minder medewerkers zijn die pensioenspaarkapitaal hebben terwijl de kosten van dit product steeds verder stijgen.

5.7 Maatschappelijk verantwoord beleggen

Algemeen

Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (MVB) is expliciet opgenomen als één van de zeven beleggingsuitgangspunten.

Het bestuur is van mening dat het meewegen van informatie over milieu-, sociale- en governance (Environment, Social and Governance, kortweg ESG) risico's een bijdrage kan leveren aan een betere besluitvorming over beleggen. Daarnaast is het pensioenfonds van mening dat MVB risico's reduceert. Het meewegen van relevante informatie kan bijvoorbeeld het risico op reputatieschade voor het pensioenfonds verminderen. Het pensioenfonds heeft hierbij gekozen voor een 'proactieve opstelling'. Dit betekent dat steeds goed wordt onderzocht of aanvullende beleidsmaatregelen ten gunste van het MVB op een efficiënte manier genomen kunnen worden. Het pensioenfonds zoekt in het kader van MVB de juiste balans tussen enerzijds het verwezenlijken van doelstellingen op het gebied van MVB en anderzijds de beperkingen binnen de beschikbare beleggingsinstrumenten, de eventuele kosten en het effect op de spreidingsmogelijkheden.

Het bestuur vindt het belangrijk dat de externe vermogensbeheerders de algemene duurzaamheidsprincipes onderschrijven. Dit betreft de algemene duurzaamheidsprincipes van UNPRI, UN Global Compact, OESO-richtlijnen en UNGP's. De UNPRI heeft betrekking op het beleggingsproces van de vermogensbeheerders. De UN Global Compact heeft betrekking op de ondernemingen waarin (in)direct wordt belegd. Beide initiatieven van de Verenigde Naties (VN) bestaan uit een aantal universele principes die gebaseerd zijn op diverse, algemeen erkende verdragen. OESO-richtlijnen bieden handvatten voor bedrijven om met kwesties om te gaan zoals ketenverantwoordelijkheid, mensenrechten, kinderarbeid, milieu en corruptie. UNGP's zijn United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights. De UNGP's vormen richtlijnen voor staten en bedrijven schending van mensenrechten in zakelijk verband te voorkomen, te adresseren en te verhelpen.

Het bestuur wil de algemene duurzaamheidsprincipes van de OESO-richtlijnen en UNGP's naleven, zoals beschreven in het IMVB convenant van de Pensioenfederatie. Om dit te bewerkstelligen neemt het fonds maatregelen om ervoor te zorgen dat externe dienstverleners dit beleid toepassen. Deze maatregelen hebben betrekking op de uitbesteding zelf, de monitoring van de uitbestede werkzaamheden en op de rapportages van de externe dienstverleners. Het pensioenfonds heeft besloten om het IMVB

convenant nog niet te ondertekenen. De belangrijkste reden daarvoor is dat het bestuur de kosten, die het fonds moet maken om deel te nemen aan het convenant, te hoog vindt.

Verder maakt het pensioenfonds gebruik van proxy voting. Voor stukken die rechtstreeks op naam van het pensioenfonds staan wordt hierbij het stemrecht gedelegeerd aan de beheerders. De beheerders hebben zich geconformeerd te stemmen volgens het beleid van het pensioenfonds.

Op de website van het pensioenfonds zijn (links naar) de belangrijkste ontwikkelingen bij actieve dialoog en stembeleid, gepubliceerd. De invulling van het beleid is aan de hand van bovenstaande maatregelen ingevoerd.

Aandelen

De aandelenbeleggingen van het pensioenfonds verlopen geheel via ESG indexfondsen van BlackRock. In deze aandelenfondsen worden aandelen geselecteerd via een ESG filter, waardoor onder meer wordt bereikt dat niet wordt belegd in controversiële wapens en kinderarbeid. BlackRock voert een corporate governance beleid bij haar beleggingen. De stem- en engagementrapportages van BlackRock zijn te vinden via de website van het pensioenfonds.

Vastrentend

Bij de vastrentende waarden geldt dat bij de beleggingen in kredietobligaties sinds 2013 gebruik wordt gemaakt van een apart obligatiefonds waarin controversiële wapens en kinderarbeid zijn uitgesloten. Voor de kredietobligaties wordt ook een verdere uitbreiding naar ESG onderzocht. Bij de belegging in staats(gerelateerde) obligaties wordt een ESG landenlijst gehanteerd. Voor vastrentende waarden is stembeleid en stemgedrag niet van toepassing.

Grondstoffen

De belegging in grondstoffen vindt plaats via derivaten gerelateerd aan de goederentermijnmarkten. Ook hier is stembeleid niet van toepassing.

Vastgoed

De vastgoedbeleggingen worden gehouden in beursgenoteerde- en in niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen. Van deze laatste categorie worden de aandeelhoudersvergaderingen actief bezocht door onze adviseur Sweco. Door middel van dit 'actief aandeelhouderschap' worden fondsbeheerders uitgedaagd om, voor zover dat nog niet aanwezig is, te komen tot een scherp gedefinieerd duurzaamheidsbeleid en deel te nemen aan GRESB (Global Real Estate Sustainability Benchmark). GRESB is een onafhankelijke wetenschappelijke benchmark die het duurzaamheidsbeleid van vastgoedfondsen en –portefeuilles wereldwijd beoordeelt. DWS beheert het beursgenoteerd vastgoed. Het pensioenfonds heeft met DWS afspraken gemaakt over stembeleid en stemgedrag.

6 Pensioenen

6.1 Pensioencommunicatie

Website

Het gehele jaar door zijn er nieuwsberichten geplaatst op de website. Onder andere over de financiële situatie van het pensioenfonds, de pensioenleeftijd 68, nog geen AOW bij pensionering, 2017 in 5 minuten en het Uniform Pensioenoverzicht (UPO).

Halverwege 2018 is er een thermometer op de website toegevoegd die visueel de beleidsdekkingsgraad weergeeft. Het pensioenfonds wil daar waar mogelijk meer visuele toelichting toepassen.

In oktober is er een feedbackmodule op de website van Pensioenfonds Gasunie geïmplementeerd waarmee bezoekers feedback geven over het nut van de bekeken pagina's en het gemak van de doorlopen processen. Deze feedback is input om de content en de processen te blijven door ontwikkelen om de website nóg gebruikersvriendelijker te maken.

Uniform Pensioenoverzicht (UPO)

Het UPO voor actieve deelnemers is in augustus 2018 verzonden. Het pensioenoverzicht is gebaseerd op de pensioenregeling die op 1 januari 2018 gold. De actieve deelnemers van het pensioenfonds die de voorkeur voor digitale communicatie hebben, hebben hun UPO digitaal ontvangen.

De gepensioneerden hebben in juni 2018 voor de tweede keer een GUPO ontvangen. Hierin staat hoeveel pensioen iemand krijgt en hoeveel een eventuele partner krijgt bij overlijden. Naast het GUPO krijgen gepensioneerden ook nog steeds een jaaropgave en specificatie van de pensioenuitkering. Deze wordt altijd in januari verzonden.

Campagne e-mailadressen

In november is er een campagne e-mailadressen aan actieven en gepensioneerden verzonden. Met deze campagne hebben we binnen de aangeschreven doelgroep een conversie van nieuwe e-mailadressen behaald van 34% onder actieven en 32% onder gepensioneerden. Uiteindelijk heeft één op de drie ontvangers van de mailing daadwerkelijk een e-mailadres achtergelaten.

Digitale nieuwsbrief

Het pensioenfonds heeft in 2018 in april, juli, september en december door middel van nieuwsbrieven actieve en gepensioneerde deelnemers bericht over pensioenactualiteiten en pensioenontwikkelingen bij het pensioenfonds. De nieuwsbrieven zijn ook via de website te bekijken.

Workshops planner

In het voorjaar en het najaar heeft het pensioenfonds op verschillende locaties de workshop 'Plan uw pensioen met de pensioenplanner' gehouden; waaronder Groningen, Waddinxveen en Ravenstein. Aan deze workshops hebben ongeveer 200 medewerkers van Gasunie/GasTerra deelgenomen. De workshop werd gemiddeld beoordeeld met een 8,2.

Deelnemerspanel

In februari heeft er een online panel plaatsgevonden onder deelnemers, dit was voor de tweede keer. In december heeft er voor het eerst een fysiek deelnemerspanel bij het pensioenfonds plaatsgevonden. Tijdens deze sessie hebben actieve en gepensioneerde deelnemers input gegeven over toekomstige communicatie en een aantal bestaande uitingen beoordeeld.

Communicatie jaarverslag '2017 in beeld'

In juli en augustus is een infographic verspreid met de belangrijkste ontwikkelingen bij het pensioenfonds in 2017. Er zijn posters opgehangen in de pantry's van Gasunie en GasTerra, een mailing aan gepensioneerden verzonden en een speciale pagina op de website ontwikkeld. Gezien de positieve reacties, zal het pensioenfonds op dezelfde wijze over het jaarverslag 2018 communiceren.

Fondsmeting Pensioenfonds Gasunie

In september heeft opnieuw een tevredenheidsonderzoek van het pensioenfonds plaatsgevonden onder actieven en gepensioneerden. In totaal zijn 1.747 actieven en 1.552 gepensioneerden uitgenodigd om aan het onderzoek deel te nemen. Van de actieven heeft 10% en van de gepensioneerden 21% de vragenlijst ingevuld. Over het algemeen is er een duidelijke stijgende lijn te zien in de tevredenheid en waardering van Pensioenfonds Gasunie in het algemeen en qua communicatie.

Communicatie beleidsplan

In 2018 is het communicatie beleidsplan 2019 – 2021 opgezet. Dit plan geeft de communicatiestrategie voor de aankomende drie jaar aan. De gestelde ambitie binnen dit plan ten aanzien van 'dichtbij zijn' en pensioenbewustzijn vormt de rode draad voor al onze communicatie(acties) in de komende jaren en vormt een kader waaraan we alle communicatie de komende drie jaar toetsen.

Communicatiejaarplan 2019

In 2018 is het nieuwe communicatiejaarplan voor 2019 opgesteld. Het pensioenfonds kiest in dit plan voor meer dialoog met haar deelnemers en het optimaal inzetten van de stakeholders. Daarnaast zal het pensioenfonds zich het komende jaar inzetten voor begrijpelijke en betrouwbare communicatie die relevant is en wordt afgestemd op de persoonlijke situatie van de deelnemers.

6.2 Pensioenregeling en uitvoeringsovereenkomsten

6.2.1 Pensioenregeling

Het bestuur voert de pensioenregelingen uit voor het personeel van Gasunie en van de aangesloten onderneming GasTerra. Hierin zijn ouderdomspensioen, partnerpensioen, wezenpensioen en arbeidsongeschiktheidspensioen geregeld.

Eind 2017 hebben sociale partners een nieuwe pensioenregeling afgesproken voor de periode 2018 tot en met 2021.

In 2018 hebben de actieve deelnemers pensioen opgebouwd volgens het Pensioenreglement 2013. De pensioenleeftijd is vanaf 2018 aangepast naar 68 jaar. Het betreft een voorwaardelijke middelloonregeling met CDC-financiering. Kenmerkend voor CDC is dat de werkgever een vaste premie afdraagt aan het pensioenfonds. Per 1 januari 2015 is dit pensioenreglement aangepast aan het Witteveenkader. De pensioenopbouw is beperkt tot een pensioengevend salaris van € 105.075 (2018), het opbouwpercentage is 1,875% en de franchise is gelijkgesteld aan de fiscaal minimale franchise. Sinds 2015 komen gedeeltelijk arbeidsongeschikte werknemers met een uitkering op basis van de WIA ook in aanmerking voor een gedeeltelijk arbeidsongeschiktheidspensioen. De voornaamste wijziging is dat de premie voor de pensioenregeling met 4% is gestegen naar 26,6% van het pensioengevend salaris waarvan 2% door de deelnemers wordt bijgedragen. De deelnemersbijdrage van 6% boven het grensbedrag van € 93.745 (2018) is gehandhaafd. Verder is de pensioenleeftijd verhoogd naar 68 jaar. In de nieuwe pensioenregeling is het toeslagdepot en het opbouwdepot komen te vervallen. De voorwaardelijke toeslagverlening is ongewijzigd. Verder is afgesproken dat de nieuwe pensioenopbouw over een periode van drie kalenderjaren in totaal niet voor meer dan 1,5% uit het eigen vermogen van het pensioenfonds gefinancierd mag worden. Ook het opbouwpercentage is voorwaardelijk: als de premie in enig jaar niet toereikend is, dan wordt de pensioenopbouw voor dat jaar verlaagd.

In het verleden opgebouwde levenslange ouderdomspensioenaanspraken zijn met uitzondering van een specifieke groep vrouwelijke deelnemers met een pensioenleeftijd 60 jaar, ook omgezet naar 68 jaar ("conversie").

Daarnaast voert het bestuur een aantal voorgaande regelingen uit die geen actieve deelnemers meer kennen.

Dit zijn de volgende pensioenregelingen:

- ▶ Pensioenreglement 1991 voor deelnemers geboren vóór 1 juli 1937.
- ▶ Pensioenreglementen 1994 voor deelnemers die na 30 juni 1937 en vóór 1 januari 1950 zijn geboren en tevens in dienst zijn gekomen vóór 1 januari 2006. Dit betreft het Pensioenreglement 1994, Overgangsbepalingen 1994 en het Reglement Regeling Vervroegd Uittreden.
- ▶ Pensioenreglement 2006 voor deelnemers die op of na 1 januari 1950 zijn geboren, dan wel voor deelnemers die na 31 december 2005 in dienst zijn gekomen. Voor werknemers van Gasunie is de opbouw in dit pensioenreglement per 30 juni 2013 beëindigd. Voor werknemers van GasTerra is dit per 31 december 2013 het geval. Pensioenreglement 2010 voor werknemers die op of na 1 juli 2010 zijn toegetreden tot de Raad van Bestuur van Gasunie. De opbouw in dit pensioenreglement is per 30 juni 2013 beëindigd.

6.2.2 Uitvoeringsovereenkomsten

Uitvoeringsovereenkomst: Gasunie

De in 2018 geldende uitvoeringsovereenkomst met Gasunie is per 22 december 2017 gesloten en loopt van 1 januari 2018 tot 1 januari 2022. In deze uitvoeringsovereenkomst zijn de afspraken tussen het pensioenfonds en Gasunie opgenomen in verband met de uitvoering van de pensioenregeling.

Uitvoeringsovereenkomst: GasTerra

De in 2018 geldende uitvoeringsovereenkomst met GasTerra is per 22 december 2017 gesloten en loopt van 1 januari 2018 tot 1 januari 2022. In vorm en inhoud sluit de overeenkomst aan bij de overeenkomst die met Gasunie is gesloten.

6.3 Pensioenadministratie

Deelnemersvragen

In 2018 hebben 1.652 deelnemers een vraag gesteld aan het pensioenfonds (2017: 1.381). Deelnemers stelden vooral vragen over de vertrekregeling van Gasunie, de gewijzigde pensioenregeling, pensioenaanvragen, uitkeringen, indicatieve berekeningen en gaven hun communicatievoorkeur door.

Klachten

In 2018 heeft het pensioenfonds vijf klachten van deelnemers ontvangen (2017: twee). Alle klachten zijn afgehandeld in het verslagjaar.

De klachten gingen onder andere over een te late toekenning van ouderdomspensioen, een onjuiste verzendmethode van een UPO en het vervallen van het (bijzonder) partnerpensioen van een deelnemer. In één geval heeft een deelnemer een geschil aanhangig gemaakt. Het geschil is door het bestuur behandeld.

7 Wet- en regelgeving en relevante ontwikkelingen

Diverse ontwikkelingen op het gebied van pensioen in het verslagjaar vormden de aanleiding voor nieuwe (voorstellen van) wetgeving.

Toekomst van het pensioenstelsel

Sociale partners zijn er, ondanks inzet van het kabinet, in november 2018 niet in geslaagd het eens te worden over een vernieuwing van het pensioenstelsel. Er is lang gesproken over mogelijke vernieuwingen, maar op diverse punten bleken de verschillen tussen de standpunten van partijen onoverbrugbaar.

De belangrijkste geschilpunten zijn:

► *AOW-leeftijd en RVU-boete*

De vakbonden willen dat de AOW-leeftijd minder snel stijgt. Voor veel werknemers met zware beroepen is het nu al moeilijk om geheel arbeidsgeschikt de AOW-leeftijd te halen. Een minder snelle stijging zou een begin zijn om de vakbonden tegemoet te komen. Daarnaast is gesproken over een verlaging van de 'RVU-boete', de extra belastingheffing bij werkgevers die aan oudere werknemers een regeling voor vervroegde uittreding willen aanbieden. De verlaging van die heffing werd door de vakbonden onvoldoende geacht.

► *Pensioenstelsel: van nominaal naar reëel?*

Het idee van individuele pensioenpotten is in de loop van 2018 steeds meer verlaten. Een andere grote wijziging, de overgang van een nominaal naar een reëel pensioenstelsel, met minder harde, nominale pensioenaanspraken, ligt nog wel op tafel. In zo'n stelsel gaat het meer om de ambitie van de hoogte van de pensioenen en minder om de garantie daarvan. Zekerheid wordt vervangen door stabiliteit, waarbij kortingen nog steeds mogelijk zijn maar wel kleiner zouden moeten worden. Daaraan gekoppeld speelt de discussie over de hoogte van de rekenrente. Vakbonden en een deel van de oppositie in de Tweede Kamer zijn vóór een hogere rekenrente, die de dekkingsgraad en de kans op indexeren zou verhogen, maar de regering voelt daar nog steeds niets voor.

► *Doorsneepremie afschaffen*

In het Regeerakkoord staat dat de doorsneesystematiek voor de pensioenopbouw wordt afgeschaft. Daarmee krijgen deelnemers een pensioenopbouw die actuarieel bepaald wordt, op basis van een voor iedereen gelijkblijvende premie, dus een opbouw die leeftijdsafhankelijk is. Jongere deelnemers gaan daardoor meer pensioen opbouwen dan ouderen, die naar mate zij ouder worden steeds minder pensioen opbouwen. Invoering zou gepaard moeten gaan met een overgangsregeling om benadeling van werknemers die minder opbouwen in het nieuwe systeem te voorkomen. Over de vraag wie voor de kosten van deze overgangsregeling opdraait, zijn de overlegpartners het nog niet eens.

Begin juni 2019 hebben sociale partners een (voorlopig) pensioenakkoord bereikt. Dit akkoord is pas definitief als de achterban van de vakbonden ermee instemt. Als dat gebeurt moeten veel punten van het akkoord nog verder worden uitgewerkt.

Wetsvoorstel pensioenverdeling bij scheiding

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft op 10 december 2018 het wetsvoorstel 'Pensioenverdeling bij scheiding 2021' ter consultatie aangeboden op internet.

Conversie als nieuwe standaard

Voornaamste element in het voorstel is dat de ex-partner van de deelnemer standaard recht krijgt op een ouderdomspensioen op eigen leven. Dit recht op ouderdomspensioen ontstaat door conversie van de waarde van de pensioenaanspraken of –rechten van de deelnemer die de ex-partner bij de scheiding verkrijgt. Dit aandeel is gelijk aan de helft van het ouderdoms- en partnerpensioen dat tijdens het huwelijk is opgebouwd. Dit partnerpensioen is dus kleiner dan het huidige bijzonder partnerpensioen, dat gelijk is aan het gehele partnerpensioen dat tot de datum van scheiding is opgebouwd.

De nieuwe standaardverdeling heeft als voordeel dat de ex-partner niet langer afhankelijk is van het in leven zijn van de deelnemer en de keuzes die hij bijvoorbeeld voor vervroeging van de pensioeningsdatum heeft gemaakt.

Diverse partijen, waaronder de Pensioenfederatie en TKP, hebben in hun reactie op de internetconsultatie aangegeven dat de ex-partner ervoor zou moeten kunnen kiezen om de waarde van het aandeel in het partnerpensioen buiten de conversie te houden. Het bijzonder partnerpensioen, ingaand bij overlijden van de deelnemer, blijft dan bestaan ten behoeve van de ex-partner.

Inwerkingtreding

Het wetgevingstraject zal geruime tijd in beslag nemen. De inwerkingtreding is voorzien voor 1 januari 2021, wat gezien de benodigde aanpassingen in de fondsenadministraties redelijk ambitieus kan worden genoemd.

Waardeoverdracht van kleine pensioenen

Bevoegdheid tot waardeoverdracht

Vanaf 2018 wordt de ‘Wet waardeoverdracht klein pensioen’ gefaseerd ingevoerd.

Deze wet biedt pensioenfondsen de mogelijkheid kleine pensioenaanspraken (onder de afkoopgrens van € 484,09 (2019) over te dragen naar de nieuwe pensioenfondsen van de gewezen deelnemer. Deze bevoegdheid geldt óók bij een beleidsdekkingsgraad van minder dan 100%.

Vanaf 2019 zal afkoop bij einde deelneming van kleine pensioenaanspraken die zijn ontstaan vanaf 2018, alleen nog mogelijk zijn nadat het pensioenfonds ten minste vijfmaal heeft geprobeerd de afkoopwaarde over te dragen naar een nieuwe uitvoerder.

Zeer klein pensioen

Vanaf 1 januari 2019 kan een pensioenuitvoerder zeer kleine pensioenaanspraken van een gewezen deelnemer, die uitzicht geven op een uitkering vanaf pensioendatum van niet meer dan € 2,- per jaar, laten vervallen.

Omzetting van bestaande aanspraken naar nieuwe pensioenleeftijd

In dezelfde Wet Waardeoverdracht klein pensioen is ook geregeld dat bestaande aanspraken op ouderdomspensioen, zonder dat een aanspraakgerechtigde daartegen bezwaar kan maken, worden omgezet in aanspraken met een hogere pensioenleeftijd. Voorwaarde is dat de nieuwe pensioenleeftijd gelijk is aan de huidige of een vorige fiscale pensioenrichtleeftijd in de zin van Wet op de loonbelasting. Ook moet de pensioenregeling het mogelijk maken dat een deelnemer alsnog kiest voor vervroeging naar een pensioeningsgang op de vorige ingangsdatum.

Wet arbeidsmarkt in balans

Bij de Tweede Kamer is het wetsvoorstel ‘Arbeidsmarkt in balans’ in behandeling. In dit voorstel staan naast maatregelen voor flexibele arbeid, ontslagrecht en WW, ook twee maatregelen die pensioenfondsen aangaan.

Payroll-werknemers: recht op gelijkwaardig pensioen

Als een werkgever payroll-werknemers inhuurt en voor zijn eigen werknemers die vergelijkbaar werk doen als de payrollers, een pensioenregeling heeft, hebben de payroll-werknemers bij hun werkgever (payroll-onderneming) recht op een ‘adequate pensioenregeling’. Omdat veel payroll-werkgevers al onder de verplichtstelling van bedrijfstakpensioenfonds StiPP vallen, is de verwachting dat er voor veel payroll-werkgevers en -werknemers niet veel verandert.

IORP II: Europese pensioenfondsrichtlijn

Communicatieverplichtingen

Een aantal onderdelen van IORP II is inmiddels in de Nederlandse wetgeving geïmplementeerd, waaronder de uitbreiding van het UPO met extra informatie over bijvoorbeeld de werkgevers- en werknemerspremie, kosten (bij premieovereenkomsten) en informatie over de dekkingsgraad. Die informatie moet worden vermeld op het UPO 2019, over de stand per einde 2018.

Op het UPO dat in 2020 wordt verstrekt, moeten voor het eerst drie scenario's voor het ouderdomspensioen worden opgenomen. Hierin worden de gevolgen van een positief, neutraal en een negatief scenario geschetst.

Sleutelposities

Naast de informatieverstrekking gaat richtlijn IORP II met name over verbetering van de governance van pensioenfondsen met het oog op een betere beheersing van risico's. Er worden hiertoe drie sleutelposities in de organisatie benoemd: naast de actuariële functie is dat het risicomanagement en als derde de auditfunctie. Ook dit punt is opgenomen in de wet die heeft geleid tot aanpassing van onder andere de Pensioenwet.

8 Actuariële analyse

Analyse van het resultaat

Het verloop van de technische voorziening van het pensioenfonds werd voor een groot deel bepaald door de bewegingen van markttrentes en beleggingsrendementen.

In onderstaande tabel staat een analyse van het actuariële resultaat. Hierbij worden de actuariële uitgangspunten van het pensioenfonds vergeleken met de werkelijke actuariële ontwikkelingen over het verslagjaar. De bedragen wijken af van de bedragen in de jaarrekening, die boekhoudkundig zijn bepaald.

Bedragen x € 1.000	2018	2017
Resultaat op beleggingen	-49.226	107.949
Resultaat op wijziging rentetermijnstructuur	-58.906	17.796
Resultaat op premie	736	-2.459
Resultaat op waardeoverdrachten	47	243
Resultaat op kosten	-180	-
Resultaat op uitkeringen	-46	-109
Resultaat op kanssystemen	2.557	2.089
Resultaat op overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen	21.861	1.074
Resultaat op andere oorzaken	-6	-171
Totaal saldo van baten en lasten	-83.163	126.413

In 2018 zijn de volgende belangrijke effecten op actuariële resultaat te onderscheiden:

Beleggingen

Onder beleggingsrendementen worden verstaan:

- ▶ alle directe en indirecte beleggingsopbrengsten inclusief kosten van het vermogensbeheer
- ▶ de rentelasten over vreemd vermogen, achtergestelde leningen en rekening courantverhoudingen met andere partijen
- ▶ de benodigde interesttoevoeging aan de technische voorzieningen. Deze wordt vastgesteld aan de hand van de eerstejaars spot rate uit de door DNB gepubliceerde RTS per jaar ultimo van het vorige verslagjaar.

Het resultaat op beleggingen in het boekjaar bedraagt -€ 49.226 duizend. Dit bedrag bestaat uit het behaalde beleggingsresultaat conform jaarverslag (-€ 52.828 duizend) en benodigde interest (+€ 3.635 duizend) minus de mutatie van de beleggingen voor risico deelnemer (-€ 32 duizend),

Het rendement op de beleggingen draagt in 2018 derhalve negatief bij aan de dekkingsgraad.

Wijziging rentetermijnstructuur (RTS)

De RTS ultimo 2018 ligt bijna over de hele linie onder de RTS ultimo 2017. Wanneer beide curves worden uitgedrukt in één gemiddeld rentepercentage is de rente in 2018 met circa 0,1%-punt gedaald wat leidt tot een toename van de voorziening en dus tot een negatief resultaat. Het resultaat hiervan bedraagt -€ 58.906 duizend.

Premie

De toename van de pensioenverplichtingen in het verslagjaar wordt gefinancierd door middel van een doorsneepremie. Voor het jaar 2018 bedraagt het premiepercentage 24,6% (2017: 22,6%) van het gemaximeerde pensioengevende salaris. De feitelijke premie voor de pensioenopbouw wordt vermeerderd met de deelnemersbijdrage (2,0%). De deelnemersbijdrage bedraagt 6% boven het grensbedrag van € 93.745 (2018).

Kanssystemen

Aan het vaststellen van de technische voorzieningen liggen kanssystemen ten grondslag. De belangrijkste zijn sterfte en arbeidsongeschiktheid.

Toeslagverlening

Het bestuur heeft op basis van de financiële positie besloten om per 1 januari 2019 een gedeeltelijke toeslag van 0,2% te verlenen. Het besluit tot toeslagverlening is in 2019 genomen, waardoor de toeslag niet wordt meegenomen in de voorziening per 31 december 2018.

Overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen

In 2018 heeft er een wijziging van de toe te passen AG-prognosetafel plaatsgevonden. De voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds is bepaald aan de hand van de Prognosetafel AG2018. Dit heeft een verlagend effect op de voorziening van € 13.512 duizend.

Daarnaast heeft een herijking van de ervaringssterfte plaatsgevonden. De introductie van de nieuwe ervaringssterfte zorgt voor een verhoogde voorziening van € 2.551 duizend.

Het pensioenfonds hanteert sinds vele jaren een opslag voor de overlijdensuitkering van 0,85% van de voorziening voor (tijdelijk) ouderdomspensioen en ingegaan arbeidsongeschiktheidspensioen. De overlijdensopslag daalt per ultimo boekjaar naar 0,58%. Dit zorgt voor een daling van de technische voorziening met € 2.931 duizend.

De aanname voor het leeftijdsverschil tussen mannen en vrouwen was dat mannen 3 jaar ouder zijn dan vrouwen. Per einde boekjaar is dit gewijzigd naar 2 jaar en 5 maanden voor mannen (man ouder dan vrouw) en 1 jaar en 11 maanden voor vrouwen (vrouw jonger dan man). Deze wijziging leidt tot een daling van de technische voorziening met € 9.742 duizend.

Per 1 januari 2018 is de reglementaire pensioenleeftijd verhoogd van 67 naar 68 jaar en zijn de opgebouwde aanspraken op ouderdomspensioen omgezet naar pensioenleeftijd 68 jaar. Doordat de conversiefactoren zijn bepaald op basis van de grondslagen per 31 oktober 2017 en de technische analyse wordt uitgevoerd op grondslagen per 31 december 2017, ontstaat er een negatief resultaat van

€ 642 duizend. Onder deze post worden ook de wijzigingen van de ziekenvoorziening en de extracomptabele voorziening voor onvoorwaardelijke stijging van de pensioengrondslag van arbeidsongeschikte deelnemers verantwoord. Het resultaat is negatief en bedraagt € 1.103 duizend.

Andere oorzaken

Dit zijn overige actuariële resultaten die ontstaan doordat de feitelijke uitkomsten afwijken van hetgeen actuariael verondersteld is. Deze resultaten zijn niet toe te wijzen aan één van de eerder genoemde categorieën.

Kostendeekkende premie

De kostendeekkende premie bestaat uit een actuariael benodigde premie voor de pensioenopbouw en de risicodekkingen voor overlijden en arbeidsongeschiktheid, de solvabiliteitsopslag, de opslag voor uitvoeringskosten en de opslag voor toeslagverlening en reservetekort.

In de volgende tabel is een overzicht van de kostendeekkende premie opgenomen. De kostendeekkende premie is berekend op basis van de rentetermijnstructuur per 31 december 2017. De gedempte kostendeekkende premie is op basis van verwacht rendement vastgesteld.

Bedragen x € 1.000			
Premiecomponent	Kostendeekkende premie	Gedempte premie	Feitelijke premie
Inkoop onvoorwaardelijke opbouw	29.066	10.860	
Risicopremie overlijden	927	536	
Risicopremie arbeidsongeschiktheid	990	990	
Opslag toekomstige uitvoeringskosten	682	273	
Opslag uitvoeringskosten	1.114	1.114	
Solvabiliteitsopslag	7.663	3.064	
Opslag onvoorwaardelijke onderdelen	0	4.254	
Ontvangen premie			33.112
Vergoeding uitvoeringskosten/ao 2018			100
Afrekening vorig jaar			81
Totale premie	40.442	21.091	33.293

Premiedekkingsgraad

De premiedekkingsgraad geeft aan in hoeverre de ontvangen pensioenpremie in een jaar voldoende is om de nieuwe pensioenaanspraken te kunnen financieren. Deze wordt bepaald door de beschikbare premie voor inkoop onvoorwaardelijke onderdelen te delen door de actuarieel benodigde premie voor onvoorwaardelijke onderdelen. De beschikbare premie wordt vermindert met de opslag voor uitvoeringskosten.

Bedragen x € 1.000

Beschikbaar minus uitvoeringskosten: $33.293 - 1.114 = 32.178$

Actuarieel benodigd: $29.066 + 927 + 990 + 682 = 31.665$

Premiedekkingsgraad: $32.178 / 31.665 = 101,6\%$

Vereist eigen vermogen (VEV)

Het VEV is gebaseerd op de strategische portefeuilles en is bepaald op 23,9%. Indien het vereist eigen vermogen bepaald zou zijn op basis van de actuele portefeuille zou deze uitkomen op 23,6%.

Oordeel van de externe actuaris over de financiële positie

De financiële positie van het pensioenfonds is naar de mening van de certificerend actuaris niet voldoende omdat dat de dekkingsgraad ultimo 2018 onder het vereist vermogen ligt. Bij het oordeel is bepalend in hoeverre het pensioenfonds zal kunnen voldoen aan de verplichtingen, aangegaan tot balansdatum, in aanmerking nemend het streven inzake toeslagen, zoals aan verzekerden meegedeeld en de in wet- en regelgeving opgenomen criteria.

9 Verslag Raad van Toezicht

Inleiding

De Raad van Toezicht (RvT) van het pensioenfonds Gasunie (het fonds) is per 1 oktober 2018 benoemd. De leden van de RvT vormden ook de visitatiecommissie over het jaar 2017. Ter nadere kennismaking met het bestuur heeft de RvT op 24 september gedurende een dag de zelfevaluatie van het bestuur bijgewoond. Op verzoek van de RvT is een kennismaking met N.V. Nederlandse Gasunie en GasTerra B.V. georganiseerd, waarbij het contact met de medewerkers centraal stond. Bezocht werden de hoofdkantoren van Gasunie en GasTerra, alsmede de gasopslag Zuidwending. De RvT heeft de open en gastvrije houding van zowel medewerkers, verantwoordingsorgaan (VO) als van het bestuur en het bestuursbureau tijdens deze kennismaking bijzonder op prijs gesteld.

Taak

De RvT heeft op grond van de Pensioenwet tot taak het houden van toezicht op het beleid van het bestuur en op de algemene gang van zaken in het pensioenfonds. De RvT is tenminste belast met het toezicht op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur. Verder staat de RvT het bestuur met raad terzijde. Daarnaast kent de wet de RvT een aantal specifieke goedkeuringsrechten toe. Dit betreft onder meer het goedkeuren van het jaarverslag, de profielschets van bestuurders en het beloningsbeleid.

Werkwijze

De RvT heeft zelfstandig toegang tot iBabs, het systeem waarin alle bestuursdocumenten tussen de diverse gremia worden uitgewisseld. De RvT is opgenomen in de door het bestuursbureau beheerde vergaderplanning voor het lopende jaar. De RvT heeft op jaarbasis een aantal 'formele' vergaderingen met het bestuur en het VO, zowel afzonderlijk als in gezamenlijkheid. Daarnaast zijn RvT leden 1 à 2 maal per jaar individueel aanwezig bij zowel bestuursvergaderingen als commissievergaderingen. De RvT leden hebben elk één van de drie bestuurlijke commissies als aandachtsgebied. Voorts is er regelmatig contact via email en telefoon. De voorzitter van de RvT heeft een aantal 1 op 1 gesprekken met de voorzitter van het fonds. Gedurende de diverse bijeenkomsten participeren de leden van de RvT in de gevoerde gedachtewisselingen, maar onthouden zich van bijdragen aan de besluitvormende discussies, welke op transparante wijze hun neerslag vinden in de notulen van de vergaderingen. Op deze wijze ontstaat er een hoge mate van betrokkenheid van de RvT bij de beleidsvoorbereiding en de bedrijfsvoering van het fonds, zonder dat de onderscheiden rollen van bestuur, VO en RvT geweld wordt aangedaan.

De RvT oefent zijn toezicht uit met inachtneming van de VITP-Toezichtcode.

Bevindingen

Samenvattend oordeel

De RvT heeft het functioneren van het bestuur van het fonds gevolgd en onderzocht. De RvT stelt vast dat het beleid van het bestuur voldoende evenwichtig en zorgvuldig tot stand is gekomen en uitgevoerd. Daarmee was het bestuur, naar het oordeel van de RvT, gedurende 2018 'in control', en is de continuïteit van het fonds in voldoende mate geborgd. Het fonds betreft de 'evenwichtige belangenafweging' bij haar besluitvormingstrajecten en beschikt over een 'adequate risicobeheersing'.

Algemene gang van zaken, follow up aanbevelingen visitatie 2017

Het fonds is goed op de hoogte van de ontwikkelingen in de omgeving van het fonds en volgt de eigen (financiële) positie op de voet. Ondanks een daling van de actuele dekkingsgraad, voornamelijk als gevolg van negatieve marktontwikkelingen in het laatste kwartaal van 2018, steeg de beleidsdekkingsgraad per ultimo 2018 tot 112%, wat een bescheiden indexatie mogelijk maakt. De aanbevelingen uit de visitatie 2017 werden correct opgepakt, en nieuwe regelgeving zoals AVG, en voorbereidingen op IORP II adequaat verwerkt c.q. opgepakt. De wijze van besturen is professioneel, adequaat ondersteund door het bestuursbureau en partijen waaraan werkzaamheden zijn uitbesteed. Belangrijke aandacht ging daarbij in 2018 uit naar aanpassing van het pensioenreglement, modernisering van de communicatie, actualisering van de ALM-studie en het uitvoeren van een SWOT-analyse.

Governance-, risk- en compliance

Het fonds beschikt over een uitgebalanceerde governance structuur en een robuust Integraal Risico Management systeem. Implementatie van het '3-lines-of-defence' model, de aanstelling van de onafhankelijke risicomanager, de inrichting van de GRCC (Governance Risk Compliance Commissie) en de invulling van sleutelfunctiehouders per januari 2019 geeft alle vertrouwen. De belangrijkste onderwerpen die in dit domein in 2018 aan de orde waren, zijn onder meer: het 'convenant ESG-beleid', evaluatie en actualisering van het IT-, en uitbestedingsbeleid, professionalisering IRM dashboard, introductie van de risicoparagraaf in de voorleggers bij bestuursbesluiten. Met ingang van 2018 heeft het fonds een nieuwe compliance-officer. Het risico van belangenverstrengeling van bestuurders kreeg extra aandacht en leidde tot aanpassingen in de gedragscode en de functieprofielen. De risico's voor de continuïteit worden ingeschat als minimaal. De werkgever en de aangesloten onderneming hebben de pensioenregeling voor de komende vier jaar bij het pensioenfonds ondergebracht en daarmee hun verbondenheid aan het fonds voor de komende vier jaar. Het bestuur heeft aandacht voor mogelijke consequenties in samenhang met een nieuw pensioenstelsel.

Vermogensbeheer, en Financieel risicomanagement.

De Beleggingsadviescommissie wordt ondersteund door het bestuursbureau, aangevuld met ervaren externe deskundigen, waardoor een brede discussie gevoerd wordt, gedragen door een brede visie. Hierbij komen de beleggingen, de beleggingsrisico's en het financieel beheer aan de orde en worden deze grondig en vanuit diverse invalshoeken beschouwd. Dit komt de besluitvorming en onderbouwing ten goede.

Het fonds heeft een beleggingscyclus waarbij de aansluiting met de risicohouding duidelijk is vastgelegd. DNB heeft een on-site visit gedaan in 2017, de daaruit volgende bevindingen zijn allemaal opgepakt. Begin 2018 is het Pijngrensbeleid geïntroduceerd. Hiermee wil het fonds de risico's van bepaalde stressscenario's mitigeren door gebruik te maken van beschermingsconstructies. Omdat dit beleid pas net is gestart moet er nog ervaring mee worden opgedaan. In de vergaderingen wordt hier voldoende aandacht aan besteed.

Pensioen en Communicatie

Het pensioenbeleid, de communicatie met de deelnemers, geschiktheid van de bestuurders en de pensioenadministratie vormen het domein van de Pensioen en Communicatie Commissie. In 2018 werd het pensioenreglement gewijzigd. Het voornemen is om de pensioenspaarregeling af te schaffen, dit leidt tot een interne collectieve waarde overdracht. De besluitvorming vindt plaats met respect voor de onderscheiden deelnemersbelangen. Het communicatiebeleid werd aangescherpt en "2017 in 5 minuten" werd geïntroduceerd; dit is 'te beleven' op de website van het fonds. Het geschiktheids- en opleidingsplan werden geactualiseerd, en functieprofielen werden aangepast.

Naleving Code Pensioenfondsen

Het bestuur evalueert regelmatig de naleving van de Code Pensioenen, en rapporteert daarover in dit jaarverslag.

Aanbevelingen

De RvT is meer dan tevreden met de toegewijde deskundigheid van het bestuur.

Een aantal onderwerpen lenen zich in de nabije toekomst voor verdere verdieping:

- ▶ Strategievorming, met name door het uitwerken van toekomstscenario's;
- ▶ Gestructureerde aandacht voor de persoonlijke evaluaties van de bestuursleden;
- ▶ 'Uitlijnen' van de (IORP II) 2e en 3e lijn, ter verdere versterking van de 3-lines-of-defence;
- ▶ Evaluatie van strategische wijzigingen in de portefeuille vanuit een lange termijn perspectief.

Goedkeuring voorgenomen besluiten

In het verslagjaar keurde de RvT de voorgenomen interne collectieve waardeoverdracht naar aanleiding van het afschaffen van de pensioenspaarregeling goed.

Groningen, mei 2019

Diana Horsmeier

Haitse Hoos

Thijs Driessen (vz.)

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft met belangstelling kennisgenomen van het verslag van de Raad van Toezicht over het jaar 2018.

Het bestuur waardeert de grote betrokkenheid van het de raad van toezicht bij het fonds. Dit uit zich onder meer in de regelmatige aanwezigheid van leden van de raad bij bestuurs- en commissievergaderingen. Daarnaast is er regelmatig overleg tussen (leden van) de Raad van Toezicht en (leden van) het bestuur.

Het bestuur neemt de aanbevelingen van de Raad van Toezicht ter harte. Met betrekking tot de genoemde onderwerpen is de reactie van het bestuur als volgt:

- ▶ Strategievorming door het uitwerken van toekomstscenario's staat in 2019 op het programma van het bestuur
- ▶ Het bestuur geeft jaarlijks in de zelfevaluatie en op de jaarlijkse 'heidag' aandacht aan het persoonlijk functioneren van de afzonderlijke bestuursleden;
- ▶ Het verder inrichten van de 2e en 3e lijn zal in 2019 verder worden vormgegeven. Het bestuur hecht eraan om deze functies op zo'n manier in te vullen dat deze waarde toevoegen aan het risicobouwwerk van het fonds.
- ▶ Evaluatie van strategische wijzigingen in de portefeuille vanuit een lange termijn perspectief zal vanaf 2019 plaatsvinden.

10 Verslag Verantwoordingsorgaan

Geacht bestuur,

Hierbij ontvangt u het oordeel van het verantwoordingsorgaan ten aanzien van het door u gevoerde beleid en de gemaakte beleidskeuzes in het jaar 2018.

Procesgang

In het jaar 2018 heeft het verantwoordingsorgaan haar wettelijk adviesrecht gebruikt:

- ▶ Voordracht ten aanzien aanstelling leden Visitatie Commissie / Raad van Toezicht
- ▶ Advies inzake collectieve waardeoverdracht Pensioenspaarreglement 2013
- ▶ Advies betreffende het beloningsbeleid
- ▶ Advies betreffende het communicatiebeleidsplan 2019-2021

Het bestuur heeft op 8 mei 2019 verantwoording afgelegd aan het verantwoordingsorgaan over het gevoerde beleid en de gemaakte beleidskeuzes in het jaar 2018. Daarnaast heeft het verantwoordingsorgaan de volgende bronnen geraadpleegd:

Bron / overleg	
Jaarverslag incl. jaarrekening	concept versie; 29 april 2019
Notulen bestuursvergaderingen	definitieve versies
Overleg met het bestuur	7 mei 2018, 5 november 2018, 8 mei 2019
Bespreking SWOT analyse	11 juni 2018
Bespreking ALM studie	29 oktober 2018
Overleg met de betrokken Ondernemingsraden	oktober 2018

Naast bovenstaande overleggen vinden, regelmatige, korte informele overleggen plaats.

Samenstelling verantwoordingsorgaan

Vertegenwoordiger namens	Naam	Aanvang	Einde
Werkgever	Erik Elzinga	1 oktober 2011	1 juli 2022 ¹⁶
Werknemers	Alex Versteeg	16 januari 2017	28 januari 2023 ¹⁷
Gepensioneerden	Tom Faas	28 januari 2015	28 januari 2023 ¹⁸

Afgelopen jaar zijn alle leden herbenoemd voor een periode van 4 jaar. Naast o.a. instemming vanuit de ondernemingsraden (Gasunie en GasTerra) en VGGasunie (De Vereniging van Pensioengerechtigden en Postactieven van Gasunie en GasTerra), is er ook instemming geweest vanuit De Nederlandsche Bank (DNB).

Raad van Toezicht

Per 1 oktober 2018 is de nieuwe Raad van Toezicht (RvT) geïnstalleerd. Het verantwoordingsorgaan kan zich vinden in het algemene oordeel van de RvT welke positief is. Ook in 2019 zullen er regelmatig overleggen plaatsvinden tussen het verantwoordingsorgaan en de RvT.

¹⁶ Herbenoemd per 1 juli 2018 voor een nieuwe termijn van 4 jaar.

¹⁷ Herbenoemd per 28 januari 2019 voor een nieuwe termijn van 4 jaar.

¹⁸ Herbenoemd per 28 januari 2019 voor een nieuwe termijn van 4 jaar.

Verleende indexatie

Ultimo 2018 bedroeg de beleidsdekkingsgraad 112%. Hiermee werd (gedeeltelijke) indexatie mogelijk. Het verantwoordingsorgaan is positief over de verleende indexatie van 0,2% per 1 januari 2019.

Opvolging DNB

Na de in 2017 gehouden 'on site visit' onderzoek van de DNB zijn in 2018 de aanbevelingen geïmplementeerd. Deze opvolging en het bijhorende positieve oordeel van DNB hiervan worden door het verantwoordingsorgaan gewaardeerd.

Beheerskosten

Diverse ontwikkelingen hebben geleid tot hogere beheerskosten. Ondanks dat er sprake is van eenmalige kosten, is het verantwoordingsorgaan van mening dat de kosten kritisch moeten worden gemanaged en maakt zich zorgen over eventuele verdere kostenstijgingen.

Communicatie

Ook in 2018 zijn weer de workshops 'Check je pensioen' aangeboden aan de deelnemers. Daarnaast is op regelmatige basis de nieuwsbrief uitgebracht en is de website actueel.

In december 2018 kwam het nieuw opgerichte deelnemerspanel voor het eerst bij elkaar. Dit panel helpt het bestuur om de communicatie met de deelnemers te verbeteren. Het verantwoordingsorgaan juicht dit initiatief toe. Ook in de communicatie naar het verantwoordingsorgaan is het bestuur transparant en constructief.

Eindoordeel

Het verantwoordingsorgaan oordeelt positief over het jaar 2018. Er is een positieve inzet en betrokkenheid van het bestuur voor het fonds. Daarnaast wordt het verantwoordingsorgaan goed betrokken bij een breed scala van onderwerpen, niet alleen de hoofd onderwerpen. Dit laatste wordt gewaardeerd door het orgaan.

Tot slot spreekt het verantwoordingsorgaan haar waardering uit voor het werk en de inzet van het bestuur en de resultaten in 2018.

Met vriendelijke groet,
Het verantwoordingsorgaan.

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft met belangstelling kennisgenomen van het oordeel van het verantwoordingsorgaan over het beleid en de resultaten daarvan over 2018. Het bestuur bedankt het verantwoordingsorgaan voor het positieve oordeel over het jaar 2018.

In zijn oordeel geeft het verantwoordingsorgaan aan dat het zich zorgen maakt over eventuele verdere kostenstijgingen. Het bestuur deelt deze zorg. Het bestuur merkt op dat deze kosten vaak voortvloeien uit wet- en regelgeving waaraan pensioenfondsen zich moeten houden. Dat zorgt ervoor dat een groot deel van de kosten niet of nauwelijks te beïnvloeden zijn. Dit neemt niet weg dat het bestuur voortdurend alert is op mogelijkheden om de kosten zo laag mogelijk te houden.

Het bestuur bedankt het verantwoordingsorgaan voor zijn inzet en voor de prettige samenwerking in het afgelopen jaar. In 2019 hoopt het bestuur deze constructieve samenwerking voort te zetten, bijvoorbeeld over de in 2019 uit te voeren analyse op het gebied van integriteitsrisico's en over de formulering van een meer uitgebreide toekomstvisie.

11 Vooruitblik

Het jaar 2019 wordt een belangrijk jaar voor pensioenfondsen. Minister Koolmees dringt aan op een spoedig akkoord rondom een nieuw pensioenstelsel. En de Commissie Parameters publiceert in de loop van 2019 de factoren waarmee de pensioenfondsen gaan rekenen. Het gaat dan bijvoorbeeld om de verwachte beleggingsopbrengsten voor de komende jaren. Dit heeft voor Pensioenfonds Gasunie naar verwachting geen effect op het herstelplan, omdat het pensioenfonds pruderter rekent. Wel heeft het effect op de verwachte indexatie en de grens van het toekomstbestendig indexeren: de grens kan omhoog gaan, zodat de verwachte indexatie afneemt.

In het najaar van 2018 heeft de werkgever N.V. Nederlandse Gasunie een vrijwillige vertrekregeling aangekondigd waarin maximaal 15% van de werknemers deel mochten nemen. In december kwamen veel aanmeldingen binnen, waardoor al snel duidelijk was dat de vrijwillige vertrekregeling een succes was en de uitstroom van werknemers maximaal zou zijn. In april 2019 zijn bijna 250 personen uit dienst getreden bij Gasunie NV. De jaarlijkse pensioenpremie zal afnemen en de verhouding tussen inactieven en actieven zal toenemen. Het premiestuur neemt als gevolg daarvan verder in kracht af.

Door de vrijwillige vertrekregeling is het bestuur en het bestuursbureau ook rechtstreeks geraakt. Het bestuurslid Petra Smeets en medewerker Audit & Control Henk Scholtens hebben gebruikt gemaakt van de regeling. Dit leidt tot personele wisselingen in 2019.

In januari 2019 heeft het bestuur stilgestaan bij de mogelijkheden voor een beperkte indexatie. Op basis van de beleidsdekkingsgraad is het besluit genomen dat een toeslag van 0,2% toegekend kon worden. Dit is in februari 2019 met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 2019 geëffectueerd.

Op basis van de nieuwe IORPII richtlijnen heeft het pensioenfonds sleutelfunctiehouders bepaald voor de aandachtsgebieden Actuarial, Risicomanagement en Audit. Vanaf 2019 zal hier nadere invulling aan gegeven worden.

Ook de dienstverleners van Pensioenfonds Gasunie zijn in ontwikkeling. Zo is onze pensioenadministrateur TKP volop bezig met TKP Connect: een programma waarin zij wijzigingen in de organisatie en architectuur doorvoeren om een robuuste pensioenuitvoeringsorganisatie van de toekomst te blijven zijn. Het pensioenfonds volgt deze ontwikkelingen nauwlettend en is in gesprek met het management van TKP om te bewaken dat de gezamenlijke toekomst in vizier blijft, dan wel in goed overleg tot de conclusie komt dat de gezamenlijke toekomst eindig is.

Vanaf het tweede helft van 2019 zal de rapportage over het Integraal Risico Management verzorgd gaan worden door Ortec. Deze partij is door het pensioenfonds gekozen na een uitgebreid selectieproces, dat opgestart was na de melding van TKP dat zij met deze dienstverlening stopt.

Het pensioenfonds belegt in hypotheek. In 2018 is het aandeel van hypotheek in de portefeuille minder dan de strategische weg. In het voorjaar van 2019 zijn acties uitgezet om op een gedegen wijze de feitelijke investeringen in hypotheek te verhogen zodat het relatieve aandeel van de hypotheek meer in lijn komt met de strategische weg.

Groningen, 11 juni 2019

A.J. Algra

A.J. den Herder

Mw. J. Hermes (voorzitter)

J. Hooghiem (secretaris)

F.F. van Koten

I.M. Oudejans

R. Snijder

Jaarrekening

12 Jaarrekening

12.1 Balans per 31 december 2018

(na resultaatbestemming) bedragen x € 1.000

		31-12-2018	31-12-2017
		€	€
ACTIVA			
Beleggingen voor risico pensioenfonds	(1)		
Vastgoedbeleggingen		151.030	137.933
Aandelen		699.594	770.291
Vastrentende waarden		650.669	643.125
Derivaten		18.190	16.190
Overige beleggingen		665	1.694
		<u>1.520.148</u>	<u>1.569.233</u>
Beleggingen voor risico deelnemers	(2)	832	864
Vorderingen en overlopende activa	(3)	648	197
Overige activa	(4)	552	1.097
		<u>1.522.180</u>	<u>1.571.391</u>
TOTAAL ACTIVA			
		<u>1.522.180</u>	<u>1.571.391</u>
PASSIVA			
Stichtingskapitaal en reserves			
Stichtingskapitaal		0	0
Algemene reserve		81.907	165.070
		<u>81.907</u>	<u>165.070</u>
Technische voorzieningen	(5)	1.420.571	1.394.968
Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers	(6)	832	864
Derivaten	(7)	11.355	9.286
Overige schulden en overlopende passiva	(8)	7.515	1.203
		<u>1.522.180</u>	<u>1.571.391</u>
TOTAAL PASSIVA			
		<u>1.522.180</u>	<u>1.571.391</u>

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de balans vanaf pagina 76.

12.2 Staat van baten en lasten

		2018		2017	
		€	€	€	€
Baten					
Premiebijdragen voor risico pensioenfonds	(9)		33.757		32.170
Beleggingsresultaten risico pensioenfonds	(10)		-52.828		104.877
Beleggingsresultaten risico deelnemers	(11)		-32		-106
Overige baten	(12)		2		0
Totaal baten			<u>-19.101</u>		<u>136.941</u>
Lasten					
Pensioenuitkeringen	(13)		39.585		39.069
Pensioenuitvoeringskosten	(14)		2.159		1.850
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds					
- Pensioenopbouw		31.643		33.630	
- Rentetoevoeging		-3.631		-3.037	
- Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten		-40.139		-39.813	
- Wijziging marktrente		58.906		-17.796	
- Wijziging actuariële uitgangspunten		-11.956		1.352	
- Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten		3.242		-1.451	
- Aanpassing sterftekansen		-10.907		0	
- Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen		-2.513		-2.089	
			<u>24.645</u>		<u>-29.204</u>
Mutatie overige technische voorzieningen	(15)		957		-2.425
Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	(16)		-32		-106
Saldo overdracht van rechten	(17)		-3.259		1.316
Overige lasten	(18)		7		28
Totaal lasten			<u>64.062</u>		<u>10.528</u>
Saldo van baten en lasten			<u>-83.163</u>		<u>126.413</u>
<i>Bestemming van het saldo van baten en lasten</i>					
Algemene reserve			<u>-83.163</u>		<u>126.413</u>

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de staat van baten en lasten vanaf pagina 97.

12.3 Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de directe methode.

	2018		2017	
	€	€	€	€
Kasstroom uit pensioenactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen premies	33.843		28.028	
Ontvangen in verband met overdracht van rechten	3.238		875	
Overig	125		304	
		37.206		29.207
Uitgaven				
Betaalde pensioenuitkeringen	-39.699		-39.385	
Betaald in verband met overdracht van rechten	0		-2.191	
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-2.044		-1.843	
		-41.743		-43.419
Totale kasstroom uit pensioenactiviteiten		-4.537		-14.212
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen directe beleggingsopbrengsten	12.854		11.755	
Verkopen en aflossingen van beleggingen	586.108		638.258	
		598.962		650.013
Uitgaven				
Aankopen beleggingen	-596.537		-633.409	
Betaalde kosten van vermogensbeheer	-1.660		-1.338	
		-598.197		-634.747
Totale kasstroom uit beleggingsactiviteiten		765		15.266
Netto kasstroom		-3.772		1.054
Koers-/omrekenverschillen		2.207		139
Mutatie liquide middelen		-1.565		1.193
Samenstelling geldmiddelen				
		2018		2017
	€	€	€	€
Liquide middelen primo boekjaar		2.791		1.598
Liquide middelen ultimo boekjaar		1.217		2.791
Waarvan:				
Voor risico pensioenfonds		1.217		2.791
Voor risico deelnemers		0		0

12.4 Toelichting op de jaarrekening

12.4.1 Algemeen

Activiteiten

Stichting Pensioenfonds Gasunie ('het pensioenfonds'), is statutair gevestigd te Groningen en is opgericht op 15 september 1965. De stichting is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41009373.

Het doel van het pensioenfonds is het nu en in de toekomst verstrekken van uitkeringen aan gepensioneerden en nabestaanden ter zake van ouderdom en overlijden; tevens verstrekt het pensioenfonds uitkeringen aan arbeidsongeschikte deelnemers. Het pensioenfonds geeft invulling aan de uitvoering van de pensioenregelingen van de N.V. Nederlandse Gasunie en de aangesloten onderneming GasTerra B.V.

Overeenstemmingsverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9 Boek 2 BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfonds. Het bestuur heeft op 11 juni 2019 de jaarrekening opgemaakt.

Referenties

In de balans en de staat van baten en lasten zijn referenties opgenomen waarmee wordt verwezen naar de toelichting.

12.4.2 Grondslagen

12.4.2.1 Algemene grondslagen

Alle bedragen in de jaarrekening zijn vermeld in Euro's x 1.000, tenzij anders is aangegeven.

Continuïteitsveronderstelling

De jaarrekening is opgesteld met inachtneming van de continuïteitsveronderstelling.

Opname van een actief of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Verantwoording van baten en lasten

Baten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen. Verder worden activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde.

Dit betekent dat transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum. Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post 'nog af te wikkelen transacties'. Dit kan zowel een actiefpost als een passiefpost zijn.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Vreemde valuta

Functionele valuta

De jaarrekening is opgesteld in euro's, zijnde de functionele en presentatievaluta van het pensioenfonds.

Transacties, vorderingen en schulden

Transacties in vreemde valuta gedurende de verslagperiode zijn in de jaarrekening verwerkt tegen de koers op transactiedatum. Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Valutatermijntransacties worden gewaardeerd tegen de termijankoers die op de balansdatum geldt voor termijntransacties met een looptijd die gelijk is aan de resterende looptijd van het aangegane termijncontract. De uit de afwikkeling en omrekening voortvloeiende koersverschillen komen ten gunste of ten laste van de staat van baten en lasten.

Stelselwijziging

Volgens richtlijn RJ 940 is er sprake van een stelselwijziging indien een of meer grondslagen en/of regels anders zijn dan die welk bij de opstelling van de voorafgaande jaarrekening zijn gebruikt.

Vanaf 2018 worden de vorderingen en schulden in verband met beleggingstransacties niet onder de beleggingen gepresenteerd, maar respectievelijk onder de vorderingen en overlopende activa en de overige schulden en overlopende passiva.

In 2017 zijn de vorderingen en schulden in verband met beleggingstransacties onder de betreffende beleggingscategorieën gepresenteerd. De beleggingsvorderingen in verband met beleggingstransacties per eind 2017 bedroegen in totaal € 3,9 miljoen. Er waren per eind 2017 geen beleggingsschulden.

Schattingswijziging

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW vereist dat het bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld.

Indien het voor het geven van het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht noodzakelijk is, is de aard van deze oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de desbetreffende posten in de financiële opstelling. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien, en in toekomstige perioden waarvoor de herziening gevolgen heeft.

In 2018 heeft er een wijziging van de toe te passen AG-prognosetafel plaatsgevonden. De voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds is bepaald aan de hand van de Prognosetafel AG2018. Dit heeft een verlagend effect op de voorziening van € 13,5 miljoen.

Daarnaast heeft een herijking van de ervaringssterfte plaatsgevonden. De introductie van de nieuwe ervaringssterfte zorgt voor een verhoogde voorziening van € 2,6 miljoen.

Het pensioenfonds hanteert sinds vele jaren een opslag voor de overlijdensuitkering van 0,85% van de voorziening voor (tijdelijk) ouderdomspensioen en ingegaan arbeidsongeschiktheidspensioen. De overlijdensopslag daalt per ultimo boekjaar naar 0,58%. Dit zorgt voor een daling van de technische voorziening met € 2,9 miljoen.

De aanname voor het leeftijdsverschil tussen mannen en vrouwen was dat mannen 3 jaar ouder zijn dan vrouwen. Per einde boekjaar is dit gewijzigd naar 2 jaar en 5 maanden voor mannen (man ouder dan vrouw) en 1 jaar en 11 maanden voor vrouwen.

(vrouw jonger dan man). Deze wijziging leidt tot een daling van de technische voorziening met € 9,7 miljoen.

Per 1 januari 2018 is de pensioenregeling gewijzigd. De pensioenleeftijd is verhoogd van 67 naar 68 jaar. Het opbouwpercentage is ongewijzigd gebleven. De op 31 december 2017 opgebouwde ouderdomspensioenaanspraken op pensioenleeftijden 65 en 67 jaar zijn actuariael neutraal omgerekend naar een pensioenleeftijd 68 jaar op basis van de grondslagen per 31 oktober 2017. In de analyse over 2018 wordt gerekend met de grondslagen per 31 december 2017. Hierdoor ontstaat een effect op de technische voorziening behorende bij het ouderdomspensioen van € 0,6 miljoen.

Dekkingsgraden

De (nominale) dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt berekend door op balansdatum het balanstotaal minus de kortlopende schulden te delen op de technische voorzieningen zoals opgenomen in de balans.

De beleidsdekkingsgraad is gebaseerd op het rekenkundig gemiddelde van de dekkingsgraden over de laatste 12 maanden. Hierbij wordt steeds gebruik gemaakt van de meest actuele inschatting van de betreffende dekkingsgraden.

De reële dekkingsgraad is conform de definitie van het FTK gelijk aan de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die is vereist voor volledige toeslagverlening op basis van prijsinflatie.

12.4.2.2 Grondslagen voor waardering van activa en passiva

Beleggingen

Algemeen

De beleggingen worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Het begrip marktwaarde is te beschouwen als synoniem van actuele waarde. Onder waardering op marktwaarde wordt verstaan: het bedrag waarvoor een actief kan worden verhandeld of een passief kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde partijen, die tot een transactie bereid en onafhankelijk van elkaar zijn.

De beleggingen voor risico pensioenfonds zijn inclusief opgelopen rente op liquide middelen, vastrentende waarden en derivaten, de zogeheten dirty value.

De waardering in niet-beursgenoteerde beleggingsinstellingen geschiedt tegen actuele waarde.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen.

Vastgoedbeleggingen

Beursgenoteerde (indirecte) vastgoedbeleggingen worden gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurskoers of afgegeven intrinsieke waarde. De marktwaarde van niet-beursgenoteerde (indirecte) vastgoedbeleggingen is gebaseerd op het aandeel dat het pensioenfonds heeft in het eigen vermogen van de niet-beursgenoteerde vastgoedbelegging per balansdatum.

Aandelen

Beursgenoteerde aandelen en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum of afgegeven intrinsieke waarde.

Vastrentende waarden

Beursgenoteerde vastrentende waarden en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum of afgegeven intrinsieke waarde.

De lopende interest op vastrentende waarden wordt gepresenteerd als onderdeel van de marktwaarde van de vastrentende waarden.

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd op actuele waarde, te weten de relevante marktnoteringen of, als die niet beschikbaar zijn, de waarde die wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingsmodellen.

Indien een derivatenpositie negatief is wordt het bedrag onder de schulden verantwoord.

Overige beleggingen

Overige beleggingen worden gewaardeerd op marktwaarde. Indien geen marktwaarde beschikbaar is, wordt de waarde bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingsmodellen.

Beleggingen voor risico deelnemers

De grondslagen voor de waardering van de beleggingen voor risico deelnemers zijn gelijk aan die voor de beleggingen voor risico van het pensioenfonds worden aangehouden.

Securities lending

Het pensioenfonds is betrokken bij één of meer securities-lendingprogramma's, waarbij bepaalde effecten voor een korte periode worden uitgeleend aan andere marktpartijen. Beleggingen die in het kader van een securities-lendingcontract worden uitgeleend, blijven deel uitmaken van de balans en worden gewaardeerd conform de grondslag voor waardering en resultaatbepaling zoals die geldt voor deze beleggingen.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij eerste verwerking gewaardeerd op actuele waarde. Na eerste verwerking worden vorderingen gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten) onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid.

Vorderingen in verband met beleggingstransacties conform RJ 610.230 zijn verantwoord onder de post vorderingen en overlopende activa.

Liquide middelen

Liquide middelen worden tegen nominale waarde gewaardeerd. Onder de liquide middelen zijn opgenomen die kas- en banktegoeden die onmiddellijk opeisbaar zijn dan wel een looptijd korter dan twaalf maanden hebben. Zij worden onderscheiden van tegoeden in verband met beleggingstransacties. Liquide middelen uit hoofde van beleggingstransacties worden gepresenteerd onder de beleggingen.

Stichtingskapitaal en reserves

Stichtingskapitaal en reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle actiefposten en posten van het vreemd vermogen, inclusief de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds en overige technische voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen in de balans zijn opgenomen.

De statutaire reserves en de overige wettelijke reserves die het pensioenfonds conform artikel 2:389 en artikel 2:390 BW vormt, blijken op grond van artikel 2:373 lid 1 BW afzonderlijk uit de balans.

Technische voorzieningen

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds

De voorziening voor pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds wordt gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). De actuele waarde wordt bepaald op basis van de contante waarde van de beste inschatting van toekomstige kasstromen die samenhangen met de op balansdatum onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen. Onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen zijn de opgebouwde nominale aanspraken en de onvoorwaardelijke (toezeggingen tot) toeslagen. De contante waarde wordt bepaald met gebruikmaking van de markttrente, waarvoor de actuele rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door DNB wordt gebruikt.

Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van het op de balansdatum geldende pensioenreglement en van de over de verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken. Jaarlijks wordt door het bestuur besloten of toeslagen op de opgebouwde pensioenaanspraken worden verleend. Alle per balansdatum bestaande besluiten tot toeslagverlening (ook voor

besluiten na balansdatum voor zover sprake is van ex-ante- condities) zijn in de berekening begrepen. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen.

Bij de berekening van de voorziening wordt rekening gehouden met premievrije pensioenopbouw in verband met invaliditeit op basis van de contante waarde van premies waarvoor vrijstelling is verleend wegens arbeidsongeschiktheid.

Bij de bepaling van de actuariële uitgangspunten wordt uitgegaan van voor de toezichthouder acceptabele grondslagen, waarbij rekening wordt gehouden met de voorzienbare trend in overlevingskansen.

De berekeningen zijn uitgevoerd op basis van de volgende actuariële grondslagen en veronderstellingen:

- ▶ De gehanteerde marktrente die gebaseerd is op de rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door DNB, rekening houdend met een looptijd van de uitkeringen. Ultimo 2018 is het contant maken met deze rentetermijnstructuur vergelijkbaar met het contant maken met een vaste rente van 1,38% over de hele looptijd (ultimo 2017: 1,48%).
- ▶ Overlevingstafels, te weten de AG-prognosetafels 2018 met ervaringssterfte op basis van ervaringscorrectiefactoren Towers Watson Netherlands B.V., fonds-specifieke leeftijds- en geslachtsafhankelijke correctiefactor.
- ▶ Actieve deelnemers worden verondersteld een partner te hebben op de pensioendatum. Voor gewezen deelnemers wordt, afhankelijk van het van toepassing zijnde reglement, uitgegaan van bovenstaande veronderstelling dan wel de werkelijke burgerlijke staat. Er wordt verondersteld dat alle mannen 2 jaar en 5 maanden ouder zijn dan de vrouwelijke verzekerden en de vrouwen 1 jaar en 11 maanden jonger zijn dan de mannelijke verzekerden. Voor pensioengerechtigden wordt uitgegaan van de werkelijke burgerlijke staat.
- ▶ Er is geen rekening gehouden met toekomstige toeslagen op pensioenaanspraken.
- ▶ Kostenopslag ter grootte van 2,2% van de voorziening voor pensioenverplichtingen in verband met toekomstige administratie- en excassokosten.

Overige technische voorzieningen

De voorziening voor arbeidsongeschiktheid is bestemd voor eventuele toekomstige premievrijstelling van per de balansdatum zieke deelnemers. De voorziening is per de balansdatum gelijk aan het totaal van de verwachte toekomstige schadelasten voor de zieke deelnemers.

Deze voorziening wordt post voor post berekend waarbij deelnemers met een ziekteperiode van 42 weken of langer geacht worden arbeidsongeschikt te worden. Van deelnemers met een ziekteperiode van minder dan 42 weken wordt verwacht dat zij zullen reactiveren voor ingang van arbeidsongeschiktheid.

In de ziekenvoorziening wordt rekening gehouden met het arbeidsongeschiktheidspensioen en met de jaarlijkse stijging van de pensioengrondslag met de loonindex bij de vaststelling van de premievrijstelling.

Voorzieningen voor risico van deelnemers

De waardering van de voorzieningen voor risico van deelnemers wordt bepaald door de waardering van de tegenover deze voorzieningen aangehouden beleggingen.

Overige schulden en overlopende passiva

Overige schulden en overlopende passiva worden bij eerste verwerking gewaardeerd op actuele waarde. Na eerste verwerking worden schulden gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten).

Schulden in verband met beleggingstransacties conform RJ 610.268 zijn verantwoord onder de post overige schulden en overlopende passiva.

Kortlopende schulden hebben een looptijd korter dan een jaar.

12.4.2.3 Grondslagen voor bepaling van saldo van baten en lasten

Algemeen

De in de staat van baten en lasten opgenomen posten zijn in belangrijke mate gerelateerd aan de in de balans gehanteerde waarderingsgrondslagen voor beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen. Zowel gerealiseerde als ongerealiseerde resultaten worden rechtstreeks verantwoord in de staat van baten en lasten.

Premiebijdragen (van werkgevers en werknemers)

Onder premiebijdragen van werkgevers en werknemers wordt verstaan de aan derden in rekening gebrachte c.q. te brengen bedragen voor de in het verslagjaar verzekerde pensioenen onder aftrek van kortingen. Premies zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben. Extra storting en opslagen op de premie zijn eveneens als premiebijdragen verantwoord.

Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten worden verstaan de gerealiseerde en ongerealiseerde waardewijzigingen en valutare resultaten. In de jaarrekening wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen. (In)directe beleggingsresultaten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten wordt in dit verband verstaan rentebaten en -lasten, dividenden, huuropbrengsten en soortgelijke opbrengsten.

Dividend wordt verantwoord op het moment van betaalbaarstelling.

Kosten vermogensbeheer

Onder kosten van vermogensbeheer worden zowel de externe als de daaraan toegerekende interne kosten verstaan.

Verrekening van kosten

Met de directe en indirecte beleggingsopbrengsten zijn verrekend de aan de opbrengsten gerelateerde transactiekosten, provisies, valutaverschillen e.d.

Beleggingsresultaten risico deelnemers

De grondslagen voor bepaling van het resultaat betreffende beleggingsresultaten risico deelnemers zijn gelijk aan de grondslagen voor bepaling van het resultaat betreffende beleggingsresultaten risico pensioenfonds.

Pensioenuitkeringen

De pensioenuitkeringen betreffen de aan deelnemers uitgekeerde bedragen inclusief afkopen. De pensioenuitkeringen zijn berekend op actuariële grondslagen en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Er is sprake van een relatie tussen Stichting Pensioenfonds Gasunie, de aangesloten werkgevers en de bestuurders van het pensioenfonds. Er vinden geen transacties tussen de aangesloten partijen plaats.

Pensioenuitvoeringskosten

De pensioenuitvoeringskosten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds

Pensioenopbouw

Bij de pensioenopbouw zijn aanspraken en rechten over het boekjaar gewaardeerd naar het niveau dat zij op balansdatum hebben.

Indexering en overige toeslagen

Het bestuur streeft naar waardevastheid van de ingegane en premievrije pensioenaanspraken door middel van het verlenen van een jaarlijkse toeslag (indexatie). Maatstaf voor een eventuele toeslagverlening is de gemiddelde stijging van de

consumentenprijsindex (CPI) voor alle huishoudens (afgeleid) over de maanden augustus, september en oktober zoals gepubliceerd door het CBS.

Voor alle deelnemers probeert het pensioenfonds de opgebouwde pensioenen te verhogen met de prijsontwikkeling. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening die afhankelijk van de financiële situatie van het pensioenfonds verleend wordt. De toeslagen worden gefinancierd door overrendement.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met 0,26% negatief (2017: 0,22% negatief), op basis van de éénjaarsrente van de DNB-curve aan het begin van het verslagjaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Vooraf wordt een actuariële berekening gemaakt van de toekomstige pensioenuitvoeringskosten (met name excassokosten) en pensioenuitkeringen die in de voorziening pensioenverplichtingen worden opgenomen. Deze post betreft de vrijval ten behoeve van de financiering van de kosten en uitkeringen van het verslagjaar.

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. Het effect van de verandering van de rentetermijnstructuur wordt verantwoord onder het hoofd wijziging marktrente.

Wijzigingen actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Een resultaat op overdrachten kan ontstaan doordat de vrijval van de voorziening plaatsvindt tegen fondstarieven, terwijl het bedrag dat wordt overgedragen gebaseerd is op de wettelijke factoren voor waardeoverdrachten. De tarieven van het pensioenfonds wijken af van de wettelijke tarieven.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

De overige mutaties ontstaan door mutaties in de aanspraken door overlijden, arbeidsongeschiktheid en pensioneren.

Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers betreft de wijzigingen in de waarde van de technische voorziening voor risico deelnemers.

Pensioenspaarreglement

Sinds 2001 biedt het pensioenfonds zijn deelnemers de mogelijkheid tot “individueel pensioensparen” via het pensioenspaarreglement. Met het door de deelnemer opgebouwde kapitaal op de pensioendatum kan aanvullend pensioen bij het pensioenfonds worden ingekocht. De individuele pensioenspaarmodule van het pensioenfonds heeft, ondanks de vereiste solidariteitskenmerken, een ander karakter dan de collectieve pensioenregeling. Met name de financiële risico's, waaronder de beleggingsrisico's, komen tijdens de opbouwfase voor rekening van de individuele deelnemers. Vanaf 1 januari 2015 is het niet meer mogelijk om nieuw geld in te leggen en daarmee is de pensioenspaarregeling een gesloten regeling geworden.

Saldo overdrachten van rechten

De post saldo overdrachten van rechten bevat het saldo van bedragen uit hoofde van overgenomen dan wel overgedragen pensioenverplichtingen.

Overige baten en lasten

Overige baten en lasten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

12.4.2.4 Grondslagen kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is volgens de directe methode opgesteld. Alle ontvangsten en uitgaven worden hierbij als zodanig gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

12.5 Toelichting op de balans per 31 december 2018

ACTIVA

1. Beleggingen voor risico pensioenfondsen

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari						
2018	137.933	770.291	643.125	6.904	1.694	1.559.947
Aankopen	37.736	666	564.820	3.117	0	606.339
Verkopen	-25.724	-40.518	-558.407	38.541	0	-586.108
Herwaardering	1.169	-30.843	1.511	-39.143	0	-67.306
Overige mutaties	-84	-2	-380	-2.584	-1.029	-4.079
Stand per 31 december						
2018	151.030	699.594	650.669	6.835	665	1.508.793
Schuldpositie derivaten (credit)						11.355
						1.520.148

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari						
2017	113.819	754.245	608.636	-8.062	789	1.469.427
Aankopen	39.483	25.455	587.659	19.774	0	672.371
Verkopen	-31.544	-71.162	-529.183	-47.033	0	-678.922
Herwaardering	15.152	62.892	-21.918	37.374	0	93.500
Overige mutaties	1.023	-1.139	-2.069	4.851	905	3.571
Stand per 31 december						
2017	137.933	770.291	643.125	6.904	1.694	1.559.947
Schuldpositie derivaten (credit)						9.286
						1.569.233

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
Vastgoedbeleggingen		
Indirecte vastgoedbeleggingen, zijn de participaties in beleggingsinstellingen die beleggen in vastgoed	151.030	137.849
Vorderingen	0	84
	<u>151.030</u>	<u>137.933</u>

De vorderingen ultimo 2018 zijn dit jaar gepresenteerd onder Vorderingen en overlopende activa. In 2017 betreft het terug te vorderen dividendbelasting.

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2018		2017	
	€	%	€	%
Altera Vastgoed	33.140	21,9	25.964	18,8
CBRE Fund	34.467	22,8	30.590	22,2
Unibail-Rodamco SE	9.082	6,0	10.671	7,7
Vonovia SE	10.189	6,8	10.311	7,5
Deutsche AG	7.041	4,7	7.521	5,5
	<u>93.919</u>	<u>62,2</u>	<u>85.057</u>	<u>61,7</u>

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
Aandelen		
Beursgenoteerde aandelen	1.908	1.888
Beursgenoteerde en niet beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in aandelen	697.686	768.403
	<u>699.594</u>	<u>770.291</u>

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2018		2017	
	€	%	€	%
BlackRock Fund	<u>697.686</u>	<u>99,7</u>	<u>768.403</u>	<u>99,8</u>

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
Vastrentende waarden		
Obligaties	369.205	364.255
Hypothecaire obligaties	8.089	9.227
Hypothekefondsen	19.570	19.831
Beursgenoteerde en niet beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in vastrentende waarden	251.437	247.064
Opgelopen rente	2.368	2.748
	<u></u>	<u></u>

650.669	643.125
---------	---------

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2018		2017	
	€	%	€	%
US staatsobligaties	133.590	20,5	113.922	17,7
Lombard Odier Bond Funds	187.835	28,9	189.205	29,5
Euro staatsobligaties	235.616	36,2	250.332	38,9
Institutional Cash Series PLC - Institutional				
Euro	64.253	9,9	57.889	9,0
	621.294	95,5	611.348	95,1

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
Derivaten		
Valutaderivaten	1.526	9.171
Aandelenderivaten	0	303
Rentederivaten	13.447	916
Opgelopen rente	3.217	5.800
	18.190	16.190

Onderstaande tabel geeft een samenvatting van de derivatenpositie op 31 december 2018:

2018	Gemiddelde	Contract-	Saldo waarde	Positieve	Negatieve
Type contract	looptijd	omvang		waarde	waarde
		€	€	€	€
Valutaderivaten <12-03-2019		503.603	5.915	1.524	-4.391
Aandelenderivaten		108	2	2	0
Rentederivaten <14-09-2057		2.323.100	23.628	16.664	-6.964
Overige derivaten		123.328	0	0	0
		2.950.139	29.545	18.190	-11.355

Onderstaande tabel geeft een samenvatting van de derivatenpositie op 31 december 2017:

2017	Gemiddelde	Contract-	Saldo waarde	Positieve	Negatieve
Type contract	looptijd	omvang		waarde	waarde
		€	€	€	€
Valutaderivaten 12-01-2018<>12-03-2018		698.732	7.690	9.171	1.481
Aandelenderivaten		263	303	303	0
Rentederivaten 02-02-2017<>07-11-2056		564.300	-6.888	916	7.804
Overige derivaten		0	5.800	5.800	0
		1.263.295	6.905	16.190	9.285

Het pensioenfonds heeft eind 2018 € 12,7 miljoen aan onderpand ontvangen in de vorm van (staats) obligaties en € 0,5 miljoen aan liquiditeiten als gevolg van positieve waardeontwikkeling van de derivaten. Het ontvangen onderpand staat niet ter vrije beschikking.

Het pensioenfonds heeft eind 2018 € 6,2 miljoen aan onderpand verstrekt in de vorm van (staats) obligaties als gevolg van negatieve waardeontwikkeling van derivaten. De verstrekte (staats) obligaties zijn verantwoord onder de vastrentende waarden.

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
Overige beleggingen		
Liquide middelen (op beleggingsrekeningen)	665	1.694
	<u>665</u>	<u>1.694</u>

Securities lending

Het pensioenfonds is betrokken bij securities-lendingprogramma's, waarbij bepaalde effecten voor een korte periode worden uitgeleend aan andere marktpartijen. De beheerders hanteren hiervoor strikte richtlijnen die er onder andere op gericht zijn dat er voldoende onderpand wordt gesteld en dat het stemrecht kan worden uitgeoefend. Beleggingen die in het kader van een securities-lendingcontract worden uitgeleend, blijven deel uitmaken van de balans en worden gewaardeerd conform de grondslag voor waardering en resultaatbepaling zoals die geldt voor deze beleggingen. Een gedeelte van de staatsobligatieportefeuille is beschikbaar om als collateral te kunnen worden ingezet.

Schattingen en oordelen

De boekwaarde van alle activa en de financiële verplichtingen op balansdatum benadert de marktwaarde. Zoals vermeld in de toelichting zijn de beleggingen van het pensioenfonds nagenoeg allemaal gewaardeerd tegen marktwaarde per balansdatum en is het over het algemeen mogelijk en gebruikelijk om de marktwaarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen. Voor sommige andere financiële instrumenten, zoals beleggingsvorderingen en -schulden, geldt dat de boekwaarde de marktwaarde benadert als gevolg van het kortetermijnkarakter van de vorderingen en schulden. Voor de meerderheid van de financiële instrumenten van het pensioenfonds kan gebruik worden gemaakt van marktnoteringen. Echter, bepaalde financiële instrumenten, zoals bijvoorbeeld derivaten zijn gewaardeerd door middel van gebruikmaking van waarderingmodellen en -technieken, inclusief verwijzing naar de huidige reële waarde van vergelijkbare instrumenten. Hierbij kan het volgende onderscheid worden gemaakt:

	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	Netto-contante waarde	Andere methoden	Totaal
	€	€	€	€	€
Per 31 december 2018					
Vastgoedbeleggingen	74.457	0	0	76.573	151.030
Aandelen	699.594	0	0	0	699.594
Vastrentende waarden	631.099	0	0	19.570	650.669
Derivaten	0	0	6.835	0	6.835
Overige beleggingen	0	0	0	665	665
	<u>1.405.150</u>	<u>0</u>	<u>6.835</u>	<u>96.808</u>	<u>1.508.793</u>

	Genoteerde marktprijzen	Onafhanke-lijke taxaties	Netto- contante waarde	Andere methoden	Totaal
	€	€	€	€	€
Per 31 december 2017					
Vastgoedbeleggingen	79.151	0	0	58.782	137.933
Aandelen	770.291	0	0	0	770.291
Vastrentende waarden	623.294	0	0	19.831	643.125
Derivaten	0	0	6.904	0	6.904
Overige beleggingen	0	0	0	1.694	1.694
	<u>1.472.736</u>	<u>0</u>	<u>6.904</u>	<u>80.307</u>	<u>1.559.947</u>

De niet-beursgenoteerde vastgoedbeleggingen zijn gerapporteerd onder de categorie "Andere methode".

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
2. Beleggingen voor risico deelnemers		
Aandelen	215	233
Vastrentende waarden	614	631
Overige beleggingen	3	0
	<u>832</u>	<u>864</u>

Overige toelichtingen

3. Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen op de werkgever(s)	0	50
Vorderingen op deelnemers van het pensioenfonds	4	131
Beleggingsdebiteuren	644	0
Overige vorderingen en overlopende activa	0	16
	<u>648</u>	<u>197</u>

Alle vorderingen hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

De vorderingen op de deelnemers van het pensioenfonds bestaat uit in het verleden teveel uitgekeerde pensioenen die worden teruggevorderd.

De overige vorderingen en overlopende activa bestaan uit vooruitbetaalde kosten met betrekking tot de bestuursaansprakelijkheidsverzekering.

Beleggingsdebiteuren

Te vorderen dividend	317	0
Te vorderen dividendbelasting	285	0
Overige vorderingen	42	0
	<u>644</u>	<u>0</u>

4. Overige activa

Liquide middelen op niet-beleggingsrekeningen	<u>552</u>	<u>1.097</u>
---	------------	--------------

De tegoeden bij banken staan ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

PASSIVA

	2018	2017
	€	€
Algemene reserve		
Stand per begin boekjaar	165.070	38.657
Allocatie van het resultaat binnen het eigen vermogen	-83.163	126.413
	81.907	165.070

Dekkingsgraad, vermogenspositie en herstelplan

	2018	2017
	%	%
De dekkingsgraad is ultimo jaar als volgt:		
Nominale dekkingsgraad	105,8	111,8
Reële dekkingsgraad	91,6	88,0
Beleidsdekkingsgraad	112,0	108,3

De vermogenspositie van het pensioenfonds per ultimo boekjaar kan worden gekarakteriseerd als een reservetekort, omdat de beleidsdekkingsgraad per ultimo boekjaar van 112,0% lager is dan de dekkingsgraad behorende bij het vereist eigen vermogen (VEV) van 123,9% maar hoger dan de dekkingsgraad behorende bij het minimaal vereist eigen vermogen (MVEV) van 104,2%.

Het vereist vermogen is te beschouwen als de wettelijk vereiste solvabiliteitsmarge. Ultimo 2018 is het stichtingskapitaal vermeerderd met de algemene reserve van het pensioenfonds is lager dan het vereist eigen vermogen maar hoger dan het minimaal vereist vermogen.

	2018	2017
	€	€
Stichtingskapitaal en reserves	81.907	165.070
Minimaal vereist eigen vermogen	59.699	58.538
Vereist eigen vermogen	340.056	337.721

Herstelplan

Het pensioenfonds heeft begin 2019 een herstelplan ingediend bij de toezichthouder. Het herstelplan laat zien dat, gegeven de wettelijk voorgeschreven manier van berekenen, het pensioenfonds verwacht dat zij in 2028 een beleidsdekkingsgraad heeft boven de op dat moment berekende vereiste dekkingsgraad (strategisch) van 123,9%. Met name overrendement draagt bij aan het herstel.

Haalbaarheidstoets

Op grond van het per 1 januari 2015 gewijzigde financieel toetsingskader, moet een pensioenfonds jaarlijks een haalbaarheidstoets uitvoeren en moet het pensioenfonds laten zien dat het afgesproken premiebeleid reëel en haalbaar is, als ook dat het pensioenfonds een voldoende herstelkracht heeft. De haalbaarheidstoets van medio 2018 laat zien dat de door het pensioenfonds vastgestelde beleidsgrenzen voldoen aan de uitkomsten van de haalbaarheidstoets.

Statutaire regelingen omtrent de bestemming van het saldo van baten en lasten

Het negatieve saldo van de staat van baten en lasten van 83.163 over 2018 is onttrokken aan de algemene reserve.

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
5. Technische voorzieningen		
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds	1.412.413	1.387.768
Overige technische voorzieningen	8.158	7.200
	<u>1.420.571</u>	<u>1.394.968</u>
	2018	2017
	€	€
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds		
Stand per begin boekjaar	1.387.768	1.416.972
Pensioenopbouw	31.643	33.630
Rentetoevoeging	-3.631	-3.037
Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten	-40.139	-39.813
Wijziging rentetermijnstructuur	58.906	-17.796
Wijziging actuariële uitgangspunten	-11.956	1.352
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	3.242	-1.451
Aanpassing sterftekansen	-10.907	0
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-2.513	-2.089
	<u>1.412.413</u>	<u>1.387.768</u>

Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariel berekende waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen. Verder is hierin begrepen het effect van de individuele salarisontwikkeling.

Toeslagverlening

Voor alle deelnemers probeert het pensioenfonds de opgebouwde pensioenen te verhogen met de prijsontwikkeling. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening die afhankelijk van de financiële situatie van het pensioenfonds verleend wordt. De toeslagen worden gefinancierd door overrendement.

Per 1 januari 2019 is een toeslag verleend van 0,2%. Deze toeslag wordt niet meegenomen in de voorziening, omdat het besluit tot toeslagverlening is genomen na balansdatum.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met -0,26% (2017: -0,22%), op basis van de éénjaarsrente op de interbancaire swapmarkt aan het begin van het verslagjaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Verwachte toekomstige pensioenuitkeringen worden vooraf actuariel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onttrekking voor uitkeringen betreft het bedrag dat vrijvalt ten behoeve van de financiering van de verwachte pensioenuitkeringen in de verslagperiode.

Toekomstige pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuariel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onttrekking voor uitvoeringskosten betreft het bedrag dat vrijvalt ten behoeve van de financiering van de verwachte uitvoeringskosten in de verslagperiode.

Wijziging rentetermijnstructuur

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur.

De ontwikkeling van de gemiddelde marktrente (interne rekenrente) is als volgt:

	Rentepercentage per 31 december
2017	1,48
2018	1,38

Wijziging actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

Het pensioenfonds hanteert sinds vele jaren een opslag voor de overlijdensuitkering van 0,85% van de voorziening voor (tijdelijk) ouderdomspensioen en ingegaan arbeidsongeschiktheidspensioen. De overlijdensopslag daalt per ultimo boekjaar naar 0,58%. Dit zorgt voor een daling van de technische voorziening met € 2,9 miljoen.

De aanname voor het leeftijdsverschil tussen mannen en vrouwen was dat mannen 3 jaar ouder zijn dan vrouwen. Per einde boekjaar is dit gewijzigd naar 2 jaar en 5 maanden voor mannen (man ouder dan vrouw) en 1 jaar en 11 maanden voor vrouwen (vrouw jonger dan man). Deze wijziging leidt tot een daling van de technische voorziening met € 9,7 miljoen.

Per 1 januari 2018 is de pensioenregeling gewijzigd. De pensioenleeftijd is verhoogd van 67 naar 68 jaar. Het opbouwpercentage is ongewijzigd gebleven. De op 31 december 2017 opgebouwde ouderdomspensioenaanspraken op pensioenleeftijden 65 en 67 jaar zijn actuariëel neutraal omgerekend naar een pensioenleeftijd 68 jaar op basis van de grondslagen per 31 oktober 2017. In de analyse over 2018 wordt gerekend met de grondslagen per 31 december 2017. Hierdoor ontstaat een effect op de technische voorziening behorende bij het ouderdomspensioen van € 0,6 miljoen.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

	2018	2017
	€	€
Toevoeging aan de technische voorzieningen	3.242	820
Onttrekking aan de technische voorzieningen	0	-2.271
	3.242	-1.451

Aanpassing sterftekansen

In 2018 heeft er een wijziging van de toe te passen AG-prognosetafel plaatsgevonden. De voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds is bepaald aan de hand van de Prognosetafel AG2018. Dit heeft een verlagend effect op de voorziening van € 13,5 miljoen.

Daarnaast heeft een herijking van de ervaringssterfte plaatsgevonden. De introductie van de nieuwe ervaringssterfte zorgt voor een verhoogde voorziening van € 2,6 miljoen.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
Resultaat op kans systemen:		
Sterfte	-3.206	-1.261
Arbeidsongeschiktheid	279	-1.314
Mutaties	414	486
	<u>-2.513</u>	<u>-2.089</u>

De voorziening voor pensioenverplichtingen is naar categorieën als volgt samengesteld:

	2018		2017	
	€	Aantallen	€	Aantallen
Actieve en arbeidsongeschikte deelnemers	696.206	1.743	676.118	1.763
Gepensioneerden	603.699	1.686	610.980	1.681
Slapers	82.104	590	70.796	561
	<u>1.382.009</u>	<u>4.019</u>	<u>1.357.894</u>	<u>4.005</u>
Toekomstige kosten uitvoering pensioenregeling	30.404	-	29.874	-
Voorziening voor pensioenverplichtingen	<u>1.412.413</u>	<u>4.019</u>	<u>1.387.768</u>	<u>4.005</u>

Korte beschrijving pensioenregeling

Het pensioenfonds voert voor meerdere doelgroepen pensioenregelingen uit. Hierin zijn ouderdomspensioenen, partnerpensioenen, wezenpensioenen en arbeidsongeschiktheidspensioenen geregeld.

In 2018 hebben de actieve deelnemers pensioen opgebouwd volgens het Pensioenreglement 2013. De pensioenleeftijd is vanaf 2018 aangepast naar 68 jaar. Het betreft een voorwaardelijke middelloonregeling met CDC-financiering. Kenmerkend voor CDC is dat de werkgever een vaste premie afdraagt aan het pensioenfonds. Per 1 januari 2015 is dit pensioenreglement aangepast aan het Witteveen kader. De pensioenopbouw is beperkt tot een pensioengevend salaris van € 105.075 (2018), het opbouwpercentage is 1,875% en de franchise is gelijkgesteld aan de fiscaal minimale franchise. Sinds 2015 komen gedeeltelijk arbeidsongeschikte werknemers met een uitkering op basis van de WIA ook in aanmerking voor een gedeeltelijk arbeidsongeschiktheidspensioen.

Daarnaast voert het bestuur een aantal voorgaande regelingen uit die geen actieve deelnemers meer kennen.

Dit zijn de volgende pensioenregelingen:

- ▶ Pensioenreglement 1991 voor deelnemers geboren vóór 1 juli 1937.
- ▶ Pensioenreglementen 1994 voor deelnemers die na 30 juni 1937 en vóór 1 januari 1950 zijn geboren en tevens in dienst zijn gekomen vóór 1 januari 2006. Dit betreft het Pensioenreglement 1994, Overgangsbepalingen 1994 en het Reglement Regeling Vervroegd Uittreden.
- ▶ Pensioenreglement 2006 voor deelnemers die op of na 1 januari 1950 zijn geboren, dan wel voor deelnemers die na 31 december 2005 in dienst zijn gekomen. Voor werknemers van Gasunie is de opbouw in dit pensioenreglement per 30 juni 2013 beëindigd. Voor werknemers van GasTerra is dit per 31 december 2013 het geval. Pensioenreglement 2010 voor werknemers die op of na 1 juli 2010 zijn toegetreden tot de Raad van Bestuur van Gasunie. De opbouw in dit pensioenreglement is per 30 juni 2013 beëindigd.

Toeslagverlening

De financiële positie van het pensioenfonds heeft gevolgen voor de toekenning van toeslagen. Het bestuur streeft naar waardevastheid van de ingegane pensioenen en premievrije pensioenaanspraken door middel van het verlenen van een jaarlijkse toeslag (indexatie). Maatstaf voor de toeslagverlening is de gemiddelde stijging van de consumentenprijsindex (CPI) voor alle huishoudens (afgeleid) over de maanden augustus, september en oktober zoals gepubliceerd door het CBS, en de hiervoor beschikbare financiële middelen. Voor de toeslagverlening wordt als regel geen reservering aangehouden. De toekomstbestendige indexatiegrens (TBI) bedraagt 122,3%.

Inhaaltoeslagen

Onder bepaalde omstandigheden kunnen inhaaltoeslagen worden toegekend. Inhaaltoeslagen zijn toeslagen die worden toegezegd, voor zover in het verleden niet voor 100% is geïndexeerd. Om inhaaltoeslagen te kunnen toekennen is een

dekkingsgraad boven een bepaald niveau vereist. Gezien de huidige stand van de dekkingsgraad zijn inhaaltoeslagen op korte termijn niet te verwachten. Het bestuur van het pensioenfonds geeft in haar jaarrekening elk jaar een specificatie van het verschil tussen de volledige en de werkelijk toegekende toeslagen.

In het boekjaar zijn geen inhaaltoeslagen verleend.

Tot en met het jaar 2015 is er bij actieven geen sprake van gemiste toeslagen, met uitzondering van de toeslagen op de tot 2006 opgebouwde rechten uit de Regeling Vervroegde Uittreding (RVU). Deze komen overeen met de niet-verleende toeslagen voor de pensioengerechtigden en gewezen deelnemers. Per 1 januari 2016 is er een toeslag verleend van 1,53% aan actieve deelnemers. De loonindex bedroeg 2,00%. De feitelijke toeslag was daarmee lager dan de loonindex maar hoger dan de prijsindex. Reglementair is bepaald dat in dat geval geen indexatieachterstand ontstaat. Per 1 januari 2017 en 1 januari 2018 zijn geen toeslagen verleend. Per 1 januari 2019 is een gedeeltelijke toeslag verleend van 0,2%. Per 1 januari 2019 is er voor actieven een achterstand ontstaan van 3,0%.

De toeslagverlening aan inactieve deelnemers is de afgelopen jaren een aantal keer achtergebleven bij de maatstaf. Per 1 januari 2019 is een gedeeltelijke toeslag verleend van 0,2%. Ultimo boekjaar bedraagt de achterstand 13,9%.

Het besluit tot het verlenen van toeslag per 1 januari 2019 is na balansdatum genomen. De toeslag wordt daarom niet meegenomen in de voorziening per 31 december 2018.

	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Vershil	Cumulatief verschil (t.o.v. ambitie)
	%	%	%	%
Toeslagverlening inactieve deelnemers				
2010 en eerder	2,90	-	2,90	2,90
2011	0,80	-	0,80	3,70
2012	2,50	-	2,50	6,30
2013	2,00	-	2,00	8,44
2014	1,00	-	1,00	9,53
2015	0,50	-	0,50	10,07
2016	0,40	-	0,40	10,51
2017	0,20	-	0,20	10,74
2018	1,40	-	1,40	12,29
2019	1,60	0,20	1,40	13,90

Het toeslagpercentage is bepaald over het lopende boekjaar en gaat in per 1 januari van het daaropvolgende jaar.

	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Vershil	Cumulatief verschil (t.o.v. ambitie)
	%	%	%	%
Toeslagverlening actieve deelnemers				
2017	0,20	-	0,20	0,20
2018	1,40	-	1,40	1,60
2019	1,60	0,20	1,40	3,00

Het toeslagpercentage is bepaald over het lopende boekjaar en gaat in per 1 januari van het daaropvolgende jaar.

Overige technische voorzieningen

	2018	2017
	€	€
<i>Ziekenvoorziening</i>		
Stand per begin boekjaar	7.200	9.625
Dotatie/onttrekking aan de voorziening	958	-2.425
	<u>8.158</u>	<u>7.200</u>

De ziekenvoorziening is in 2018 gestegen van 7.200 naar 8.158. Het aantal deelnemers in de ziekenvoorziening is gedaald van 22 naar 16. Door wijzigingen in de samenstelling van de populatie en de daling van de rente is de voorziening toegenomen, terwijl het aantal deelnemers gedaald is.

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
6. Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers		
Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers	<u>832</u>	<u>864</u>
Stand per begin boekjaar	864	970
Uitkeringen en onttrekkingen	-29	-108
Beleggingsresultaten risico deelnemers	-3	2
	<u>832</u>	<u>864</u>

Pensioenspaarreglement

Met ingang van 2001 biedt het pensioenfonds zijn deelnemers de mogelijkheid tot “individueel pensioensparen” via het Pensioenspaarreglement. Met het door de deelnemer opgebouwde kapitaal op de pensioendatum kan aanvullend pensioen bij het pensioenfonds worden ingekocht. De individuele pensioenspaarmodule van het pensioenfonds heeft, ondanks de vereiste solidariteitskenmerken, een ander karakter dan de collectieve pensioenregeling. Met name de financiële risico's, waaronder de beleggingsrisico's, komen tijdens de opbouwfase voor rekening van de individuele deelnemers.

Vanaf 1 januari 2015 is het niet meer mogelijk om nieuw geld in te leggen en daarmee is de pensioenspaarregeling een gesloten regeling geworden.

	31-12-2018	31-12-2017
	€	€
7. Derivaten		
Derivaten	<u>11.355</u>	<u>9.286</u>

De derivaten bestaan uit valuta- en rentederivaten die een negatieve waarde kennen.

8. Overige schulden en overlopende passiva

Pensioenuitkeringen	0	8
Belastingen en premies sociale verzekeringen	942	936
Opbouwdepot	0	0
Beleggingscrediteuren	6.319	0
Overige schulden en overlopende passiva	254	259
	<u>7.515</u>	<u>1.203</u>

De beleggingscrediteuren betreffen nog af te wikkelen transacties.
 Alle schulden hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

Opbouwdepot

Opbouwdepot	0	3.927
Toegekend beleggingsrendement	0	143
Ottrekking	0	-4.070
Stand per 31 december	<u>0</u>	<u>0</u>

12.6 Risicobeheer

Het pensioenfonds wordt bij het beheer van de pensioenverplichtingen en de financiering daarvan geconfronteerd met risico's. De belangrijkste doelstelling van het fonds is het nakomen van de pensioentoezeggingen. Het solvabiliteitsrisico is daarmee het belangrijkste risico voor het fonds.

In 2018 heeft het bestuur hernieuwd een Risico Self Assessment (RSA) uitgevoerd en uitkomsten hiervan vormen mede de basis voor het beleid van het fonds en toelichting hierna. Dit beleid is verwoord in de ABTN van het fonds. Het bestuur beschikt over een aantal beleidsinstrumenten ten behoeve van het beheersen van de risico's. Deze beleidsinstrumenten betreffen met name:

- ▶ Beleggingsbeleid;
- ▶ Premiebeleid;
- ▶ Uitbestedingsbeleid;
- ▶ Toeslagbeleid.

De keuze en toepassing van beleidsinstrumenten vindt plaats na uitvoerige analyses ten aanzien van te verwachten ontwikkelingen van de verplichtingen en de financiële markten. Daarbij wordt onder meer gebruik gemaakt van de uitkomsten van de Asset Liability Management-studie (ALM-Studie) die in 2018 is uitgevoerd.

Solvabiliteitsrisico's

Het belangrijkste risico voor het pensioenfonds betreft het solvabiliteitsrisico, ofwel het risico dat het pensioenfonds niet beschikt over voldoende vermogen ter dekking van de pensioenverplichtingen.

De solvabiliteit wordt gemeten op basis van zowel algemeen geldende normen als specifieke normen welke door de toezichthouder worden opgelegd.

Een belangrijke maatstaf hiervoor is het aanwezige eigen vermogen. Wettelijk is door DNB een gestandaardiseerde methode vastgelegd op te kunnen toetsen of het aanwezig eigen vermogen voldoende is om een aantal specifieke risico's op te kunnen vangen (het standaardmodel).

Indien de solvabiliteit van het pensioenfonds zich negatief ontwikkelt, bestaat het risico dat er geen ruimte beschikbaar is voor een eventuele toeslagverlening op opgebouwde pensioenrechten. In het uiterste geval kan het noodzakelijk zijn dat het pensioenfonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten moet verminderen.

De aanwezige dekkingsgraad heeft zich als volgt ontwikkeld:

	2018	2017
	%	%
Dekkingsgraad per 1 januari	111,8	102,7
Premie	-0,2	-0,2
Uitkering	0,4	0,1
Beleggingsrendementen	-3,5	7,6
Renteafdekking	-	-
Wijziging rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen	-4,5	1,3
Aanpassing levensverwachting	0,9	-
Overige oorzaken	0,9	0,3
Dekkingsgraad per 31 december	105,8	111,8

Om het solvabiliteitsrisico te beheersen dient het pensioenfonds buffers in het vermogen aan te houden. De omvang van deze buffers (buffers plus de pensioenverplichtingen heten samen het vereist vermogen) wordt vastgesteld met de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets (S-toets). Deze toets bevat een kwantificering van de bestuursvisie op de fondsspecifieke restrisico's (na afdekking).

De berekening van het vereist eigen vermogen aan het einde van het boekjaar is als volgt:

	2018	2017
	%	%
S1 Renterisico	4,5	4,9
S2 Risico zakelijke waarden	20,3	20,3
S3 Valutarisico	4,7	4,7
S4 Grondstoffenrisico	3,3	3,3
S5 Kredietrisico	1,0	1,1
S6 Verzekeringstechnisch risico	2,9	2,9
S7 Liquiditeitsrisico	-	-
S8 Concentratierisico	-	-
S9 Operationeel risico	-	-
S10 Actief risico	-	-
Diversificatie-effect	-12,8	-13,0
Totaal	23,9	24,2

	2018	2017
	€	€
Vereist pensioenvermogen	1.761.459	1.733.553
Voorziening pensioenverplichting	1.421.403	1.395.832
Vereist eigen vermogen	340.056	337.721
Aanwezig pensioenvermogen (Totaal activa +/- schulden)	81.907	165.070
Tekort	-258.149	-172.651

De buffers zijn berekend op basis van de standaardmethode waarbij voor de samenstelling van de beleggingen wordt uitgegaan van de feitelijke beleggingsmix in de evenwichtssituatie.

Beleggingsrisico

De belangrijkste beleggingsrisico's betreffen het markt-, krediet- en liquiditeitsrisico. Het marktrisico is uit te splitsen in renterisico, valutarisico en prijs(koers)risico. Marktrisico wordt gelopen op de verschillende beleggingsmarkten waarin het pensioenfonds op basis van het vastgestelde beleggingsbeleid actief is. De beheersing van het risico is geïntegreerd in het beleggingsproces. Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid kunnen zich voorts risico's manifesteren uit hoofde van de geselecteerde managers en bewaarbedrijven (zogeheten manager- en custody risico), en de juridische bepalingen omtrent gebruikte instrumenten en de uitvoeringsovereenkomst (juridisch risico). Het marktrisico wordt beheerst doordat met de vermogensbeheerder specifieke mandaten zijn afgesproken, welke in overeenstemming zijn met de beleidskaders en richtlijnen zoals deze zijn vastgesteld door het bestuur. Het bestuur monitort de mate van naleving van deze mandaten. De marktpositities worden periodiek gerapporteerd.

Per risico worden in de risicoparagraaf een aantal cijfermatige overzichten getoond. De totalen, per beleggingscategorie in deze overzichten, sluiten niet in alle gevallen aan bij de balans. Op totaalniveau is dit wel het geval. De reden dat deze aansluiting niet gemaakt kan worden ligt in het feit, dat de vermogensbeheerder KasBank met ingang van 2018 gebruik maakt van look-through gegevens op detailniveau. Dit geeft een getrouwer beeld van de werkelijke risico's. In dit kader zijn ook de vergelijkende cijfers van 2017 aangepast.

Renterisico (S1)

Renterisico is het risico dat de waarde van de portefeuille vastrentende waarden en de waarde van de pensioenverplichtingen veranderen als gevolg van ongunstige veranderingen in de marktrente. Maatstaf voor het meten van rentegevoeligheid is de duratie. De duratie is de gewogen gemiddelde resterende looptijd in jaren.

Op balansdatum is de duratie van de beleggingen aanzienlijk korter dan de duratie van de verplichtingen. Er is derhalve sprake van een zogenaamde 'duratie-mismatch'. Dit betekent dat bij een rentestijging de waarde van beleggingen minder snel daalt dan de waarde van de verplichtingen (bij toepassing van de actuele marktrentestructuur); waardoor de dekkingsgraad zal stijgen. Bij een rentedaling zal de waarde van de beleggingen minder snel stijgen dan de waarde van de verplichtingen, waardoor de dekkingsgraad daalt.

Het beleid van het pensioenfonds is erop gericht om de 'duratie-mismatch' te verkleinen door het renterisico op strategische basis voor xx% af te dekken (2017: 30%). Het fonds realiseert dit door naast aandelen ook langlopende obligaties te kopen (aandelen hebben per definitie een duratie van nul), binnen de portefeuille kortlopende obligaties vervangen door langlopende obligaties of door middel van renteswaps of swaptions. Bij een renteswap wordt een vaste lange rente geruild tegen een variabele korte rente. Het pensioenfonds ontvangt in dit geval een lange rente, vergelijkbaar met de kasstroom van een langlopende obligatie en betaalt daarvoor een variabele korte rente (bijvoorbeeld Euribor).

De renteafdekking wordt uitgevoerd door Cardano.

In 2017 zijn veel langlopende obligaties vervangen door kortlopende obligaties met renteswaps. Hierdoor is de duratie van de vastrentende waarden (vóór derivaten) vrij laag.

De duratie en het effect van de renteafdekking kan als volgt worden samengevat:

	31-12-2018		31-12-2017	
	€	Duratie	€	Duratie
Omvang vastrentende waarden (vóór derivaten)	650.669	2,1	643.125	2,1
Omvang vastrentende waarden (na derivaten)	660.370	13,5	638.529	11,7
(Nominale) pensioenverplichtingen	1.420.571	18,3	1.394.968	17,6

De samenstelling van de vastrentende waarden naar looptijd is als volgt:

	31-12-2018		31-12-2017	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 1 jaar	414.055	63,8	414.231	64,0
Resterende looptijd > 1 jaar en < 10 jaar	153.691	23,7	148.373	22,9
Resterende looptijd > 10 jaar	35.933	5,5	38.233	5,9
Resterende looptijd > 20 jaar	45.689	7,0	46.551	7,2
	649.368	100,0	647.388	100,0

De resterende looptijd van de verplichtingen kan als volgt worden weergegeven:

	31-12-2018		31-12-2017	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 5 jaar	198.779	14,0	211.783	15,2
Resterende looptijd > 5 en < 10 jaar	210.357	14,8	223.560	16,0
Resterende looptijd > 10 en < 20 jaar	426.515	30,0	422.887	30,3
Resterende looptijd > 20 jaar	584.920	41,2	536.737	38,5
	1.420.571	100,0	1.394.967	100,0

Risico zakelijke waarden (S2)

Zakelijke waarden risico is het risico dat de waarde van de zakelijke waarden (voornamelijk aandelen en vastgoed) verandert door veranderingen in de marktprijzen voor deze waarden. Het structurele marktrisico wordt beheerst binnen het ALM-proces. Daarin wordt een zodanige beleggingsmix vastgesteld dat het marktrisico acceptabel is. De feitelijke beleggingsmix mag binnen vastgestelde bandbreedtes afwijken van de ALM-beleggingsmix. Voor de beheersing van het marktrisico kan gebruik worden gemaakt van derivaten.

Valutarisico (S3)

De pensioenverplichtingen luiden in euro's, de mogelijke risico's als gevolg van valutakoersontwikkelingen kunnen bij de beleggingen tot uitdrukking komen. Zonder afdekking van valutarisico loopt het fonds risico bij een daling van vreemde valuta ten opzichte van de euro. De posities in vreemde valuta waren ultimo 2018 voor een belangrijk deel afgedekt door middel van valutatermijntransacties, waardoor het resterende valutarisico relatief beperkt is. Het valutarisico van de grondstoffenportefeuille wordt niet afgedekt. Per einde boekjaar bedraagt het totale valutarisico in relatie tot het belegd vermogen 16,8% (2017: 21,6%) en is de waarde van de uitstaande valutatermijncontracten € 503,6 miljoen (2017: € 484,0 miljoen).

Het exposure van overige valuta's betreft voornamelijk exposure naar AUD, CAD, SEK, CHF en daarnaast valuta van enige andere ontwikkelde landen. Er is voor gekozen om het valuta exposure over de grondstoffenportefeuille niet af te dekken.

De valutapositie per 31 december 2018 vóór en na afdekking door valutaderivaten is als volgt weer te geven:

	2018		
	Totaal	Valuta-derivaten	Netto positie
	Voor		
	afdekking	Afdekking	Na afdekking
	€	€	€
EUR	750.953	503.843	1.254.796
GPB	37.697	-33.836	3.861
JPY	52.905	-50.042	2.863
USD	503.413	-348.527	154.886
Overig	166.675	-74.288	92.387
	1.511.643	-2.850	1.508.793

De valutapositie per 31 december 2017 vóór en na afdekking door valutaderivaten is als volgt weer te geven:

	2017		
	Totaal	Valuta-derivaten	Netto positie
	Voor		
	afdekking	Afdekking	Na afdekking
	€	€	€
EUR	726.569	494.021	1.220.590
GPB	43.444	-34.171	9.273
JPY	57.897	-46.398	11.499
USD	543.615	-332.554	211.061
Overig	180.710	-73.187	107.523
	1.552.236	7.710	1.559.946

Prijrisico

Prijrisico is het risico van waarde wijzigingen door de ontwikkeling van marktprijzen. Het wordt veroorzaakt door factoren

gerelateerd aan een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren.

Het prijsrisico wordt gemitigeerd door diversificatie die onder meer is vastgelegd in de strategische beleggingsmix van het pensioenfonds. In aanvulling hierop maakt het pensioenfonds voor afdekking van het prijsrisico gebruik van afgeleide financiële instrumenten (derivaten), zoals opties en futures.

Naast de strategische mix heeft het pensioenfonds in het mandaat aan de vermogensbeheerders richtlijnen gesteld aan het maximaal percentage dat namens het pensioenfonds in een sector, land of tegenpartij mag worden belegd.

De segmentatie van de totale beleggingsportefeuille naar regio is als volgt:

	2018		2017	
	€	%	€	%
Nederland en andere EU-landen	741.300	49,0	746.682	47,8
Europa (niet-EU)	40.241	2,7	43.898	2,8
Noord-Amerika	521.628	34,6	558.296	35,7
Zuid-Amerika	8.855	0,6	9.537	0,6
Zuid-Oost Azië	51.918	3,4	57.577	3,7
Pacific	92.029	6,1	97.735	6,3
Overig	45.969	3,1	42.771	2,7
Derivaten	6.853	0,5	6.904	0,4
Totaal	1.508.793	100,0	1.563.400	100,0

Een nadere detaillering van de segmentatie van de vastgoedbeleggingen naar aard van het vastgoed is als volgt:

	2018		2017	
	€	%	€	%
Woningen	76.572	44,6	58.754	36,6
Participaties in vastgoed beleggingsfondsen	95.259	55,4	101.917	63,4
Totaal	171.831	100,0	160.671	100,0

Grondstoffenrisico (S4)

Het pensioenfonds belegt in grondstoffen en loopt dus het risico dat de waarde van deze belegging daalt. Ultimo 2018 is voor € 108,0 miljoen belegd in grondstoffen (2017: € 117,9 miljoen).

Kredietrisico (S5)

Kredietrisico is het risico van financiële verliezen voor het pensioenfonds als gevolg van faillissement of betalingsonmacht van tegenpartijen waarop het pensioenfonds (potentiële) vorderingen heeft. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan partijen die obligatieleningen uitgeven, banken waar deposito's worden geplaatst, marktpartijen waarmee Over The Counter (OTC)-derivatenposities worden aangegaan en aan herverzekeraars.

Een voor beleggingsactiviteiten specifiek onderdeel van kredietrisico is het settlementrisico. Dit heeft betrekking op het risico dat partijen waarmee het pensioenfonds transacties is aangegaan niet meer in staat zijn hun tegenprestatie te verrichten waardoor het pensioenfonds financiële verliezen lijdt.

Beheersing van dit risico door het pensioenfonds vindt plaats door het stellen van limieten aan tegenpartijen; het vragen van extra zekerheden zoals onderpand en het uitlenen van effecten. Ter afdekking van het settlementrisico wordt door het pensioenfonds enkel belegd via markten waar een voldoende betrouwbaar clearing- en settlementstelsel functioneert. Voordat in nieuwe markten wordt belegd, wordt eerst onderzoek gedaan naar de waarborgen op dit gebied. Met betrekking tot niet-beursgenoteerde beleggingen, met name OTC-derivaten, wordt door het pensioenfonds enkel gewerkt met tegenpartijen waarmee ISDA/CSA overeenkomsten zijn afgesloten zodat posities van het pensioenfonds adequaat worden afgedekt door onderpand.

De samenstelling van de vastrentende waarden naar regio's kan als volgt worden samengevat:

	2018		2017	
	€	%	€	%
Nederland en andere EU-landen	462.412	71,2	462.451	71,4
Europa (niet-EU)	5.679	0,9	7.444	1,1
Noord-Amerika	132.945	20,5	136.090	21,0
Zuid-Amerika	836	0,1	854	0,1
Pasific	8.701	1,3	4.774	0,7
Overige	38.795	6,0	35.775	5,5
Totaal	649.368	100,0	647.388	100,0

De kredietwaardigheid van veel marktpartijen wordt ook door rating agencies beoordeeld. De samenvatting van de vastrentende waarden op basis van de ratings zoals eind 2018 gepubliceerd door de rating agencies (Standard & Poor's/Moody's/Fitch) is als volgt:

	2018		2017	
	€	%	€	%
AAA	173.930	26,8	132.634	20,5
AA	336.580	51,8	369.102	57,0
A	67.063	10,3	63.705	9,8
BBB	34.760	5,4	43.756	6,8
Lager dan BBB	864	0,1	1.107	0,2
Geen rating	36.171	5,6	37.084	5,7
Totaal	649.368	100,0	647.388	100,0

Verzekeringstechnische risico's (actuariële risico's, S6)

Het verzekeringstechnisch risico is het risico dat voortvloeit uit mogelijke afwijkingen van actuariële inschattingen die worden gebruikt voor de vaststelling van de technische voorzieningen en de hoogte van de premie. De belangrijkste actuariële risico's zijn de risico's van langlevens, overlijden (kortleven), arbeidsongeschiktheid en het toeslagrisico.

Langlevensrisico

Het langlevensrisico is het belangrijkste verzekeringstechnische risico. Langlevensrisico is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen. Als gevolg hiervan volstaat de opbouw van het pensioenvermogen niet voor de uitkering van de pensioenverplichting. Door toepassing van prognosetafels met adequate correcties voor ervaringssterfte is het langlevensrisico nagenoeg geheel verdisconteerd in de waardering van de pensioenverplichtingen. Het langlevensrisico is niet herverzekerd.

Overlijdensrisico

Het overlijdensrisico houdt in dat het pensioenfonds in geval van overlijden mogelijk eerder dan verwacht een nabestaandenpensioen moet toekennen, waarvoor door het pensioenfonds geen voorzieningen zijn getroffen.

Arbeidsongeschiktheidsrisico

Het arbeidsongeschiktheidsrisico betreft het risico dat het pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij invaliditeit en het toekennen van een arbeidsongeschiktheidspensioen ('schadereserve'). Voor dit risico wordt jaarlijks een risicopremie in rekening gebracht. Het verschil tussen de risicopremie en de werkelijke kosten wordt verwerkt via het resultaat. De actuariële uitgangspunten voor de risicopremie worden periodiek herzien.

Het arbeidsongeschiktheidsrisico is niet herverzekerd.

Liquiditeitsrisico (S7)

Liquiditeitsrisico is het risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen, waardoor het pensioenfonds op korte termijn niet aan zijn verplichtingen kan voldoen. Waar de overige risicocomponenten vooral de langere termijn betreffen (solvabiliteit), gaat het hierbij om de kortere termijn. Dit risico kan worden beheerst door in het strategische en tactische beleggingsbeleid voldoende ruimte aan te houden voor de liquiditeitsposities. Er moet eveneens rekening worden gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies.

Concentratierisico (S8)

Concentraties kunnen ertoe leiden dat het pensioenfonds bij grote veranderingen in bijvoorbeeld de waardering (marktrisico) of de financiële positie van een tegenpartij (kredietrisico) grote (veelal financiële) gevolgen ondervindt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie in de beleggingsportefeuille in producten, regio's of landen, economische sectoren of tegenpartijen. Naast concentraties in de beleggingsportefeuille kan ook sprake zijn van concentraties in de verplichtingen en de uitvoering.

Om concentratierisico's in de beleggingsportefeuille te beheersen maakt het bestuur gebruik van diversificatie en limieten voor beleggen in landen, regio's, landen, sectoren en tegenpartijen. Deze uitgangspunten zijn door het pensioenfonds vastgesteld op basis van de ALM-studie. De uitgangspunten zijn vastgelegd in de contractuele afspraken met de vermogensbeheerders en het bestuur monitort op kwartaalbasis de naleving hiervan.

De spreiding in de beleggingsportefeuille is weergegeven in de tabel die is opgenomen bij de toelichting op het kredietrisico. Grote posten kunnen leiden tot concentratierisico. Om te bepalen welke posten dit betreft worden per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur opgeteld. Als grote post wordt aangemerkt elke post die meer dan 2% van het balanstotaal uitmaakt.

Ultimo 2018 zijn de volgende beleggingscategorieën met meer dan 2% van het balanstotaal aanwezig:

	31-12-2018		31-12-2017	
	€	%	€	%
Aandelen				
Blackrock beleggingsfondsen	697.686	45,8	768.403	48,9
Vastrentende waarden				
US Staatsobligaties	113.914	7,5	113.922	7,3
Lombard Odier Bond Funds	187.835	12,3	189.205	12,0
Euro staatsobligaties	255.291	16,8	250.332	15,9
Institutional Cash Series PLC - Institutional				
Euro	59.343	3,9	57.889	3,7
Totaal	1.314.070	86,3	1.379.751	87,8

De bezittingen aan aandelen zijn gespreid over meerdere regio's wereldwijd.

De beleggingen in vastrentende waarden bestaan grotendeels uit staatsobligaties, waarbij een gespreide portefeuille wordt nagestreefd. Voorts wordt belegd middels obligatiefondsen die samengesteld zijn uit obligaties uitgegeven door (lagere) overheden en ondernemingen. Dit beperkt het concentratie risico.

De voornaamste concentraties vallen binnen de categorie staatsobligaties (Nederland, Frankrijk, Duitsland), aangezien er slechts een beperkt aanbod van landen binnen de eurozone met een AA- of een AAA-rating van Standard & Poor's dan wel een AA- of AAA-rating van Moody's beschikbaar is.

Operationeel risico (S9)

Operationeel risico is het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, fouten in de verwerking van gegevens, het verloren gaan van informatie, fraude en dergelijke. Deze risico's worden door het pensioenfonds beheerst door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken.

De beleggingsportefeuille is ondergebracht bij Vermogensbeheerder Lombard Odier (12% van de portefeuille), Vermogensbeheerder BlackRock (46%), Vermogensbeheerder Cardano (22 %), Vermogensbeheerder Fundlogic (7%) en Vermogensbeheerder Deutsche AM (5%).

Met deze partijen zijn overeenkomsten en service level overeenkomsten gesloten. De afhankelijkheid van deze partijen wordt

beheerst doordat de bewaring van de stukken bij deze beheerders is ondergebracht bij onafhankelijke Custodians.

De renteaftdekking wordt door Cardano uitgevoerd.

De vermogensadministratie is uitbesteed aan Kas Bank NV. Met Kas Bank is een uitbestedings-overeenkomst en een servicelevel overeenkomst (SLA) gesloten.

De pensioenadministratie is uitbesteed aan pensioenadministrateur TKP Pensioen B.V. Met TKP is een uitbestedingsovereenkomst en een service level overeenkomsten (SLA) gesloten.

Het bestuur beoordeelt jaarlijks de kwaliteit van de uitvoering van de vermogensbeheerders, Kas Bank en TKP door middel van performancerapportages (alleen vermogensbeheerders), SLA-rapportages en onafhankelijk getoetste interne beheersingsrapportages (ISAE 3402-rapportages).

Actief risico (S10)

Een actief beleggingsrisico ontstaat wanneer met het beleggingsbeleid binnen de beleggingscategorieën afgeweken wordt van het beleid volgens de benchmark. Een maatstaf van de mate waarin actief wordt belegd is de zogenaamde 'tracking error'. De tracking error geeft aan hoe groot de afwijkingen van het rendement kunnen zijn ten opzichte van het benchmarkrendement. Hoe hoger de tracking error, hoe hoger het actief risico.

Bij het pensioenfonds geldt dat met de meeste vermogensbeheerders afspraken zijn gemaakt over de tracking error en dat een grotendeels passief beleggingsbeleid wordt gevoerd. De afwijkingen ten opzichte van de benchmark zijn doorgaans beperkt. Op fondsniveau wordt de tracking error niet berekend. Er is verondersteld dat het actief risico niet samenhangt met de andere risicofactoren.

Systeemrisico

Systeemrisico betreft het risico dat het mondiale financiële systeem (de internationale markten) niet langer naar behoren functioneert, waardoor beleggingen van het pensioenfonds niet langer verhandelbaar zijn en zelfs, al dan niet tijdelijk, hun waarde kunnen verliezen. Net als voor andere marktpartijen, is dit risico voor het pensioenfonds niet beheersbaar. Het systeemrisico maakt geen onderdeel uit van de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets.

Derivaten

Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid wordt gebruik gemaakt van financiële derivaten. Hoofregel die hierbij geldt, is dat derivaten uitsluitend worden gebruikt voor zover dit passend is binnen het beleggingsbeleid van het pensioenfonds. Derivaten worden hoofdzakelijk gebruikt om de hiervoor vermelde vormen van marktrisico zo veel mogelijk af te dekken.

Derivaten hebben als voornaamste risico het kredietrisico. Dit risico wordt beperkt door alleen transacties aan te gaan met goed te boek staande partijen en door zoveel mogelijk te werken met onderpand.

Het pensioenfonds kan gebruikmaken van onder meer de volgende instrumenten:

- ▶ Futures: dit zijn standaard beursgenoteerde instrumenten waarmee snel posities kunnen worden gewijzigd.
- ▶ Opties op aandelen: dit betreft al dan niet beursgenoteerde opties waarmee het pensioenfonds het neerwaartse koersrisico van de aandelenportefeuille kan beperken. Voor deze opties wordt bij de verwerving een premie betaald die onder meer afhankelijk is van het actuele koersniveau van de onderliggende index, de looptijd van de opties en de uitoefenprijs van de opties.
- ▶ Valutatermijncontracten: dit zijn met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het verkopen van een valuta en de aankoop van een andere valuta, tegen een vooraf vastgestelde prijs en op een vooraf vastgestelde datum. Door middel van valutatermijncontracten worden valutarisico's afgedekt.
- ▶ Swaps: dit betreft met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het uitwisselen van rentebetalingen over een nominale hoofdsom. Door middel van swaps kan het pensioenfonds de rentegevoeligheid van de portefeuille beïnvloeden.
- ▶ Swaptions: Een swaption kan worden vergeleken met een verzekering tegen rentedalingen, waarbij een premie moet worden betaald. Ook kunnen swaptions worden gebruikt voor een geleidelijke aanpassing van het renteaftdekpercentage, zowel bij een dalende als bij een stijgende rente. Voor het selecteren van de tegenpartijen worden criteria gehanteerd. De marktwaarde wordt dagelijks bepaald.

12.7 Niet in de balans opgenomen verplichtingen

Langlopende contractuele verplichtingen

Het pensioenfonds heeft diverse overeenkomsten afgesloten met externe dienstverleners. Nagenoeg alle overeenkomsten zijn in of binnen één jaar opzegbaar. De vergoeding voor de overeenkomsten waarvoor dit niet geldt bedraagt in totaal minder dan € 0,1 miljoen per jaar.

Investeringsverplichtingen

Ultimo 2018 loopt een investeringstoezegging namens het pensioenfonds:

Ten aanzien van Syntrus Achmea voor de afname van € 11,4 miljoen aan aandelen in het woningfonds van Syntrus Achmea.

Verbonden partijen en hun identiteit

De relatie die het pensioenfonds heeft met de werkgevers en bestuurders is er één van verbonden partijen.

Transacties met (voormalige) bestuurders

Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de toelichting op de pensioenuitvoeringskosten. Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op, (voormalige) bestuurders. Op de bestuurders die deelnemen aan de pensioenregeling van het pensioenfonds zijn de reguliere voorwaarden in het pensioenreglement van toepassing.

12.8 Toelichting op de staat van baten en lasten over 2018

	2018	2017
	€	€
9. Premiebijdragen voor risico pensioenfonds		
Werkgeversdeel	31.102	31.990
Werknemersdeel	2.655	180
	33.757	32.170

De premiebijdragen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

Reguliere pensioenpremie werkgevers	33.212	27.538
Pensioenpremie voorgaand jaar	81	177
Onttrekking opbouwdepot	0	4.070
Reguliere pensioenpremie werknemers	274	180
Premie ANW	190	205
	33.757	32.170

De feitelijke premie bedraagt 33.293. Dit is inclusief premie over voorgaande jaren en exclusief de ANW premie. De feitelijke premie is hoger dan de gedempte kostendekkende premie. Het pensioenfonds voldoet hiermee aan de wettelijke vereisten.

Kostendekkende premie	40.442	42.740
Feitelijke premie	33.293	27.628
Gedempte kostendekkende premie	21.091	21.999

Kostendekkende premie

Actuarieel benodigd voor onvoorwaardelijke onderdelen pensioenopbouw	30.983	33.664
Toeslag voor instandhouding van het vereist eigen vermogen	7.663	8.079
Toeslag voor uitvoeringskosten	1.796	997
Totaal kostendekkende premie	40.442	42.740

Feitelijke premie

Reguliere opbouw	21.917	26.773
Risicopremie overlijden	927	883
Risicopremie AO	990	1.457
Opslag voor uitvoeringskosten	1.796	1.676
Solvabiliteitsopslag	7.663	909
Onttrekking opbouwdepot	0	-4.070
Totaal feitelijke premie	33.293	27.628

Gedempte (kostendekkende) premie

Reguliere opbouw	10.860	11.307
Risicopremie overlijden	536	495
Risicopremie AO	990	1.457
Opslag voor uitvoeringskosten	1.387	1.289
Solvabiliteitsopslag	3.064	3.252
Premie onvoorwaardelijke onderdelen	4.254	4.199
Totaal gedempte premie	21.091	21.999

10. Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

2018	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Totaal
	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	4.046	1.169	-116	5.099
Aandelen	119	-30.843	-398	-31.122
Vastrentende waarden	4.361	1.511	-736	5.136
Derivaten	5.740	-39.143	0	-33.403
Overige beleggingen	-334	2.207	-356	1.517
(overige) Kosten van vermogensbeheer			-55	-55
	13.932	-65.099	-1.661	-52.828
2017	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Totaal
	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	3.554	15.152	-60	18.646
Aandelen	95	62.892	-360	62.627
Vastrentende waarden	5.826	-21.918	-656	-16.748
Derivaten	3.662	37.374	0	41.036
Overige beleggingen	-279	0	-23	-302
(overige) Kosten van vermogensbeheer			-239	-239
	12.858	93.500	-1.338	105.020
Af: Rendementstoerekening opbouwdepot				-143
				104.877

De transactiekosten voor aan- en verkopen van beleggingen zijn conform de aanbevelingen van de Pensioenfederatie bepaald.
Over 2018 zijn in de jaarrekening geen transactiekosten inzichtelijk gemaakt.

	2018	2017
	€	€
Vermogensresultaten	-32	-106

De vermogensresultaten betreft een beleggingsrendement van -2 en onttrekkingen door deelnemers van -29.

12. Overige baten

Andere baten	2	0
--------------	---	---

	2018	2017
	€	€
13. Pensioenuitkeringen		
Ouderdomspensioen	32.203	31.203
Prepensioen	145	535
Partnerpensioen	6.398	6.752
Wezenpensioen	105	133
Arbeidsongeschiktheidspensioen	526	152
Anw-aanvulling	197	291
Afkoop pensioenen en premierestitutie	13	12
Overige uitkeringen	-2	-9
	<u>39.585</u>	<u>39.069</u>

14. Pensioenuitvoeringskosten

Bestuurskosten	835	835
Kosten verantwoordingsorgaan en visitatiecommissie	37	31
Administratiekostenvergoeding	751	595
Accountantskosten	46	56
Certificerend actuaaris	40	36
Adviserend actuaaris	214	71
Overige advieskosten	78	79
Contributies en bijdragen	135	126
Dwangsommen en boetes	0	0
Overige	23	21
	<u>2.159</u>	<u>1.850</u>

De geschatte algemene pensioenuitvoeringskosten die zijn toe te wijzen als (overige) kosten van vermogensbeheerkosten bedragen ultimo boekjaar 669 (2017: 597).

Bezoldiging bestuurders

De bestuursleden die zijn gekozen door de pensioengerechtigden ontvangen een bezoldiging van 4 per jaar. De overige leden van het bestuur ontvangen geen bezoldiging namens het pensioenfonds. In 2018 is in totaal 19 betaald aan vergoedingen.

Aan betrokkenen zijn geen leningen, voorschotten of garanties verstrekt.

De bestuurskosten betreft voornamelijk de vergoeding aan het Bestuursbureau.

Verantwoordingsorgaan

Aan het pensioengerechtigd lid van het verantwoordingsorgaan is door het pensioenfonds in 2018 een vergoeding verstrekt van 1,5 (2017: 1,5).

Accountantshonoraria

De honoraria van de onafhankelijke externe accountant(s) zijn als volgt:

Controle van de jaarrekening	46	51
Andere controleopdrachten	0	5
	<u>46</u>	<u>56</u>

Aantal personeelsleden

Bij het pensioenfonds zijn geen werknemers in dienst. De werkzaamheden worden verricht door werknemers die in dienst zijn van Gasunie.

15. Mutatie overige technische voorzieningen

Mutatie overige technische voorzieningen	957	-2.425
--	-----	--------

2018	2017
€	€

16. Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	-32	-106
---	-----	------

17. Saldo overdracht van rechten

Inkomende waardeoverdrachten	-3.259	-875
Uitgaande waardeoverdrachten	0	2.191
	-3.259	1.316

18. Overige lasten

Overig	7	28
--------	---	----

12.9 Gebeurtenissen na balansdatum

Per 1 januari 2019 is aan zowel de actieve als inactieve deelnemers een toeslag van 0,2% toegekend vanwege de financiële situatie van het pensioenfonds. Het besluit over de toeslagverlening is in 2019 genomen. Deze toeslag is daarom nog geen onderdeel van de technische voorziening ultimo huidig boekjaar. Dit effect verhoogd de voorziening met € 2,9 miljoen.

Groningen, 11 juni 2019

A.J. Algra

A.J. den Herder

Mw. J. Hermes (voorzitter)

J. Hooghiem (secretaris)

F.F. van Koten

I.M. Oudejans

R. Snijder

Overige gegevens

13 Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds Gasunie te Groningen is aan Towers Watson Netherlands B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2018.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaire ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Gasunie, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds, anders dan de werkzaamheden uit hoofde van de actuariële functie.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 7.500.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 375.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruikgemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn beoordeling van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- De technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- De kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- Het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld. Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar hoger dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet met uitzondering van artikel 132 (vereist eigen vermogen).

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch gelijk aan / hoger dan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds Gasunie is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 11 juni 2019

drs. R.T. Schilder AAG

Verbonden aan Towers Watson Netherlands B.V.

14 Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur en raad van toezicht van Stichting Pensioenfonds Gasunie

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2018

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2018 van Stichting Pensioenfonds Gasunie te Groningen gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds Gasunie op 31 december 2018 en van het resultaat over 2018 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2018;
- de staat van baten en lasten over 2018;
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Gasunie (hierna: de stichting) zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Materialiteit	€ 7,5 miljoen
Toegepaste benchmark	0,5% van het pensioenvermogen per 31 december 2018, zijnde het totaal van de technische voorzieningen, de voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers en de algemene reserve.
Nadere toelichting	Wij hebben voor deze grondslag gekozen omdat dit het vermogen betreft dat de basis vormt voor de berekening van de (beleids)dekkingsgraad. Voor het bepalen van het percentage hebben wij gelet op de financiële positie van de stichting en de mate waarin de beleidsdekkingsgraad zich rondom een kritieke grens bevindt. Aangezien de stichting in 2018 in een herstelsituatie zat, hebben wij een percentage van 0,5% gehanteerd. De wijze waarop wij de materialiteit hebben bepaald, is niet gewijzigd ten opzicht van voorgaand boekjaar.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met de raad van toezicht en het bestuur overeengekomen dat wij aan de raad van toezicht en het bestuur tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven € 375.000 rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het de raad van toezicht en het bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben in vergelijking met voorgaand jaar geen wijzigingen in de kernpunten van onze controle aangebracht.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Ontwikkeling van de (beleids)dekkingsgraad	
Kernpunt	De solvabiliteit van een pensioenfonds wordt gemeten aan de hand van de dekkingsgraad. De dekkingsgraad brengt de verhouding tussen de (netto) activa en pensioenverplichtingen tot uitdrukking en is daarmee een graadmeter voor de financiële positie van een pensioenfonds. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de twaalf maanden voorafgaand aan het moment van vaststelling. De stichting is wettelijk verplicht om de beleidsdekkingsgraad te hanteren als basis voor bepaalde beleidsbeslissingen, bijvoorbeeld inzake indexatie en kortingen. Daarnaast is de beleidsdekkingsgraad onder meer van belang om te bepalen of de stichting voldoende buffers heeft. De dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad zijn toegelicht in 12.5 toelichting op de balans per 31 december 2018, onder 'Stichtingskapitaal en reserves'. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de (beleids)dekkingsgraad niet juist wordt vastgesteld.
Onze controleaanpak	Door controle van de balans onderzoeken wij de samenstellende delen van de dekkingsgraad. De balans en daarmee de dekkingsgraad per 31 december 2018 hebben wij mede met gebruikmaking van de werkzaamheden van de certificerend actuaire gecontroleerd. Wij hebben de ontwikkelingen in de financiële positie van de stichting beoordeeld op basis van het actuariële rapport van de certificerend actuaire en onze controle van de jaarcijfers. Vanwege de gevoeligheid van schattingselementen hebben wij specifiek aandacht besteed aan de waardering van de beleggingen voor risico pensioenfonds zonder genoteerde marktprijzen en de waardering van de technische voorzieningen. De werkzaamheden die wij in dit kader hebben uitgevoerd zijn in de kernpunten hierna beschreven. Wij controleren geen andere maandelijkse dekkingsgraden dan de dekkingsgraad ultimo boekjaar. Ten aanzien van andere maandelijkse dekkingsgraden hebben wij de navolgende toetsingswerkzaamheden verricht, die minder zekerheid geven dan een controle van twaalf maandsdekkingsgraden: - Wij hebben de opzet van het totstandkomingsproces van de berekening van de maandelijkse dekkingsgraad onderzocht alsmede de juiste maandoerekening van zogenaamde key items vastgesteld. Dit jaar betroffen key items: de schattingswijzigingen in relatie tot de assumpties gehanteerd bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds. - Daarnaast heeft de certificerend actuaire een plausibiliteitstoets uitgevoerd op de ontwikkeling van de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds zoals gehanteerd in de bepaling van de dekkingsgraad gedurende het jaar in relatie tot de ontwikkelingen in de belangrijkste factoren, zoals de rentecurve. Wij hebben kennisgenomen van de uitkomst van deze werkzaamheden van de certificerend actuaire.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd in de vaststelling van de dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad per 31 december 2018.

Waardering en toelichting van beleggingen voor risico pensioenfondsen zonder genoteerde marktprijzen	
Kernpunt	De beleggingen voor risico pensioenfondsen zijn een significante post op de balans van de stichting. Alle beleggingen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Voor een groot deel van de beleggingen voor risico pensioenfondsen is deze marktwaarde te verifiëren aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten (marktprijzen). Er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van netto contante waardeberekeningen of een andere geschikte methode, waaronder de intrinsieke waarde per participatie voor posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen. De waarderingsonzekerheid neemt inherent toe bij netto contante waardeberekeningen en hangt samen met de beschikbaarheid en toepasbaarheid van marktgegevens. Bij de stichting betreffen dit de posities derivaten. De posities in niet-(beurs)genoteerde beleggingsinstellingen, met name in beleggingsinstelling die beleggen in vastgoed en hypotheek, kennen eveneens inherente waarderingsonzekerheid doordat de waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers. In onze risico-inschatting houden wij rekening met het feit dat de onderliggende beleggingen in de niet-beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in aandelen en vastrentende waarden veelal genoteerde marktprijzen als basis van de waardering kennen, hetgeen de schattingsonzekerheid verlaagt. De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de beleggingen voor risico pensioenfondsen beschreven in paragraaf 12.4.2.2 en een nadere toelichting opgenomen in 12.5 Toelichting op de balans per 31 december 2018 onder toelichting 1. 'Beleggingen voor risico pensioenfondsen'. Uit deze toelichting blijkt dat per 31 december 2018 € 76,6 miljoen is belegd in niet-beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in vastgoed, € 19,6 miljoen in een niet-beursgenoteerd hypotheekfonds en per saldo € 6,8 miljoen is belegd in derivaten. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de beleggingen voor risico pensioenfondsen zonder genoteerde marktprijzen niet juist gewaardeerd zijn en dat de toelichting niet voldoet aan relevante verslaggevingsvereisten.
Onze controleaanpak	Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de beleggingen per 31 december 2018. - De waardering van niet-(beurs)genoteerde beleggingsinstellingen in aandelen en vastrentende waarden waarvoor wij hebben vastgesteld dat er een actieve markt bestaat, hebben wij zelfstandig afgestemd met de prijsbron. Voor beleggingsinstellingen is er sprake van een actieve markt als de intrinsieke waarde dagelijks wordt gepubliceerd en deze intrinsieke waarde de basis is voor dagelijkse toe- en uittreding door beleggers. - Voor de posities in de beleggingsinstellingen die beleggen in vastgoed en hypotheek hebben wij de waardering geverifieerd met gecontroleerde jaarrekeningen 2018 van deze beleggingsinstellingen, of als deze nog niet beschikbaar waren, de uitkomsten van back-testing procedures (met gecontroleerde jaarrekeningen) onderzocht. Daarbij hebben wij vastgesteld of de gehanteerde waarderingsgrondslagen en de belangrijkste uitgangspunten in de jaarrekeningen van deze beleggingsinstellingen aansluiten op de grondslagen van de stichting. - Voor de posities in derivaten hebben wij de interne beheersmaatregelen van het waarderingsproces onderzocht en met gebruikmaking van onze waarderingsexperts voor een selectie van derivaten de waardering en de daarbij gehanteerde uitgangspunten getoetst. Wij hebben de in de waardering van deze derivaten gehanteerde veronderstellingen zoals rentecurves beoordeeld aan de hand van marktgegevens. Tevens hebben wij de toelichtingen met betrekking tot de beleggingen onderzocht.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering van beleggingen voor risico pensioenfondsen zonder genoteerde marktprijzen per 31 december 2018 en de gerelateerde toelichting in de jaarrekening.
Waardering van en toelichting ten aanzien van de technische voorzieningen	
Kernpunt	De technische voorzieningen waaronder de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds betreffen

	een significante post in de balans van de stichting. De technische voorzieningen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. De waardering is gevoelig voor de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen. Hier ligt een aantal belangrijke conventies aan ten grondslag namelijk dat voor de waardering uitgegaan wordt van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur alsmede de meest recente informatie (tafels) omtrent de levensverwachting, zoals gepubliceerd door het Koninklijk Actuarieel Genootschap (AG). In aanvulling op de tafels wordt gecorrigeerd voor de ingeschatte ervaringssterfte bij de stichting, zijnde de fondsspecifieke ervaringssterfte (correctiefactoren). Deze veronderstellingen hebben tezamen met de hoogte van de kostenopslag en de ziekenvoorziening, waaraan eveneens schattingen ten grondslag liggen, bijzondere aandacht gehad in onze controle. De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de voorziening pensioenverplichtingen beschreven in paragraaf 12.4.2.2 en een nadere toelichting opgenomen in 12.5 Toelichting op de balans per 31 december 2018 onder toelichting 5. Uit toelichtingen 12.4.2.1 blijkt dat schattingswijzigingen hebben plaatsgevonden door toepassing van de meest recente AG prognosetafels (AG Prognosetafel 2018), de herijking van de ervaringssterfte op basis van nader onderzoek, alsmede aanpassing van opslag voor overlijdensuitkeringen en de aannames voor het leeftijdsverschil tussen hoofd- en medeverzekerde. Volgens deze toelichting is de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds hierdoor per saldo € 23,5 miljoen lager uitgekomen. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de technische voorzieningen niet toereikend gewaardeerd en toegelicht zijn.
Onze controleaanpak	Bij de controle van de technische voorzieningen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van de certificerend actuaire van de stichting. De certificerend actuaire onderzoekt onder meer de toereikendheid van de technische voorzieningen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen. De certificerend actuaire heeft daarbij gebruikgemaakt van de door ons in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens, waaronder de pensioenaanspraken van deelnemers. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel over de jaarrekening als geheel hebben wij met de certificerend actuaire onze planning, werkzaamheden, verwachtingen en uitkomsten afgestemd voor de controle van boekjaar 2018. Hierbij hebben wij specifiek aandacht gevraagd voor de toets van de ervaringssterfte op basis van de toegepaste prognosetafels en de effecten van de wijzigingen hierin, de toereikendheid van de kostenopslag en de ziekenvoorziening alsmede de toepassing van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur. Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december 2018: • Daartoe hebben wij ons een beeld gevormd van de redelijkheid van de aannames en schattingen van het bestuur met betrekking tot de gekozen actuariële grondslagen alsmede de uitkomsten van het actuariële grondslagenonderzoek en de gehanteerde waarderingsgrondslagen besproken met de certificerend actuaire. • Hierbij hebben wij met inachtneming van het oordeel van de certificerend actuaire en met gebruikmaking van onze eigen actuariële specialisten gelet op de besluitvorming van het bestuur, de recentheid van beschikbaar grondslagenonderzoek, de toetsing op de onderbouwing van de daarin opgenomen veronderstellingen, de uitkomsten van beschikbare tussentijdse evaluaties, de uitkomsten van de actuariële analyse over meerdere jaren en de aanwezigheid van een consistente gedragslijn. • Daarnaast hebben wij controlewerkzaamheden uitgevoerd om de gehanteerde basisgegevens te toetsen, waaronder het evalueren van de juiste werking van de interne beheersmaatregelen bij de pensioenuitvoeringsorganisatie, het verrichten van aansluitwerkzaamheden met de pensioenadministratie voor wat betreft de aantallen en de aanspraken en het beoordelen van het verloop en de uitkomsten van de actuariële analyse. Tevens hebben wij de toelichtingen ten aanzien van de technische voorzieningen onderzocht.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering per 31 december 2018 of de toelichting van de technische voorzieningen.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag, bestaande uit financiële positie en beleid in 2018, integraal risicomanagement, beleggingen, pensioenen, wet- en regelgeving en relevante ontwikkelingen, actuariële analyse en vooruitblik;
- de overige gegevens;
- het meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen, woord van de voorzitter, algemene informatie, verslag raad van toezicht en het verslag verantwoordingsorgaan.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden voor de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van de raad van toezicht en het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Het besluit van het bestuur tot vaststelling van de jaarrekening is onderworpen aan de goedkeuring van de raad van toezicht.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen.

Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel

belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;

- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de raad van toezicht en het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met de raad van toezicht en het bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Amsterdam, 11 juni 2019

Ernst & Young Accountants LLP

w.g. A. Snaak RA